

๗ ๐ ๐ ๐ ๑ ๐ ๑ ๕ ๔ ๐ ๔ ๐ ๐

เพื่อสนองนโยบายรัฐบาลไทยและกระทรวงมหาดไทย

พร:ธรรมาน

เมืองไทยในความผิดพลาดของ พระธรรมปิฎก

ดร.ทวีวัฒน์ ปุททริทวิวัฒน์

วันที่.....
เลขทะเบียน.....
เลขเรียกหนังสือ.....

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ชั้น 14 อาคาร เอส เอ็ม ทาวเวอร์
เลขที่ ๑๗๙/17-21 ถนนพหลโยธิน แขวงสามเสนใน
เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 103๓๐
โทร. 2๙๘-๐๔๕๕ โทรสาร 2๙๘-๐๔๗๖
Home page : <http://www.tri.or.th>
E-mail : tri-info@tri.or.th

เมืองไทยในความใฝ่ฝันของ พระธรรมปิฎก

ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺณทริภักดิ์

ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของสังคมไทย และแนวโน้มแห่งความเสื่อมถอยของพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาของคนไทยส่วนใหญ่มาช้านาน พระภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเป็นนักคิดร่วมสมัยได้ค้นหาความหมายของพุทธศาสนาและรากฐานแห่งวัฒนธรรมไทย โดยการกลับไปขุดค้นพระไตรปิฎกอย่างรอบด้านและแตกฉาน นำเสนอกลับสู่สังคมไทยและมนุษยชาติทั้งมวลในปัจจุบันด้วยถ้อยคำและภาษาที่ร่วมสมัย อธิบายตีความ ประยุกต์ และตอบโต้ทางความคิดกับวิทยาการแขนงต่าง ๆ จากตะวันตกอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ขณะเดียวกันก็ปกป้องพุทธศาสนาอันเป็นสมบัติอันล้ำค่าของสังคมไทยและของโลก ให้พ้นไปจากการคุกคามของลัทธิความเชื่อที่แผ่เข้ามาในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งจากภายในและจากภายนอก พร้อมกับเสนอแนวทางสันติภาพที่ยั่งยืนให้แก่โลก จากพื้นฐานของสติปัญญาในพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย พระภิกษุรูปนั้นคือ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎกเป็นนักคิดอาวุโสและพระนักวิชาการชั้นเลิศ ในวงการพุทธศาสนาของไทยในปัจจุบัน แนวความคิดของท่านตั้งอยู่บนพื้นฐานทางวิชาการจากพระไตรปิฎก โดยสะท้อนออกมาในงานอันสำคัญยิ่งของท่านคือหนังสือ พุทธธรรม ซึ่งเป็นหนังสือที่ท่านค้นคว้าเรียบเรียงออกมาจากพระไตรปิฎก และได้กลายเป็นหนังสืออันทรงคุณค่าทั้งในแง่วรรณกรรม วิชาการ และความแม่นยำของสาระคำสอนในพุทธศาสนา จากพื้นฐานของพุทธธรรมท่านได้ตีความพุทธศาสนาในบริบทของยุคสมัยใหม่ โดยการอธิบายเชื่อมโยงกับศาสตร์สมัยใหม่จากตะวันตก เช่น วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การแพทย์ จิตวิทยา การเมือง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ภาษาและวัฒนธรรม เป็นต้น และในการเชื่อมโยงนั้นท่านมิได้ตั้งรับและชื่นชมศาสตร์ต่าง ๆ เหล่านั้นแต่ถ้อยเดียว แต่ยังได้วิพากษ์วิจารณ์และตอบโต้ด้วยปัญญาในพุทธศาสนาอีกด้วย

พระธรรมปิฎกเป็นผู้ที่ปกป้องพุทธศาสนาอย่างสำคัญ จากความมั่งงายในไสยศาสตร์ อันอาจส่งผลให้หลักกรรม(การพึ่งตนเอง)ในพุทธศาสนาถูกกลืนไปสู่การพึ่งพิง

อำนาจศักดิ์สิทธิ์ภายนอก จากการตีความคำสอนของพุทธศาสนาที่ท่านเห็นว่าผิดเพี้ยน และจากความพยายามของลัทธิความเชื่ออื่น ในอันที่จะกลืนคำสอนและวัฒนธรรมของพุทธศาสนาในประเทศไทย วรรณคดีของท่านที่แสดงตามที่ต่าง ๆ อันครอบคลุมหัวข้อในเกือบจะทุกด้านนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย เมื่อนำมาปะติดปะต่อเข้าด้วยกันและกลั่นกรองให้ดีแล้ว จะได้ภาพ “เมืองไทยในความใฝ่ฝัน” ของท่านอันเป็นเป้าหมายที่สังคมไทยควรมุ่งหน้าไปสู่ อันอาจเป็นทางออกของวิกฤตการณ์นานาชนิดที่สังคมไทยกำลังเผชิญอยู่ อีกทั้งยังอาจเป็นหนทางที่นำไปสู่สันติภาพอันยั่งยืนแก่โลกทั้งมวลอีกด้วย

I

I. พระธรรมปิฎกในบริบทของสังคมไทย

ภายหลังจากการมรณภาพของพุทธทาสภิกขุ แห่งสวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ แล้ว ดูเหมือนว่าชื่อเสียงและบทบาทของพระธรรมปิฎกจะเด่นชัดยิ่งขึ้น ท่านทั้งสองเปรียบเสมือนเสาหลักแห่งสถาบันพุทธศาสนาของไทย แม้ว่าจะด้วยบทบาทที่แตกต่างกันก็ตาม พุทธทาสภิกขุเป็นนักปราชญ์คนสำคัญ จุดดั่งนาการ ชุนแห่งอินเดียหรือโสเกรตีสแห่งกรีก ในขณะที่พระธรรมปิฎกเป็นพระนักวิชาการผู้แตกฉาน ผู้ซึ่งเชื่อมต่อปัญญาในพุทธศาสนา กับความก้าวหน้าของวิทยาการแขนงต่าง ๆ จากตะวันตก ได้อย่างดีเยี่ยม และในขณะที่พุทธทาสภิกขุทำงานอย่างค่อนข้างอิสระจากสถาบันทางอำนาจของคณะสงฆ์ พระธรรมปิฎกกลับทำงานเป็นดั่งมันสมองอันสำคัญ ที่ฝ่ายปกครองของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันต้องคอยสดับตรับฟัง เราจะได้วิเคราะห์สถานะและบทบาทของพระธรรมปิฎกในบริบทของพุทธศาสนาในประเทศไทยต่อไป

ก. พุทธศาสนากับรัฐของไทย

นับตั้งแต่ครั้งที่สยามได้เปิดประเทศรับวัฒนธรรมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ได้มีความพยายามที่จะปฏิรูปพุทธศาสนาตามระบบเหตุผลนิยม (Rationalism) ของตะวันตก ด้วยการริเริ่มของรัชกาลที่ ๔ เองเมื่อครั้งที่พระองค์ยังทรงเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎอยู่ เพื่อที่จะ

ต่อสู้กับวิทยาศาสตร์ของตะวันตกและอิทธิพลของศาสนาคริสต์ที่เพิ่มมากขึ้น นับแต่นั้น เป็นต้นมาการปฏิรูปพุทธศาสนาก็ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

พร้อมๆไปกับการปฏิรูปพุทธศาสนานั้น รัชกาลที่ ๔ ทรงตั้ง “ธรรมยุติกนิกาย” ขึ้น โดยการชักชวนเจ้านายและขุนนางในราชสำนักมาบวชในนิกายใหม่นี้ เพื่อทำหน้าที่ในการปกครองคณะสงฆ์ ทำให้คณะสงฆ์ไทยแตกแยกออกเป็น ๒ นิกายคือ “นิกายธรรมยุต” ที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ซึ่งประกอบด้วยพระสงฆ์ส่วนน้อย กับ “มหานิกาย” ซึ่งเป็นพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมของไทยและประกอบด้วยพระสงฆ์ส่วนใหญ่ของประเทศ ความขัดแย้งของสองนิกายนี้ยังคงดำเนินสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ซึ่งสอดคล้องกับการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ครั้นหลังจาก “คณะราษฎร” ได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว จึงมีการออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ใหม่เป็นครั้งที่สองในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ให้สอดคล้องกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข แต่เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำรัฐประหารและนำประเทศไทยเข้าสู่ระบอบเผด็จการทหารในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ แล้ว จึงได้ออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ใหม่เป็นครั้งที่สามในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ ให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปในแบบระบอบเผด็จการทหารของตน พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ฉบับ พ.ศ. ๒๕๐๕ ยังคงใช้มาจนกระทั่งทุกวันนี้ โดยมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดเพียงบางส่วนเท่านั้น¹

พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ทั้งสามฉบับที่ผ่านมา มิได้มีการเอ่ยอ้างถึงสถานะของสถาบัน “ภิกษุณี” ซึ่งเป็นหนึ่งในพุทธบริษัท ๔ กล่าวคือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาแต่อย่างใด โดยคณะสงฆ์มักจะอ้างว่า สถาบัน “ภิกษุณี” ได้สูญหายไป ในประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมานานแล้ว จึงไม่สามารถจะฟื้นฟูขึ้นมาได้อีก แต่ปัจจุบันการเรียกร้องสิทธิของสตรีในทางศาสนามีมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเรียกร้องให้ฟื้นฟูสถาบัน “ภิกษุณี” ขึ้นมาใหม่ เพื่อเป็นทางออกให้แก่เด็กผู้หญิงที่ด้อยโอกาสในชนบทที่ห่างไกล ให้ได้รับการอบรมเลี้ยงดูและการศึกษาในสถาบัน “ภิกษุณี” เฉกเช่นเดียวกับที่เด็กผู้ชายได้รับในสถาบัน “ภิกษุ” เพื่อมิให้เด็กผู้หญิงเหล่านั้นต้องไปเป็นโสเภณีหรือถูกใช้แรงงานตั้งแต่ยังเป็นเด็ก

¹ รายละเอียดของความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างพุทธศาสนากับรัฐของไทย ดู Yoneo Ishii, *Sangha, State, and Society: Thai Buddhism in History*, translated by Peter Hawkes, Monographs of the Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, English-language Series, No. 15 (Honolulu: The University of Hawaii Press, 1986).

ตลอดประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาในประเทศไทย รัฐของไทยได้พยายามควบคุมศาสนจักรไว้อย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากที่ได้มีการออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ขึ้น ขณะเดียวกันการตีความของ “พุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง” ก็มุ่งเน้นในลัทธิ “กรรมเก่า” โดยการอธิบายสถานะทางชนชั้นในปัจจุบันให้เชื่อมโยงกับ “กรรมเก่า” ในอดีตชาติ เพื่อรักษาความชอบธรรมของชนชั้นปกครองและระบบสังคมในปัจจุบัน การตีความนี้ได้รับการโต้แย้งจาก “พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป” ของชนชั้นกลาง ซึ่งใช้ระบบเหตุผลนิยมและการตีความเชิงจิตวิทยาเป็นหลัก นอกจากนี้ “ไสยศาสตร์” ยังคงมีบทบาทและอิทธิพลไม่น้อยในหมู่สามัญชนทุกชนชั้นในสังคมไทย

พุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบันต้องเผชิญหน้ากับแนวความคิดใหม่ๆ ทั้งที่มาจากตะวันตกและจากตะวันออกเอง การพัฒนาที่มุ่งเน้นแต่ความเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ได้ก่อให้เกิดปัญหาทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม และสาธารณสุขอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ทำให้แนวความคิดในเรื่อง “การพัฒนาแบบยั่งยืน” กลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง พุทธศาสนาในโลกปัจจุบันจึงไม่อาจหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบที่จะต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องของเศรษฐกิจการเมือง และแนวความคิดใหม่ๆ เหล่านี้ได้

ข. พุทธศาสนาของไทย: วรรณกรรมทางสังคมการเมือง

พุทธศาสนาของไทยอาจจำแนกออกได้เป็น ๓ รูปแบบ ตามลักษณะแห่งโครงสร้างทางชนชั้นในสังคมไทย รูปแบบที่หนึ่งได้แก่ “พุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง” ซึ่งสนับสนุนโดยชนชั้นปกครองและชนชั้นสูง รูปแบบที่สองได้แก่ “พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป” ที่ได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นกลาง และรูปแบบที่สามได้แก่ “ไสยศาสตร์” ซึ่งถือเป็นศาสนาของสามัญชนในทุกชนชั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นล่างอันรวมถึงชาวนาในชนบทและกรรมกรในเมือง และเนื่องจากรูปแบบของศาสนาและสถานะทางสังคมของผู้ที่นับถือมีส่วนที่ค่อนข้างจะสัมพันธ์กัน การโต้แย้งวรรณกรรมทางศาสนามักจะสะท้อนให้เห็นถึงสถานะทางสังคมการเมืองระหว่างกลุ่มชนชั้นต่างๆ ในสังคมไทยด้วย²

๑. พุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง

ตามประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา “พุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง” ได้แก่พุทธศาสนาที่ได้รับการตีความให้สนับสนุนสถาบันการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช พุทธ

² สำหรับรายละเอียดความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับชนชั้นในสังคมไทย ดู Peter A. Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict: The Political Functions of Urban Thai Buddhism* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1989), pp. 40-60.

ศาสนาแบบนี้เน้นการตีความในเชิงอภิปราย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่อง “กฎแห่งกรรม” โดยการเชื่อมโยงความมั่งมีศรีสุขหรือความทุกข์ยากในปัจจุบันให้เข้ากับ “กรรมเก่า” ในอดีตชาติ ความเชื่อที่ติดตามมาจากการตีความในลักษณะนี้ก็คือ การที่ชนชั้นสูงในปัจจุบันมีความมั่งคั่งและอำนาจ เป็นเพราะบุคคลเหล่านั้นเคยทำบุญกุศลมาก่อนในอดีตชาติ ส่วนการที่ชนชั้นล่างในปัจจุบันยากจนและไร้อำนาจนั้น ก็เป็นเพราะบุคคลเหล่านั้นเคยทำความชั่ว หรือมิฉะนั้นก็มิได้ทำบุญกุศลอย่างเพียงพอมาก่อนในอดีตชาตินั้นเอง ดังนั้นบุคคลที่มีสถานะทางสังคมที่สูงที่สุดในปัจจุบันก็คือ บุคคลที่เคยสร้างสมบุญกุศลและคุณงามความดีมามากที่สุดในอดีตชาตินั้นเอง จึงสมควรที่จะได้เป็นผู้ปกครองประเทศ ตามธรรมเนียมที่มีมาแต่ครั้งโบราณถือกันว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นบุคคลที่มีบุญบารมีมากที่สุด จึงอยู่ในสถานะที่สูงที่สุดในสังคม

ธรรมเนียมการอธิบายลำดับชั้นของสังคมไทยในลักษณะเช่นนี้ ได้รับการสนับสนุนจากหนังสือเรื่อง *ไตรภูมิพระร่วง* ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าลิไท กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย³ *ไตรภูมิพระร่วง* เป็นหนังสือที่กล่าวถึงจักรวาลวิทยาทางศาสนาในเชิงอภิปราย โดยสอนว่าในขณะที่พระพรหม พระอิศวร และเหล่าเทวดา ได้ปกครองสวรรค์ชั้นสูงเนื่องมาจากบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ นั้น กษัตริย์และเหล่าขุนนางข้าราชการก็ได้ปกครองสังคมมนุษย์อันเนื่องมาจากบุญบารมีที่ยิ่งใหญ่เช่นเดียวกัน ต่อมาด้วยอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์จากอาณาจักรขอมที่มีต่อราชสำนักของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา กษัตริย์ไทยสมัยอยุธยาจึงได้กลายสถานะเป็น “สมมติเทพ” ไป พิธีกรรมต่างๆ ในศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงสถาบันกษัตริย์ให้เข้ากับสถานะของเทพเจ้า ได้กลายเป็นพระราชพิธีประจำปี

ภายหลังจากที่ “คณะราษฎร” ได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว พุทธศาสนาของชนชั้นปกครองในลักษณะดังกล่าวก็ไม่ใช่ที่นิยมของทางราชการชั่วระยะเวลาหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการรัฐประหารในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ แล้ว จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ได้กลับมาฟื้นฟูพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองอีกครั้งหนึ่ง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้สนับสนุนความชอบธรรมของการปกครองในระบอบเผด็จการของตน ดังนั้นพุทธศาสนาที่มีการตีความเชื่อมโยงจักรวาลวิทยาให้เข้ากับชนชั้นทางสังคม เพื่ออธิบายความชอบธรรมของการใช้อำนาจทางการเมือง จึงได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นปกครองของไทยอีกครั้งหนึ่ง

³ Frank Reynolds and Mani Reynolds, *The Three Worlds of King Ruang* (Berkeley: Asian Humanities Press, 1982).

นับตั้งแต่เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ เป็นต้นมา ความไม่พอใจของประชาชนส่วนใหญ่ต่อระบอบเผด็จการทหาร และการยอมรับประชาธิปไตยว่าเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่ยอมรับได้เพียงอย่างเดียวสำหรับประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนาของชนชั้นปกครองไม่อาจถูกนำมาใช้สำหรับอ้างความชอบธรรมในทางการเมืองโดยตรงได้อีกต่อไป

๒. พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป

การเผชิญหน้ากันเป็นครั้งแรกระหว่างพุทธศาสนาของไทย กับโลกทรรศน์แบบตะวันตกเกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ในขณะที่ยังทรงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎอยู่นั้น ทรงรู้สึกถึงแรงกดดันจากศาสนาคริสต์ที่กำลังมีบทบาทเพิ่มมากขึ้น จึงได้ทรงพยายามนำระบบเหตุผลนิยมแบบตะวันตกเข้ามาปรับใช้กับพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก พระองค์ทรงเชื่อว่าถ้าหากพุทธศาสนาได้ลดทอนเรื่องราวแบบเทพนิยายหรือไสยศาสตร์ลง จะทำให้กลายเป็นศาสนาที่ทันสมัย เป็นระบบและมีเหตุผลมากขึ้น และจะสามารถต่อสู้ทางความคิดกับศาสนาคริสต์และวิทยาศาสตร์ของตะวันตกได้

อย่างไรก็ตาม ในขณะที่มีการใช้เหตุผลนิยมแบบตะวันตกในการวิพากษ์วิจารณ์ไสยศาสตร์ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทยนั้น ความเชื่อในเรื่อง“กรรมเก่า”ในอดีตชาติกลับไม่ได้มีการพูดถึง ดังนั้นการปฏิรูปพุทธศาสนาด้วยระบบเหตุผลนิยมแบบตะวันตกในระยะแรกจึงยังไม่สมบูรณ์ การปฏิรูปพุทธศาสนาพร้อมกับการดัดนิยามธรรมยุตขึ้นในคณะสงฆ์ของไทยในสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาแห่งการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงประเทศทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม

ในรัชสมัยต่อมา พระสงฆ์ในสายธรรมยุตได้สานต่อแนวทางการปฏิรูปพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ระบบความเชื่อในเชิงไสยศาสตร์ ของศาสนาท้องถิ่นในภาคต่าง ๆ ของไทย ในทางหนึ่งก็เพื่อสนองตอบต่อนโยบายของรัฐในการปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดิน โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ และลดบทบาทความสำคัญของท้องถิ่นลง การนำระบบเหตุผลนิยมมาตีความพุทธศาสนาเพียงบางส่วนในระยะแรกนั้น ได้สร้างความลำบากใจให้เกิดขึ้นกับพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง เพราะการใช้ระบบเหตุผลนิยมที่ไม่สมบูรณ์นั้น ย่อมมีศักยภาพที่จะกลายเป็นระบบเหตุผลนิยมที่สมบูรณ์ ซึ่งอาจทำลายความเชื่อในทางอภิปรายของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองเองได้ การยอมรับเหตุผลและข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ ทำให้นักปฏิรูปรุ่นต่อมาซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุสายมหานิกายและได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นกลาง ปฏิเสธทั้งความเชื่อทางไสยศาสตร์ของชนชั้นล่าง และความเชื่อทางอภิปรายของชนชั้นปกครอง⁴

⁴ Peter Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict*, p. 46.

โดนัลด์ เค. สวเออร์ (Donald K. Swearer) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “การปฏิรูป” ไว้ดังนี้

การปฏิรูปจะพิจารณาถึงความรู้สมัยใหม่อย่างจริงจัง แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธศาสนา โดยพื้นฐานแล้วการปฏิรูปเป็นการตีความระบบศาสนาเสียใหม่ โดยคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงทั้งระดับสังคมและระดับบุคคล เมื่อมองจากทรรศนะของแนวคิดแบบเหตุผลนิยมแล้ว อาจกล่าวได้ว่าการปฏิรูปเป็นความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงหลักการที่สำคัญบางอย่าง ซึ่งหล่อหลอมสถาบันและวัฒนธรรมของศาสนาหนึ่ง เพื่อว่าความจริงที่เป็นแก่นแท้ (และเป็นสากลด้วย) ของศาสนานั้น จะได้รับการตีความใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ใหม่ที่เป็นอยู่จริง⁵

พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป มีรากฐานอยู่ที่การลดทอนเรื่องราวแบบเทพนิยายในลัทธิศาสนาลงให้เหลือน้อยที่สุด และตีความคำสอนทางอภิปรายให้อยู่ในรูปของจิตวิทยา หรือตีความให้อยู่ในรูปของอุปมาอุปมัยที่ชี้ไปที่ตัวปัญญาหรือความพ้นทุกข์(นิพพาน) ตัวอย่างเช่น พุทธศาสนิกชน นักปฏิรูปพุทธศาสนาคนสำคัญของไทย ได้อธิบาย “สวรรค์” (สุคติ) และ “นรก” (ทุคติ) ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ทางศาสนาว่า เป็นเพียงอุปมาอุปมัยของความสุขและความทุกข์ในทางจิตใจ นอกจากนี้ท่านยังได้ตีความสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เช่น กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และภพภูมิที่ต่ำเช่น นรก เปต อสุรกาย ว่ามิได้หมายถึงรูปธรรมที่มีอยู่เหนือธรรมชาติ แต่หมายถึงประสบการณ์ทางจิตใจของมนุษย์ที่อาจเป็นความสุขเหมือนอยู่ในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ หรือความทุกข์ที่เหมือนกับตกนรกขุมต่าง ๆ ได้

การตีความคำสอนของพุทธศาสนาในลักษณะเช่นนี้ ดำเนินไปควบคู่กับการเน้นให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ในชีวิตนี้ ขณะที่แต่เดิมนั้นถือกันว่า นิพพานเป็นจุดหมายที่บรรลุถึงได้ยาก จะสามารถเข้าถึงได้ก็แต่เฉพาะนักบวชที่สละโลกและบำเพ็ญเพียรเป็นระยะเวลาอันยาวนานหลายภพหลายชาติเท่านั้น แต่พุทธศาสนิกชน พระธรรมปิฎก และนักปฏิรูปพุทธศาสนาท่านอื่น ๆ กลับเห็นว่า นิพพาน นั้นเป็นสากล เป็นปัจจุบันธรรมที่สามารถถึงได้ในชีวิตนี้หรือแม้ในขณะปัจจุบัน ถ้ามีการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบแล้วไม่ว่าบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็สามารถเข้าถึงได้เช่นเดียวกัน

นักปฏิรูปพุทธศาสนารุ่นใหม่ให้เหตุผลว่า ความเชื่อในทางอภิปรายนั้นเกิดจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ที่เข้ามาปะปนและบิดเบือนคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธเจ้าไว้

⁵ Donald K. Swearer, “Thai Buddhism: Two Responses to Modernity,” in K. Ishwaran (editor), *Contributions to Asian Studies*, Vol. IV, p. 79.

หรือเกิดจากการตีความของอรรถกถาจารย์รุ่นหลัง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ พุทธศาสนาฝ่ายปฎิรูปจึงได้หันกลับไปหาพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *สูตรนิกาย* (พระสูตร) และ *วินัยปิฎก* (พระวินัย) ว่า อยู่ในรูปของพระพุทธวัจนะและเป็นคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า

ปีเตอร์ แจ็คสัน (Peter Jackson) อ้างว่านักปฎิรูปพุทธศาสนารุ่นใหม่ได้เน้นคำสอนทางจริยธรรมที่เป็นการส่งเสริมคุณค่าและคุณภาพชีวิตของชนชั้นกลาง อันเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยให้ประสบความสำเร็จในทางธุรกิจ แจ็คสันอ้างว่านักปฎิรูปพุทธศาสนาหลายท่านได้สอนเน้นเรื่องของการอดออมประหยัดและชีวิตที่มีมัยสถ์ในโลก อย่างไรก็ตามการสอนให้ประหยัดและอดออมนั้นมิได้หมายความว่าให้เกียจคร้านหรือเฉื่อยชา แต่ให้ขยันหมั่นเพียรและประกอบหน้าที่การงานที่เป็นประโยชน์ในโลก การเน้นเรื่องการทำงานและความประหยัดนี้อาจถือได้ว่า เป็นการให้เหตุผลและความชอบธรรมแก่การสะสมความมั่งคั่ง ซึ่งจำเป็นสำหรับการลงทุนในระบบทุนนิยมโดยผู้ประกอบการที่เป็นชนชั้นกลาง นั่นก็คือ ลัทธิความมัยสถ์อดออมในทางโลกซึ่งนักปฎิรูปพุทธศาสนาชนชั้นกลางของไทยยึดถืออยู่นั้น ได้กลายเป็นเหตุผลทางศาสนาแก่การประกอบการเชิงพาณิชย์ของกลุ่มธุรกิจใหม่ ที่จะต้องละเว้นการบริโภคในปัจจุบันเพื่อการสะสมทุนอันจำเป็นต่อการลงทุนในธุรกิจของตน ดังนั้นจึงอาจตีความได้ว่าศาสนาฝ่ายปฎิรูปของชนชั้นกลางไทยได้กลายเป็นตัวแทนของระบบการสร้าง ความชอบธรรมทางศาสนาแก่ระบบทุนนิยมของไทย⁶

ถ้าการวิเคราะห์ของแจ็คสันถูกต้อง ระบบทุนนิยมในสังคมไทยสมัยใหม่มีรากฐานอยู่บนหลักของความประหยัดมัยสถ์ซึ่งเป็นคำสอนในพุทธศาสนาของไทย และถ้าเป็นเช่นนี้จริง ก็มีความละม้ายคล้ายคลึงกันระหว่างพุทธศาสนาฝ่ายปฎิรูปของชนชั้นกลางไทยที่กำลังเติบโต กับศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ในระหว่างการปฏิวัติอุตสาหกรรมในทวีปยุโรป ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมในวัฒนธรรมสมัยใหม่ ได้รับการศึกษาอย่างจริงจังเป็นครั้งแรกจาก แม็ค เวเบอร์ (Max Weber, ค.ศ. ๑๘๖๔-๑๙๒๐) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมันผู้มีชื่อเสียง ในหนังสือเรื่องจริยธรรมของโปรเตสแตนต์กับจิตใจแบบทุนนิยม (The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism) เวเบอร์ได้ศึกษาถึงเงื่อนไขทางจิตวิทยาที่ทำให้เกิดระบบทุนนิยมขึ้นในตะวันตก⁷ เวเบอร์ได้วิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างการแพร่หลายของลัทธิคาลวิน (Calvinism) กับท่าทีใหม่ต่อการแสวงหาความ

⁶ Peter Jackson, *Buddhism, Legitimation and Conflict*, p. 50-51.

⁷ รายละเอียดใน Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, translated by Talcott Parsons (New York: Charles Scribner's Sons, 1976).

มั่งคั่งในอังกฤษและยุโรปยุคหลังการปฏิรูป (Post-Reformation) เป็นท่าทีที่ยอมรับการที่มนุษย์แสวงหาความมั่งคั่งในทรัพย์สิน และบางครั้งถึงขนาดสนับสนุนว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามหลักการของศาสนา

ในศตวรรษที่ผ่านมา การที่นักปฏิรูปได้ปฏิเสธอภิปรัชญาของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น ต่อมาได้พัฒนากลายเป็นข้อวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมืองที่มีต่อระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นักปฏิรูปได้ลดบทบาทและความสำคัญของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองลง โดยการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นแนวความคิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์และลัทธิอื่นที่ไม่ใช่พุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีการวิพากษ์วิจารณ์ว่า แนวความคิดในเรื่อง “สมมติเทพ” ของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น ก็ได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์จากขอมเช่นเดียวกัน เพื่อที่จะดำรงความชอบธรรมในการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้

การตีความพุทธศาสนาของนักปฏิรูป ได้เน้นไปที่ศักยภาพของแต่ละบุคคลในอันที่จะเข้าถึงความจริงที่สูงสุด (นิพพาน) ทรรศนะที่ว่านิพพานเป็นสิ่งสากลที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้นั้น สอดคล้องกับความต้องการของชนชั้นกลางส่วนใหญ่ที่เรียกร้องระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย ซึ่งทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครองและมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน อาจกล่าวได้อย่างกว้างๆว่า ผู้ที่นิยมการตีความทางอภิปรัชญาของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น มักจะมีแนวโน้มนิยมการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจไม่ว่าจะเป็นภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือระบอบเผด็จการ ส่วนผู้ที่วิพากษ์วิจารณ์การตีความแบบอภิปรัชญาและนิยมชมชอบการตีความเชิงจิตวิทยาในพุทธศาสนานั้น ก็มักมีแนวโน้มที่จะวิพากษ์วิจารณ์การปกครองแบบเผด็จการหรือแบบรวมศูนย์อำนาจ และนิยมชมชอบระบอบประชาธิปไตยแทน

พุทธศาสนาเป็นทฤษฎีพื้นเมืองของไทยเพียงทฤษฎีเดียว ที่สามารถจะเป็นรากฐานทางความคิดของโครงสร้างทางสังคมการเมืองที่เป็นทางเลือกใหม่แก่สังคมไทยได้ ดังนั้นการเชื่อมโยงความถูกต้องในทางพุทธศาสนา ให้เข้ากับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย การพัฒนาทางเศรษฐกิจ และสิทธิมนุษยชนนั้น จึงอาจนับได้ว่าเป็นความพยายามของชนชั้นกลางที่จะใช้ศาสนาอันเป็นสัญลักษณ์ซึ่งเป็นที่ยอมรับกัน ในอันที่จะตอบสนองความต้องการทั้งทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจของตน

๓. โสยศาสตร์ของไทย

“โสยศาสตร์” มักจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุผลและมงาย การเน้นในเรื่องวิญญาณและอิทธิปาฏิหาริย์ที่เหนือธรรมชาติ ทำให้โสยศาสตร์ของไทยเข้ากันไม่ได้กับ

การตีความโดยใช้เหตุผลและข้อเท็จจริงของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป พระสงฆ์ฝ่ายปฏิรูปได้ออกมาปฏิเสธเรื่องวิญญาณและอิทธิปาฏิหาริย์ของไสยศาสตร์อย่างเปิดเผย อย่างไรก็ตาม พระสงฆ์ในสายพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น ไม่กล้าปฏิเสธไสยศาสตร์ทั้งหมด เพราะจะกระทบกระเทือนความเชื่อในเรื่องชาติก่อนชาติหน้า และนรกสวรรค์ในลักษณะที่เป็นรูปธรรมซึ่งตนเองสนับสนุนอยู่ พุทธศาสนาของชนชั้นปกครองจึงยอมรับไสยศาสตร์ไว้ด้วยส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของวิญญาณที่อยู่ตามภพภูมิต่างๆ

คำว่า “ไสยศาสตร์” เป็นคำสมาส มาจากคำว่า “ไสย” (นอนหลับ, หลับไหล) กับ “ศาสตร์” (ความรู้) ดังนั้น “ไสยศาสตร์” จึงแปลว่า “ความรู้ของผู้ที่ยังหลับไหลอยู่” ความเชื่อทางไสยศาสตร์นั้นมีอยู่ในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านานแล้ว แต่ก็ค่อยๆ ลดน้อยถอยลงตามลำดับ อันเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ การขยายตัวของระบบการศึกษาสมัยใหม่ และการปฏิรูปศาสนา ปัจจุบันไสยศาสตร์ยังคงมีบทบาทและอิทธิพลในสังคมไทยอยู่ในหลายลักษณะและหลายระดับด้วยกัน ซึ่งพอจะแบ่งอย่างกว้างๆ ได้ดังนี้

ก) ไสยศาสตร์แห่งอภิปรัชญา

ไสยศาสตร์แห่งอภิปรัชญา (ระดับสูง) เป็นไสยศาสตร์ในทางความคิดซึ่งมีอิทธิพลที่ลึกซึ้งต่อความเชื่อของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญมีดังนี้

ลัทธิ “กรรมเก่า” ของชนชั้นปกครอง ซึ่งอธิบายสถานะของชนชั้นทางสังคมในชาติปัจจุบันให้เชื่อมโยงกับ “กรรมเก่า” ในอดีตชาติว่า ผู้ที่มีอำนาจและเงินทองในชาติปัจจุบันเป็นเพราะเขาได้ทำกรรมดีมาก่อนในอดีตชาติ ส่วนผู้ที่ยากจนและไร้อำนาจนั้นเป็นเพราะในอดีตชาติเขาทำบุญมาไม่พอหรือทำกรรมชั่วมาก่อน ความเชื่อในลักษณะเช่นนี้จัดเป็นไสยศาสตร์ทางอภิปรัชญา ที่ต้องการสร้างความชอบธรรมให้แก่ชนชั้นปกครองและระบบสังคมที่เป็นอยู่ และต้องการให้ประชาชนยอมรับในสถานะทางชนชั้นของตนในปัจจุบัน

ในทางตรงข้าม ลัทธิ “วันสิ้นโลก” ของชนชั้นล่าง เป็นอภิปรัชญาของผู้ด้อยโอกาสในสังคม หรือของผู้ที่ไม่พอใจต่อสภาพชีวิตและสังคมที่เป็นอยู่ ลัทธิ “วันสิ้นโลก” จะย้ำคำสอนที่ว่า วาระสุดท้ายของโลกกำลังจะมาถึงแล้ว ระบบอำนาจและสังคมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันกำลังจะถึงกาลอวสาน ผู้คนจะล้มตายเป็นจำนวนมาก สิ่งต่างๆ จะกลับตาลปัตรไปหมด (เช่น ก้อนกรวดจะกลายเป็นเงินทอง และเงินทองจะกลับกลายเป็นก้อนกรวด) ผู้มีบุญจะมาเกิดเพื่อช่วยเหลือบุคคลที่เชื่อในคำสอนนี้ ลัทธิ “วันสิ้นโลก” จึงเป็นศาสนาของผู้ถูกกดขี่ เป็นไสยศาสตร์ทางอภิปรัชญาที่ปลอบประโลมใจของคนทุกข์ยากหรือคนสิ้นหวัง ให้เกิดความหวังว่าสังคมใหม่กำลังจะมาถึง

คำสอนนี้จะปรากฏในยุคสมัยที่ผู้คนทุกข์เข็ญไร้ที่พึ่งและไร้ทางออก และอาจจะกลายเป็น

เป็นพลังที่ผลักดันให้เกิดการลุกฮือครั้งใหญ่ได้ เช่น การลุกฮือของประชาชนชาวอีสานภายใต้การนำของ “ผู้มีบุญ” ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๒ (ซึ่งถูกทางราชการเรียกว่า “กบฏผีบุญ”) หรือการร้องรำทำเพลงเพื่อต้อนรับ “ผู้มาโปรดใหม่” ของชนพื้นเมืองอินเดียนแดงในทวีปอเมริกา ในห้วงเวลาแห่งความสิ้นหวังที่ถูกคนขาวเช่นฆ่าปราบปราม

ลัทธิ “วันสิ้นโลก” นี้อาจจะปรากฏในยุคสมัยที่ผู้คนมีปัญหาทางด้านจิตใจ หรือมีความไม่พอใจต่อสภาพชีวิตและสังคมที่เป็นอยู่ก็ได้ เช่น “วันสิ้นโลก” ของลัทธิโอม ชินริเคียว ในญี่ปุ่นปัจจุบันภายใต้การนำของนายโซโกะ อาซาฮาร่า ศาสตราผู้มิดวงตาพิการ ซึ่งพาบรรดาสาวกไปสู่การฆาตกรรม และได้ก่อวินาศกรรมสะเทือนขวัญโดยการวางก๊าซพิษ “ซาริน” ในขบวนรถไฟและสถานีรถไฟใต้ดินของกรุงโตเกียวเมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิตกว่า ๑๐ คน และบาดเจ็บอีกกว่า ๕,๐๐๐ ราย

ข) ไสยศาสตร์แห่งความศักดิ์สิทธิ์และการทำนายทายทัก

ไสยศาสตร์แห่งความศักดิ์สิทธิ์และการทำนายทายทัก (ระดับกลาง) เป็นไสยศาสตร์แห่งความเชื่อและความศรัทธาของสามัญชนในทุกชนชั้น ปรากฏออกมาในหลายรูปแบบดังนี้

ลัทธิ “เกจิอาจารย์” เป็นลัทธิบูชาความศักดิ์สิทธิ์ของพระภิกษุหรือนักบุญที่ยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งเชื่อกันว่ามีอิทธิฤทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ ที่จะบันดาลลาภยศหรือปกป้องภัยให้แก่ผู้ที่เคารพกราบไหว้ได้ เช่น ในกรณีของ “หลวงปู่แหวน” ในอดีต หรือ “หลวงพ่อกุณ” ในปัจจุบัน

ลัทธิ “รูปเคารพ” เป็นลัทธิที่กราบไหว้บูชาวัตถุต่างๆ ที่เชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ โดยเชื่อว่าวัตถุเหล่านั้นมีอิทธิปาฏิหาริย์ สามารถปกป้องคุ้มครองให้รอดพ้นจากภัยอันตราย หรือจากโรคภัยไข้เจ็บ หรือบันดาลโชคลาภให้ได้ เช่น พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ศาลเจ้าศักดิ์สิทธิ์ พระพรหม(เอราวัณ)ศักดิ์สิทธิ์ หรือ “เทวรูปติ่มนม” ศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนเครื่องรางของขลังต่างๆ มีพระเครื่องและตะกรุด เป็นต้น

ลัทธิ “โหราศาสตร์” เป็นลัทธิที่เชื่อในเรื่องอำนาจของดวงดาวต่อชะตาชีวิตของมนุษย์หรือต่อชะตาของบ้านเมืองโดยส่วนรวม สามารถตอบสนองความต้องการของผู้คนในทางจิตวิทยาได้ชั่วครั้งชั่วคราว ด้วยการทำนายทายทักเรื่องของ “ตัวเอง” เป็นส่วนใหญ่ การดูดวงชะตาราศีจึงเป็นที่นิยมกันมากในหมู่สามัญชนทุกชนชั้น

ค) ไสยศาสตร์แห่งการทรงเจ้าเข้าผีและคุณไสย

ไสยศาสตร์แห่งการทรงเจ้าเข้าผีและคุณไสย (ระดับต่ำ) เป็นไสยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับ

การติดต่ออำนาจลึกลับโดยตรง หรือเกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจลึกลับในการควบคุมบุคคลอื่น ปรากฏออกมาในหลายรูปแบบด้วยกันดังนี้

ลัทธิ “ทรงเจ้าเข้าผี” เป็นลัทธิที่เกี่ยวข้องกับการติดต่ออำนาจลึกลับโดยตรง ไม่ว่าอำนาจนั้นจะเป็น “เทพ” หรือ “ผี” ที่มนุษย์ต้องการติดต่อกับ ลัทธิทรงเจ้าเข้าผีมีหลายรูปแบบ เช่น การเข้าทรง “เทพ” จากเทพนิยายที่ไม่มีตัวจริงในประวัติศาสตร์ การเข้าทรงบุคคลในประวัติศาสตร์ (เช่น กษัตริย์ในอดีต หรือบุคคลที่มีชื่อเสียงในอดีต) การเล่น “ผีถ้วยแก้ว” หรือ “ผีตะกร้า” เป็นต้น นอกจากนี้บางครั้งในระหว่างพิธี อาจจะมีการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ด้วยการแทงลิ้น แทงแก้ว หรือลุยไฟอีกด้วย

ลัทธิ “ขุดสวรรค์” เป็นลัทธิที่เชื่อในเรื่องอำนาจลึกลับของศาสดาองค์ใหม่ซึ่งเข้ามาแทนที่ศาสดาของศาสนาเดิม เจ้าของลัทธิมักจะอ้างตัวเองว่าเป็น “ศาสดาองค์ใหม่” เสียเอง หรือมีฉันทะนั้นก็เป็น “ขุดสวรรค์” ที่สามารถติดต่อกับ “ศาสดาองค์ใหม่” ได้โดยตรง เช่น ลัทธิ “ศรีอาริย์” ซึ่งมีนายสมบุญ แซ่ลิ้ม ตั้งตนเป็นเจ้าของลัทธิ โดยมีสำนักอยู่ที่บ้านหนองดิน ตำบลหนองดินแดง อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เป็นต้น⁸

ลัทธิ “ไสยดำ” เป็นลัทธิที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจลึกลับในการควบคุมบุคคลอื่นโดยตรง ไม่ว่าอำนาจนั้นจะเป็น “เสน่ห์” เพื่อให้คนอื่นหลงใหล หรือจะเป็น “คุณไสย” เพื่อทำร้ายคนอื่นก็ตาม เช่น การเสกหนังสือหรือตะปูเข้าท้องของศัตรู การทำเสน่ห์ยาแฝด ลงนะหน้าทอง หรือการใช้น้ำมันพรายเพื่อให้ผู้อื่นหลงใหลตน เป็นต้น

ในขณะที่ลัทธิ “กรรมเก่า” เป็นไสยศาสตร์ของชนชั้นปกครอง และลัทธิ “วันสิ้นโลก” เป็นไสยศาสตร์ของชนชั้นล่างนั้น ความเชื่อใน “สิ่งศักดิ์สิทธิ์และการทำนายทายทัก” กับ “การเข้าเจ้าทรงผีและคุณไสย” กลับเป็นไสยศาสตร์ของสามัญชนในทุกชนชั้น พุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปจะปฏิเสธไสยศาสตร์ในทุกระดับ โดยเน้นการใช้เหตุผลและสติปัญญาตามความหมายของคำว่า “พุทธะ” ซึ่งแปลว่าผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

ค. พระธรรมปิฎกกับการปฏิรูปพุทธศาสนา

พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทของไทยในยุคปัจจุบัน มีพระภิกษุผู้นำการปฏิรูปพุทธศาสนาที่สำคัญอยู่ ๒ รูปคือ พุทธทาสภิกขุ (เจ้าอม อินทปณฺญ) และพระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปฺโต) นับตั้งแต่การมรณภาพของพุทธทาสภิกขุในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ แล้ว พระ

⁸ ลัทธินี้อ้างว่ายุคของพระศรีอาริย์มาถึงแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ให้บรรดาสาวกเด็กนับถือพระพุทธเจ้า แล้วหันมานับถือพระศรีอาริย์แทน โดยผ่านทาง “คณะรัฐมนตรีสวรรค์” “ข้าราชการสวรรค์” และ “ศาลสวรรค์” มีการเขียนคัมภีร์กล่าวหาพระพุทธเจ้าต่าง ๆ นานา และทุกคนต้องฟังคำสั่งและคำตัดสินจาก “ศาลสวรรค์” นับว่าเป็นไสยศาสตร์แห่งการทรงเจ้าเข้าผีที่เป็นอันตรายยิ่งเพราะนอกจากคำสอนจะมั่วแล้ว ยังขัดต่อความสงบสุขและศีลธรรมอันดีของประชาชนอีกด้วย

ธรรมปิฎกได้กลายเป็นพระภิกษุผู้นำการปฏิรูปพุทธศาสนาคนสำคัญที่สุดของไทยที่ยังมีชีวิตอยู่ ปัญญานันท์ภิกษุ (พระธรรมโกศาจารย์) พูดถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

เจ้าคุณธรรมปิฎกนี้ เป็นพระที่มีความคิดก้าวหน้าในการศึกษาค้นคว้า เขียนหนังสือให้คนอ่านเป็นที่สองรองจากท่านพุทธทาส งานประเภทนี้ ท่านพุทธทาสทำมาก่อนใครๆในประเทศไทย มีความดีใจว่าแม้ท่านพุทธทาสจะมรณภาพไปแล้ว ยังมีคนรับช่วงงานนี้ต่อ ผู้นั้นคือพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)⁹

ส่วนศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวคำสดุดีในพิธีเชิดชูเกียรติและแสดงมุทิตาจิตแด่พระธรรมปิฎก ในโอกาสที่ได้รับการถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพจากยูเนสโก ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการในนามของรัฐบาลได้จัดขึ้นเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๓๗ ณ พุทธมณฑล โดยยกย่องหนังสือ พุทธธรรม ของท่านว่า

หนังสือพุทธธรรมที่ท่านได้นิพนธ์ไว้เป็นเพชรน้ำหนึ่งทางปัญญาของโลก มีผู้กล่าวว่า ในทางพระพุทธศาสนามีหนังสือที่ยิ่งใหญ่อยู่ ๓ เล่มคือ พระไตรปิฎก คัมภีร์วิสุทธิมรรคที่รจนาโดยพระพุทธโฆษาจารย์ และหนังสือพุทธธรรมโดยท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก เพราะฉะนั้นหนังสือพุทธธรรมจึงสูงกว่ารางวัลโนเบล¹⁰

ต่อไปนี้จะได้เสนอชีวประวัติของพระธรรมปิฎก ในส่วนที่เป็นพัฒนาการของชีวิต ควบคู่ไปกับงานอันสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการทางสติปัญญาของท่าน พร้อมทั้งวิเคราะห์บทบาทและสถานะของท่านในบริบทของพุทธศาสนาของไทยในปัจจุบัน

๑. ประวัติพระธรรมปิฎก

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) เกิดเมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑ ที่ตลาดอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ชื่อเดิมของท่านคือ ประยุทธ์ อารยางกูร บิดาชื่อ นายสำราญ มารดาชื่อ นางชุนกี อารยางกูร มีอาชีพค้าขาย ท่านมีพี่น้องทั้งหมด ๔ คน เป็นชาย ๕ คน หญิง ๔ คน ท่านเป็นคนที่ ๖ และเป็นบุตรชายคนเล็กของตระกูล ปัจจุบันมีชีวิตอยู่ ๗ คน (พี่สาวคนโตของท่านเสียชีวิตตั้งแต่ยังเล็ก และน้องสาวคนเล็กสุดของท่านเสียชีวิตในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ เมื่ออายุ ๔๐ ปี) ผู้ที่มีอิทธิพลต่อชีวิตในวัยเด็กของ

⁹ สุนทร พลามินทร์, ดร., และสุติมา ธนประ (สัมภาษณ์ รวบรวมและเรียบเรียง), นานาทัศนะเกี่ยวกับพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๓๔), หน้า ๓.

¹⁰ ประเวศ วะสี, ศ.นพ., "คำกล่าวสดุดีของศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี," ใน ป. อ. ปยุตโต (กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาพัฒนาการศึกษาระบบการ, พ.ศ. ๒๕๓๔), หน้า ๑๗๑.

ท่านก่อนออกบวชคือพ่อและแม่¹¹

ความรักและความใกล้ชิดกับแม่ในวัยเด็ก มีส่วนให้เด็กชายประยูร ได้ซึมซับความใจดี ความใจเย็น ความขยัน อดทน การรู้จักประนีประนอม และรักความสงบ ในขณะเดียวกัน ความซื่อสัตย์ การรู้จักคิดเหตุและผล การไม่เอาเปรียบผู้อื่น การชอบคิดริเริ่ม การรู้จักเกรงกลัวต่อบาป ก็เป็นสิ่งที่ได้รับการอบรมสั่งสอนมาจากพ่อ¹²

ท่านมีสุขภาพที่ไม่แข็งแรงมาตั้งแต่เด็ก เจ็บไข้ได้ป่วยอยู่เป็นประจำ เมื่ออายุได้ไม่ครบขวบปีท่านป่วยเป็นโรคทางเดินอาหาร มีอาการท้องร่วงอย่างรุนแรงจนแทบจะเอาชีวิตไม่รอด แม้จะได้รับการรักษาแล้วแต่ก็ยังกลายเป็นโรคประจำตัวของท่านในเวลาต่อมา ท่านต้องเข้าออกโรงพยาบาลอยู่เป็นประจำด้วยโรคภัยไข้เจ็บอื่นๆอีกหลายอย่าง บุนผา คุณนิศกุล น้องสาวของท่านเขียนเล่าไว้ว่า

ครั้นพอจำเรณุกาลได้บรรพชาเป็นสามเณรแล้ว ก็เกิดเป็นไส้ติ่งอักเสบ ต้องเข้ารับการผ่าตัด เป็นโรคปอด มีแผลในปอด และก็ได้ได้รับการรักษาจนหายขาดแล้ว ตอนหลังก็เป็นโรคแพ้อากาศ หายใจไม่สะดวกแพทย์ให้ใช้ยาพ่นขยายหลอดลม ต่อมาก็ต้องเข้ารับการผ่าตัดอีกด้วย หูอักเสบอย่างหนัก อักเสบเข้าไปถึงในกระดูกพรุนหลังหูที่เรียกว่า มาสตอยด์ มีอาการปวดตุบๆเป็นพักๆ ต้องเข้ารับการผ่าตัดโดยเฉพาะเรื่องหูและมาสตอยด์ถึง ๒ ครั้ง และในช่วงที่เป็นอาจารย์สอนอยู่ที่มหาวิทยาลัยเกษตรราชวิทยาลัย เกิดมีก้อนนิ่วในกรวยไต ต้องเจ็บปวดทรมานอยู่หลายวันกว่าก้อนนิ่วจะหลุดไป และที่ร้ายยิ่งกว่านั้น ความที่ท่านจริงจังกับงานเขียนหนังสือ เขียนจนกระทั่งกล้ามเนื้อที่แขนเกิดอาการเกร็งและอักเสบบอย่างรุนแรง ปวดถึงกับยกแขนไม่ได้ คุณหมอฟีชายต้องส่งรถโรงพยาบาลรับตัวไปพักรักษาอยู่หลายสัปดาห์เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๖ ต่อมาหลอดลมอักเสบ ดับไม่ปกติ ถ้าใส่พับ พอปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ ไวรัสเข้าตาอักเสบบวม ต้องปิดตาทั้งสองข้าง ฉะนั้นงานนิพนธ์ของท่านที่ออกมาในช่วงนั้น จึงเป็นงานที่สำเร็จด้วย “หู” (ท่านบอกเอง) เรียบเรียงและตรวจโดยการฟังผู้อื่นอ่านให้

¹¹ สำหรับรายละเอียดชีวิตในวัยเด็กและวัยศึกษาของพระธรรมปิฎก อู อภา จันทรสกุล, ผศ. ดร., *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)* (กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, พ.ศ. ๒๕๓๔).

¹² อภา จันทรสกุล, *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)*, หน้า ๒๑.

ต่อมาปีพุทธศักราช ๒๕๓๖ ในช่วงเข้าพรรษาท่านก็ป่วยด้วยสาย
เสียงอักเสบ แพทย์สั่งห้ามพูด... นอกจากนั้นยังมีอาการผิดปกติของ
กรามบนและกรามล่างไม่ได้ส่วนกัน ซึ่งเป็นมานานจนใน พ.ศ. ๒๕๓๗
แพทย์ได้ให้วิธีเข้าเฝือกกราม (ไม่ใช่จัดฟัน) ซึ่งอาการอย่างนี้คุณ
หมอบอกว่าน้อยคนที่จะเป็น¹³

การเจ็บป่วยในวัยเด็ก ทำให้มารดาของท่านไปบนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไว้ ครั้นเมื่อท่าน
อายุได้ ๗ ขวบ มารดาจึงจัดการให้ท่านบวชเณรเป็นเวลา ๗ วันเพื่อกำกับ เป็นการบวช
ทางนาคพร้อมกับบุตรชายของป้าที่บวชพระ แม้จะป่วยด้วยโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ มากมาย แต่
ดูเหมือนว่าจิตใจของท่านก็ไม่เคยป่วยตามด้วย และสุขภาพของท่านก็ดีขึ้นเป็นลำดับ

พระธรรมปิฎกได้เริ่มต้นชีวิตการศึกษาเมื่ออายุ ๖ ขวบ โดยเข้าเรียนในระดับ
อนุบาลที่โรงเรียนอนุบาลครูเจสียวเป็นเวลา ๑ ปี เมื่ออายุ ๗ ปี ได้เข้าเรียนระดับประถม
ศึกษาที่โรงเรียนประชาบาลชัยศรีประชากรราษฎร์ (วัดยาง) ซึ่งอยู่ใกล้บ้าน ทั้งๆที่มักเจ็บไข้ได้
ป่วยอยู่เสมอ ท่านก็สามารถจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ในเวลาเพียง ๓ ปีโดยข้ามชั้น ๑ ปี
ท่านได้เรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาในกรุงเทพฯ โดยได้รับทุนเรียนดีของกระทรวงศึกษาธิการที่
โรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคา และได้เป็นศิษย์วัดพักอาศัยอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ ซึ่งมีพระศีล
ขันธโสภิตเป็นเจ้าอาวาสในสมัยนั้น ในขณะที่เรียนอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ท่านป่วยเป็น
โรคท้องเสียอีก บิดาและพี่ชายคนที่สองของท่าน (คุณผาสุก อารยางกูร) ซึ่งเลื่อมใสในพุทธ
ศาสนา ได้เห็นพ้องต้องกันที่จะให้ท่านลาออกจากโรงเรียนและบวชเณรแทน¹⁴

พระธรรมปิฎกได้บวชเป็นสามเณรอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๔๔
ณ วัดบ้านกร่าง อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี โดยมีพระครูเมธีธรรมสาร เจ้าคณะ
อำเภอ เป็นพระอุปัชฌาย์ ขณะเมื่อมีอายุได้ ๑๒ ปี การบวชเณรครั้งนี้นับเป็นจุดเริ่มต้น
อย่างแท้จริงของชีวิตนักบวชของท่าน ในปีแรกของการบวชนอกจากการเรียนนักธรรมตรี
แล้ว ท่านมักจะไปค้นหนังสือจากตู้หนังสือเก่าของวัดมาอ่าน ซึ่งมีทั้งสมุดข่อยโบราณ
หนังสือธรรมะ ตำรายา และตำราไสยศาสตร์ นอกจากนี้คุณผาสุกพี่ชายของท่านก็ได้นำ
หนังสือต่างๆ เช่น หนังสือธรรมะ แบบเรียนภาษาอังกฤษ และหนังสือสารคดี มาให้ท่าน
อ่านอยู่เสมอ ในด้านการใช้ชีวิตนักบวช ท่านเล่าว่า

อาตมารู้สึกแรงมากในเรื่องศีลตั้งแต่บวชเณรแล้ว จะคอยระวังตัวไม่กล้า
เล่นอะไร ปกติก็ไม่เล่นจนอยู่แล้ว บางครั้งเด็กวัดและเณรองค์อื่นๆวิ่งเล่น

¹³ นพมา คณิตกุล, “เกร็ดชีวิตพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต),” ใน ป. อ. ปยุตโต, หน้า ๔๔-๔๕.

¹⁴ อภา จันทรสกุล, ชีวิตประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), หน้า ๓๗-๔๓.

กัน อาตมาก็ไม่ไปเล่นด้วย เคยมีพระผู้ใหญ่ถามว่า ทำไมไม่เล่น ไม่สบายหรือ อาตมาก็อ้อออกไปตามเรื่อง แต่ใจนั้นไม่อยากเล่น รู้สึกเองว่าไม่เหมาะ อีกอย่างจะคอยตรวจสอบตัวเองเสมอว่า วันนี้ทำอะไร พุดอะไร ผิดหรือไม่ ความเป็นคนขี้อวดก็ขี้อวด ขี้อวดแล้วกลัวตัวเองจะทำผิด แรกๆก็อึดอัด มีผลต่อสุขภาพจิต เพราะระวังมากเกินไป อยู่ๆไปจึงค่อยๆดีขึ้น

ภาพที่พอจำได้อีกภาพหนึ่งตอนเป็นสามเณร เกี่ยวกับการระวังตัวมากคือ เวลานั่งเรือไปไหนๆอาตมาจะรีบไปนั่งท้ายเรือแล้วนั่งนิ่งไม่เคลื่อนไหวเลย เพราะกลัวว่า ถ้าทำอะไรไม่สำรวม คนที่พบเห็นจะนึกตำหนิได้¹⁵

ในพรรษาที่สองของการบวช ท่านได้ย้ายไปเรียนนักธรรมโทและบาลี ที่สำนักเรียนวัดปราสาททอง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งมีพระวิกรมมุนี เจ้าคณะจังหวัด เป็นเจ้าอาวาส ที่วัดปราสาททองท่านมักจะขึ้นไปขลุกอยู่บนหอสวดมนต์ของวัดในส่วนที่เป็นห้องสมุด เพื่ออ่านหนังสือธรรมะต่างๆที่มีอยู่ที่นั่น พร้อมกันนั้นท่านก็ได้พัฒนาอุปนิสัยในการค้นคว้ารวบรวมความรู้ต่างๆและจดบันทึกลงในสมุด ท่านเล่าว่า

อาตมามีนิสัยชอบรวบรวมประมวลเนื้อหาในหนังสือต่างๆให้ได้มากที่สุด โดยใช้เนื้อที่น้อยที่สุด จะได้ไม่เปลืองที่เก็บ จะเอาไปไหนก็สะดวก... ตอนเป็นเณรอยู่วัดปราสาททอง นิสัยชอบย่อเนื้อหาจากหนังสือต่างๆก็ทำเป็นปกติ เลยมีนิสัยที่สืบมา ชอบหนังสือประเภทที่มีเนื้อหาแน่นๆ ประมวลเนื้อหาไว้มากๆ หนังสือประเภทสารานุกรม พจนานุกรมนี้ชอบมาก ตอนเป็นเณรเด็กก็ชอบสารานุกรมที่มีภาพมากๆชนิดเล่มเดียวจบ พจนานุกรมก็ชอบชนิดที่เล่มเล็กๆพิมพ์ตัวหนังสือเล็กๆแต่มีศัพท์มากที่สุด วารสารก็จะเลือกอ่าน สัปดาห์สาร ของ อ. นิลวรรณ ปิ่นทอง หรือประชาธิปไตย เพราะมีเนื้อหา มาก ได้ความรู้ทั้งสารคดี การเมือง ประวัติศาสตร์ แนวความคิดต่างๆ¹⁶

ในพรรษาที่สาม ท่านได้เดินทางเข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯ โดยพำนักอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ ซึ่งมีพระศีลขันธโสภิต เป็นเจ้าอาวาสในขณะนั้น และเรียนบาลี ณ สำนักเรียนวัดสุทัศน์เทพวราราม ส่วนนักธรรมนั้นท่านต้องเรียนด้วยตนเอง ท่านสอบนักธรรมเอกได้ในปีนั้น และเมื่อเรียนครบ ๒ ปีท่านก็สอบเปรียญธรรม ๓ ประโยคได้ ในปีถัดมาท่านสอบ

¹⁵ อ้างใน อภา จันทรสกุล, *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)*, หน้า ๔๕.

¹⁶ อ้างใน อภา จันทรสกุล, *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)*, หน้า ๕๓.

เปรียญธรรม ๔ ประโยคในนามของสังกัดวัดพระพิเรนทร์ได้ หลังจากนั้นท่านได้สอบเข้าศึกษาต่อที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ควบคู่ไปกับการเรียนบาลีด้วยตนเอง และท่านก็สอบผ่านเปรียญธรรมในทุกปี จนกระทั่งจบเปรียญธรรม ๔ ประโยคตั้งแต่ยังเป็นสามเณร ส่วนการศึกษาระดับปริญญาตรีที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้น ท่านได้เลือกสาขาพุทธศาสตร์เป็นวิชาเอก โดยมีผลการเรียนที่ดีเลิศ ท่านสำเร็จปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับ ๑ ในปีการศึกษา ๒๕๐๔ นับเป็นพระภิกษุรูปแรกที่ได้รับเกียรตินิยมอันดับ ๑ จากมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งนี้ ท่านเปิดเผยเคล็ดลับในการเรียนเก่งของท่านว่า

อาตมาโตมาแบบรับผิดชอบตัวเอง เวลาเรียนหนังสืออาตมาจะวางแผนล่วงหน้าในแต่ละปี โดยดูว่าปีนั้นต้องเรียนวิชาอะไรบ้าง แต่ละวิชามีหนังสือกี่เล่ม ก็จะจัดหามาให้ครบ ทั้งการเรียนบาลีและการเรียนที่มหาจุฬาฯ แล้วดูว่าหนังสือทั้งหมดที่ต้องอ่านต้องดูมีจำนวนทั้งหมดกี่หน้า แล้วก็มาดูเวลาที่มีตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงวันสอบมีกี่วัน อาตมาก็จะกะให้มีเวลาทบทวนไว้ด้วยประมาณ ๑ เดือน หักเวลาทบทวนแล้วเหลือกี่วัน ก็เอาไปหารจำนวนหน้าของหนังสือที่ต้องอ่านต้องดู ก็รู้ว่าต้องรับผิดชอบตัวเองเรื่องการเรียนในแต่ละวันอย่างไร จะอ่านวิชาไหน จำนวนกี่หน้า หรือต้องหัดแปลบาลีวันนี้กี่หน้า ก็ต้องทำให้ได้ตามนั้น เวลาอ่านหนังสืออาตมาชอบทำโน้ตย่อสรุปประเด็นสำคัญๆไว้หมด เวลาทบทวนก็ง่ายเข้า เพราะทบทวนจากโน้ตย่อนี้

ถ้ามีเหตุทำไม่ได้ครบตามที่กะเอาไว้ เช่นบางทีมีแขกมาเยี่ยมมาคุยด้วยหรือมีธุระอื่นมาแทรก ก็ต้องนำไปทบทวนเพิ่มให้ได้ในวันถัดไป ก็ทำมาแบบนี้โดยตลอด¹⁷

ด้วยความรู้ความสามารถของท่านที่สอบเปรียญธรรม ๔ ประโยคได้ตั้งแต่ยังเป็นสามเณร เมื่ออายุครบบวชแล้ว ท่านจึงได้รับพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ให้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในฐานะนาคหลวง เมื่อวันที่จันทร์ที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๐๔ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) โดยมีสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (กิตฺติโสภณมหาเถร) วัดเบญจมบพิตร ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระธรรมคุณาภรณ์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) วัดสามพระยา เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระเทพเมธี (พระธรรมเจดีย์) วัดทองนพคุณ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ โดยได้รับฉายาว่า “ปยุตฺโต” (แปลว่า ประยุกต์ หรือ ประกอบ)

¹⁷ อ้างใน ธาภา จันทรถูล, *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)*, หน้า ๕๔-๖๐.

หลังจากสำเร็จการศึกษาจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๐๖ ท่านได้เริ่มต้นชีวิตการทำงาน¹⁸ โดยเป็นอาจารย์ประจำในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษาของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั่นเอง ต่อมาในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๑๗ ท่านได้รับตำแหน่งบริหารเป็นผู้ช่วยเลขาธิการและรองเลขาธิการ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยตามลำดับ ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๙ ท่านดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ และตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นต้นมา ท่านเป็นเจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน ตำบลบางกระทึก อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ในส่วนของสมณศักดิ์นั้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ “พระศรีวิสุทธิโมลี” ในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้เลื่อนชั้นเป็น “พระราชวรมุณี” ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เลื่อนเป็น “พระเทพเวที” และในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ เป็น “พระธรรมปิฎก”¹⁹ ท่านมักจะใช้นามว่า “ป. อ. ปยุตฺโต” วงเล็บต่อท้ายชื่อที่เป็น สมณศักดิ์ของท่าน โดยมีความหมายดังนี้

คำว่า ป. เป็นคำย่อมาจากนามว่า ประยูรท์ ที่เรียกขานกันว่า พระมหาประยูรท์ หรือท่านเจ้าคุณประยูรท์ คำว่า อ. เป็นคำย่อมาจากนามสกุลของท่านว่า อารยางกูร ส่วนคำว่า ปยุตฺโต เป็นนามฉายาของท่าน²⁰

ในขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นพระศรีวิสุทธิโมลินั้น ท่านได้รับนิมนต์จากโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ให้เขียนบทความเกี่ยวกับปรัชญาของพุทธศาสนา เพื่อจัดพิมพ์เป็นเล่มรวมกับบทความวิชาการอื่นๆ ถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (วรรณ ไวยากร) เนื่องในโอกาสที่พระชนมครบ ๘๐ พรรษาในวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ท่านได้บรรจงเขียนบทความชิ้นนี้ อย่างพิถีพิถันยิ่ง จนความยาวของบทความเกินกว่าที่ผู้จัดทำกำหนดไว้ถึง ๗-๘ เท่า โดยตั้งชื่อบทความนี้ว่า “พุทธธรรม” คณะผู้จัดทำจึงได้แยกออกมาพิมพ์เป็นเล่มต่างหากโดยมีเนื้อหา ๒๐๖ หน้า อันเป็นที่มาของหนังสือ *พุทธธรรม* อันมีชื่อเสียงของท่าน²¹ ปัจจุบันหนังสือ *พุทธธรรม* ได้ถูกถ่ายทอดเป็นภาษาอังกฤษและพิมพ์จำหน่ายโดยสำนักพิมพ์ต่างประเทศ ศาสตราจารย์ ดร. ป่วย อึ้งภากรณ์ ประธานโครงการตำราฯ เขียนคำนำในหนังสือ

18 สำหรับรายละเอียดชีวิตและบทบาทของพระธรรมปิฎกนับจากวัยทำงานเป็นต้นมา ดู Grant A. Olson, *A Person-Centered Ethnography of Thai Buddhism: The Life of Phra Rajavaramuni (Prayudh Payutto)* (Ph.D. dissertation, Cornell University, 1989).

19 ชื่อเต็มของสมณศักดิ์ชั้นธรรมนี้มีว่า “พระธรรมปิฎก อุดลญาณนายก ปาพจนดิลกนิริฎฐปริฎกบัณฑิต มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี”

20 พระมหาอุทัย อุดโย, “เกร็ดชีวิต ป. อ. ปยุตฺโต,” ใน *ป. อ. ปยุตฺโต*, หน้า ๑๐๔.

21 ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ระวี ภาวิไล, ศ. ดร., “รื้อฟื้นตำนานบางแง่มุมของหนังสือ *พุทธธรรม*,” ใน *ป. อ. ปยุตฺโต*, หน้า ๒๒๐-๒๒๗.

ชุด วรรณ ไวยากร ไว้ตอนหนึ่งว่า

เรื่องพุทธธรรมของพระศรีวิสุทธิโมลีนั้น เดิมกำหนดรวมไว้ในสาขาวิชาปรัชญา หากพระคุณเจ้าเขียนยาวและลุ่มลึก จนเป็นสาขาวิชาต่างหากได้ จึงเห็นควรแยกมาตีพิมพ์ไว้เป็นเอกเทศ โดยให้นำเรื่องอื่นทั้งหมดเท่ากับหนังสือนี้เริ่มที่พระพุทธศาสนา ย่อมเป็นสิริมงคลแก่พุทธศาสนิกชนคนอ่านโดยทั่วหน้ากัน และที่เดิมกะกันว่าจะเลือกผู้ใดผู้หนึ่งไว้บรรยายพิเศษนั้น โดยที่ได้รับเรื่องต่างๆล้นมากมาย ย่อมไม่อาจหาผู้รู้มาตัดสินได้ในเวลาอันจำกัดว่าควรเลือกเรื่องใด ของท่านผู้ใดให้เป็นปาฐกพิเศษในโอกาสอันเป็นมงคลเช่นนี้ คณะกรรมการจึงตกลงอาราธนาพระศรีวิสุทธิโมลีให้แสดงธรรมกถา เนื่องในวันประสูติ โดยขอให้ท่านย่อความจากข้อเขียนของท่านนั่นเอง วิธีดังกล่าวเท่ากับว่ารักษาประเพณีโบราณที่มีการสดับพระธรรมเทศนาในมงคลสมัยพิเศษเช่นนี้ และเป็นการประยุกต์มาในรูปของสังคมปัจจุบัน เพราะธรรมกถานี้เป็นบทความทางวิชาการอันเหมาะสมแก่กาลสมัยยิ่งนัก²²

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ศาสตราจารย์ ดร. ระวี ภาวิไล ได้ติดต่อกับมูลนิธิโครงการตำราเพื่อขออนุญาตพิมพ์หนังสือ พุทธธรรม ออกเผยแพร่ใหม่ ท่านจึงขอเวลาประมาณ ๓ เดือนเพื่อแก้ไขเพิ่มเติม แต่เวลา ๓ เดือนได้กลายเป็น ๓ ปี และการแก้ไขเพิ่มเติมได้กลายเป็นโครงการทำงานใหม่ ท่านได้แทรกเพิ่มขยายความอย่างมากมาย จนทำให้มีเนื้อหาเพิ่มมากขึ้นเป็นจำนวน ๖ เท่าของฉบับเดิม กลายเป็นเหมือนหนังสือเล่มใหม่ซึ่งมีความยาวถึง ๑๑๔๕ หน้า หนังสือ พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ ได้พิมพ์เสร็จสิ้นโดยคณะกรรมการและธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่วิสาขบูชา พ.ศ. ๒๕๒๕ อันเป็นปีแห่งการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ ๒๐๐ ปี ในบันทึกของผู้เขียนท้ายเล่ม ท่านยังได้ปรารภถึงความตั้งใจของท่านในอันที่จะเขียนหนังสือพุทธธรรมเล่มใหม่ชื่อ “พุทธธรรมภาคประยุกต์” โดยการใช้ภาษาและวิธีคิดของคนในสมัยปัจจุบันเป็นหลักในการอธิบายพุทธธรรม ท่านเขียนไว้ว่า

พุทธธรรมฉบับนี้แม้จะเขียนให้คนสมัยปัจจุบันอ่าน แต่ด้วยเหตุที่เน้นด้านหลักวิชาโดยยึดเอาหลักฐานที่มาในคัมภีร์เป็นสำคัญ ดังนั้นจึงมีลักษณะที่นับได้ว่า เป็นการเชื่อมต่อระหว่างแบบแผนประเพณีกับสภาพ

²² พระศรีวิสุทธิโมลี, พุทธธรรม, ในชุด วรรณ ไวยากร (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, พ.ศ. ๒๕๑๔), หน้า ๑๗.

ปัจจุบัน ยังมีใช่เป็นการเสนอพุทธธรรมในรูปแบบใหม่ที่ถือเอาสภาพทางจิตและปัญญาของยุคสมัยปัจจุบันเป็นหลัก และด้วยภาษาของคนปัจจุบันโดยเฉพาะ ดังนั้น พุทธธรรมภาคประยุกต์ ที่เคยปรารภถึงเมื่อคราวเขียนพุทธธรรมฉบับเดิมนั้น คงยังอาจจะต้องมีต่อไปอีก²³

สำหรับงานนิพนธ์อื่นๆของพระธรรมปิฎกที่สำคัญก็คือ พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ อันเป็นพจนานุกรมซึ่งรวบรวมและอธิบายคำศัพท์ทั่วไปทุกประเภทที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เช่น หลักธรรม พระวินัย พิธีกรรม ประวัติบุคคลสำคัญ ดำเนิน และวรรณคดีที่สำคัญ เป็นต้น และ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม อันเป็นพจนานุกรมที่มุ่งรวบรวมและอธิบายเฉพาะแต่หลักธรรมซึ่งเป็นสาระสำคัญของพุทธศาสนา ท่านยังกำลังอยู่ในระหว่างการจัดทำ “สารานุกรมพุทธศาสน์” อีกด้วย นอกจากนี้ท่านได้รับการอาราธนาให้เป็นที่ปรึกษาของมหาวิทยาลัยมหิดลในการสร้าง “พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์” จนกระทั่งสำเร็จสมบูรณ์เป็นฉบับแรกของโลก

งานด้านวิชาการอื่นๆนั้นจนถึงปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ประกอบด้วยหนังสือจำนวน ๑๖๖ เล่ม จำนวนหนึ่งเป็นตำราและหนังสือภาษาไทย อีกจำนวนหนึ่งเป็นตำราและหนังสือภาษาอังกฤษ นอกนั้นส่วนใหญ่เป็นงานถอดเทปการบรรยายธรรมของท่านและเป็นภาษาไทย ซึ่งครอบคลุมทรรศนะของพุทธศาสนาที่มีต่อเรื่องต่างๆอย่างกว้างขวาง เช่น สันติภาพ จริยธรรม การเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา จิตวิทยา วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี สิ่งแวดล้อม การแพทย์ และสุขภาพอนามัย เป็นต้น

ท่านได้รับการอาราธนาไปบรรยายพุทธศาสนา ในสถาบันการศึกษาชั้นนำในต่างประเทศหลายแห่ง เช่น University of Pennsylvania (พ.ศ. ๒๕๑๕) Swarthmore College (พ.ศ. ๒๕๑๙-๒๕๒๑) Harvard University (พ.ศ. ๒๕๒๔) เป็นต้น นอกจากนี้ท่านยังได้รับการอาราธนาให้แสดงปาฐกถาในการประชุมนานาชาติหลายครั้ง ทั้งที่จัดขึ้นในประเทศไทยและในต่างประเทศ ที่สำคัญได้แก่ การประชุมสภาศาสนาโลก ณ เมืองชิคาโก สหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๖ ซึ่งครั้งนั้น Dr. Jim Kenney ประธานของที่ประชุมได้อ่านสารบรรยายของท่านเรื่อง “A Buddhist Solution for the Twenty-first Century” แทน เนื่องจากท่านอาพาธไม่สามารถเข้าร่วมประชุมได้

ด้วยความแตกฉานรอบรู้และความประพฤตินั่งငามของท่าน มหาวิทยาลัยชั้นนำในประเทศไทยเกือบทุกแห่ง ได้ถวายปริญญา “คุณวุฒิปณฺฑิตกิตติมศักดิ์” ในสาขาต่างๆแก่

²³ พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ) (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, พ.ศ. ๒๕๒๙), หน้า ๙๓๓.

ท่านดังนี้ ด้านพุทธศาสตร์ จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พ.ศ. ๒๕๒๕) ด้านปรัชญา จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. ๒๕๒๙) ด้านจริยศาสตร์ศึกษา จากมหาวิทยาลัยมหิดล (พ.ศ. ๒๕๓๘) ด้านการศึกษา จากมหาวิทยาลัยศิลปากร (พ.ศ. ๒๕๒๙) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (พ.ศ. ๒๕๓๐) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (พ.ศ. ๒๕๓๓) มหาวิทยาลัยรามคำแหง (พ.ศ. ๒๕๓๖) และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (พ.ศ. ๒๕๓๗) ด้านภาษาศาสตร์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. ๒๕๓๑) และมหาวิทยาลัยมหิดล (พ.ศ. ๒๕๓๒)

สำหรับในต่างประเทศ องค์การยูเนสโกได้ถวาย “รางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ” ประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๗ แก่ท่าน ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ และล่าสุด นวนาลันทามหาวิหาร ประเทศอินเดีย ได้ถวาย “ตรีปิฎกาจารย์ กิตติมศักดิ์” แก่ท่านในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ โดยที่ท่านเป็นคนแรกและคนเดียวในขณะนี้ที่ได้รับ ปริญญากิตติมศักดิ์นี้จากมหาวิทยาลัยแห่งนี้

๒. พระธรรมปิฎกในฐานะนักปฏิรูปพุทธศาสนา

ความคิดและงานของพระธรรมปิฎก ได้รับอิทธิพลทางประวัติศาสตร์จากการปฏิรูปพุทธศาสนาด้วยระบบ “เหตุผลนิยม” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชเจ้า (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ)

ในฐานะประมุขแห่งคณะสงฆ์ไทยพระองค์แรก สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้กำหนดทั้งรูปแบบและเนื้อหาของระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ทรงวางมาตรฐานของหลักสูตรการศึกษาประวัติศาสตร์พุทธศาสนา การศึกษาปริยัติธรรมและการปฏิบัติ เปรียญธรรมที่มี ๙ ประโยค และระบบการสอบที่เป็นลำดับขั้น ทรงตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรกคือมหามกุฏราชวิทยาลัยที่วัดบวรนิเวศ และทรงเป็นตัวจักรสำคัญในการสร้างระบบการศึกษาสำหรับสาธารณชน โดยใช้เครือข่ายของวัดทั่วประเทศ ในฐานะนักวิชาการ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นนักศึกษาที่เชี่ยวชาญภาษาบาลีและวรรณคดี ทรงแต่งพจนานุกรมและตำราด้านศาสนาจำนวนมาก อาทิเช่น *นวโกวาท* ซึ่งยังคงเป็นตำรามาตรฐานสำหรับผู้บวชใหม่แม้ในปัจจุบัน

พระธรรมปิฎกได้รับอิทธิพลจากตำราและระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย อันสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงเป็นผู้ประพันธ์และจัดวางระบบไว้ ซึ่งต่อมามีท่านเองก็ได้กลายเป็นกำลังสำคัญในการชำระสะสางงานทางพุทธศาสนา และปรับปรุงระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยให้ดีขึ้น บุคคลในรุ่นถัดมาที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อ

ท่านได้แก่ สุชีโวภิกขุ (สุชีพ ปุณฺณานุภาพ) พระภิกษุสายธรรมยุตซึ่งต่อมาได้ลาสิกขาบท และยังคงทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในฐานะฆราวาส ในสมัยที่เป็นสามเณรท่านมีความประทับใจในงานเขียนหลายชิ้นของสุชีโวภิกขุ เช่น *ไตรัมภกาสาवपत्तर्* และ *กองทัพนธรรม* เป็นต้น บุคคลที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อท่านเป็นอย่างสูงในเวลาต่อมาก็คือ พุทธทาสภิกขุ พระภิกษุสายมหานิกายซึ่งเป็นผู้นำคนสำคัญในการปฏิรูปพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน งานในระยะแรกของพุทธทาสภิกขุที่ท่านรู้สึกประทับใจมีหนังสือ *หลักพุทธศาสนา* เป็นอาทิ

การอธิบายพุทธศาสนาด้วยการใช้ปัญญาและเหตุผล กับการตีความแนวคิดสำคัญของพุทธศาสนาในเชิงจิตวิทยาของพุทธทาสภิกขุ นับได้ว่าเป็นการสืบทอดและสานต่องานปฏิรูปพุทธศาสนาซึ่งรัชกาลที่ ๔ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงริเริ่มไว้ พระธรรมปิฎกยอมรับการอธิบายพุทธศาสนาด้วยปัญญาและเหตุผลเช่นเดียวกับพุทธทาสภิกขุ แต่ในขณะที่พุทธทาสภิกขุตีความแนวคิดที่สำคัญของพุทธศาสนาในเชิงจิตวิทยา เช่น เทวดา นรก สวรรค์ และการเกิดใหม่ ว่าโดยสาระสำคัญก็คือคุณสมบัติที่เกิดขึ้นในจิตใจ เป็นต้นนั้น พระธรรมปิฎกกลับตีความแนวคิดเหล่านั้นตามตัวอักษรแต่ให้มีความหมายของชาวพุทธที่ถูกต้อง เช่น ยอมรับว่าเทวดามีจริงตามตัวอักษร แต่ชาวพุทธไม่ควรสวดอ้อนวอนเทวดา แต่ควรแผ่เมตตาให้เทวดามากกว่า โดยถือว่าเทวดาก็เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ในสังสารวัฏเช่นเดียวกับมนุษย์ เป็นต้น

การอธิบายตีความพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทของพุทธทาสภิกขุ ตลอดระยะเวลากว่าครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา กับการรวบรวมงานเขียน งานแปล และคำบรรยายของท่านทั้งหมด ในหนังสือชุด “ธรรมโมฆณ์” ซึ่งปัจจุบันมีจำนวนกว่า ๕๐ เล่มแล้วนั้น²⁴ นับเป็นการวางรากฐานทางความคิดของพุทธศาสนาครั้งสำคัญในโลกยุคปัจจุบัน ในขณะที่งานเหล่านี้เป็นงานทางความคิดของพุทธทาสภิกขุเอง ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้น หนังสือ *พุทธธรรม* ของพระธรรมปิฎกกลับเป็นงานรวบรวมค้นคว้าชิ้นเยี่ยม ที่ประมวลและนำเสนอสาระสำคัญของพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นกว่า ๑๐๐ เล่ม โดยนำเสนออย่างเป็นระบบ ทันสมัย เข้าใจง่าย และค้นง่าย²⁵ ท่านได้กล่าวถึงงานชิ้นนี้ในบันทึกของผู้เขียนท้ายเล่มว่า

หนังสือนี้เต็มไปด้วยหลักฐานที่มาหรืออ้างอิงคัมภีร์มากมายจนหลายท่านอาจเห็นว่าเกินจำเป็น การที่ทำเช่นนี้มีใช่เป็นการยึดมั่นติดคัมภีร์

²⁴ หนังสือชุด “ธรรมโมฆณ์” เป็นหนังสือขนาด ๘ หน้ายก ปกแข็ง ความยาวโดยเฉลี่ยประมาณเล่มละ ๔๕๐ หน้า เล่มที่บางที่สุดคือ *นวกานุสาสน์* (เล่ม ๑) ความยาว ๓๕๒ หน้า เล่มที่หนาที่สุดคือ *อริยสัจจากพระโสมนัส* ความยาว ๑๘๖๔ หน้า

²⁵ ป. อ. ปยุตฺโต, หน้า ปกหลัง.

หรือเกาะคำรณแน่น โดยถือว่าเมื่อเป็นคัมภีร์แล้วต้องถูกต้องตายตัว...

พระพุทธศาสนาสอนว่า ไม่ควรปลงใจเชื่อด้วยการอ้างคำรณ หรืออย่าเชื่อเพียงเพราะอ้างคัมภีร์ คืออย่าเชื่อคำรณไป บางท่านตีความเลยไปว่า พระพุทธศาสนาสอนไม่ให้เชื่อคำรณ หรืออย่าเชื่อคำรณ ความจริง ทั้งการเชื่อคำรณ และการไม่เชื่อคำรณ ถ้าทำโดยขาดพิจารณาญาณ ก็สามารถเป็นความงมงายได้ด้วยกันทั้งคู่ คือ เชื่ออย่างงมงาย และไม่เชื่ออย่างงมงาย...

ความประสงค์อีกอย่างหนึ่งในการแสดงหลักฐานที่มาไว้มาก หรือถือเอาคัมภีร์ที่อ้างอิงเป็นหลักเป็นแกนเป็นเนื้อตัวของหนังสือนี้ ก็เพื่อทำให้หนังสือนี้เป็นอิสระจากผู้เขียน และให้ผู้เขียนเองก็เป็นอิสระจากหนังสือด้วย เท่าที่จะเป็นไปได้ ด้วยว่าผู้เขียนจัดทำหนังสือนี้ขึ้นอย่างเป็นนักศึกษาผู้หนึ่ง ทำหน้าที่เป็นผู้ไปสืบค้นรวบรวมเอาเนื้อหาทั้งหลายของพุทธธรรมมาสงวาทให้แก่ผู้อ่าน ถ้าสิ่งที่นำมาสงวาทให้ นั้นเป็นของแท้ของจริงหยิบมาถูกต้อง ผู้นำมาส่งก็หมดความรับผิดชอบ²⁶

การบรรยายธรรมของพระธรรมปิฎก ซึ่งเชื่อมโยงทรรศนะของพุทธศาสนากับแนวคิดและศาสตร์ต่างๆจากตะวันตก นับตั้งแต่เรื่องของวัฒนธรรม การศึกษา การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ไปจนถึงเรื่องของวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี สิ่งแวดล้อม จิตวิทยา และจริยศาสตร์การแพทย์นั้น แม้จะมีความสำคัญน้อยกว่าหนังสือ พุทธธรรม แต่ก็นับว่าเป็นงานสร้างสรรค์ของท่านเองโดยแท้ และเป็นการนำพุทธศาสนาเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ ในแง่มุมที่ต่างออกไปจากงานที่พุทธทาสภิกขุเคยกระทำ ทรรศนะในเรื่องต่างๆเหล่านี้ท่านมิได้คล้อยตามตะวันตกแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังตอบโต้ทางความคิดกับแนวคิดและวิชาการจากตะวันตกเหล่านั้น บนพื้นฐานของสติปัญญาในพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย อีกทั้งยังนำเสนอ “อารยธรรมที่ยั่งยืน” บนแนวทางของพุทธศาสนา ให้เป็นทางออกแก้ปัญหาวิกฤตการณ์นานาชาติที่โลกกำลังประสบอยู่อีกด้วย คำปราศรัยของท่านในพิธีรับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ ที่องค์การยูเนสโก กรุงปารีส เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ มีความตอนหนึ่งว่า

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในยุคสมัยที่ผ่านมา โดยส่วนใหญ่ได้ถูกกำหนดโดยวิทยาศาสตร์ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาและปรัชญาของตะวันตก ซึ่งทำให้มองมนุษย์แตกต่างหากจากธรรมชาติ

26 พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๗๒๗.

วัตถุประสงค์ของวิทยาศาสตร์ก็คือการที่จะพิชิตและครอบครองธรรมชาติ แล้วนำเอาธรรมชาติมาจัดสรรสนองความต้องการในการหาผลประโยชน์ของมนุษย์ ทศนคติแบบที่เป็นปฏิกิริยาคือธรรมชาติเช่นนี้ ซึ่งได้ปรับเปลี่ยนออกเป็นปฏิบัติการในเชิงหาผลประโยชน์แบบเห็นแก่ตัว โดยอาศัยเทคโนโลยี ได้ก่อให้เกิดผลร้ายแก่สภาพแวดล้อมอย่างร้ายแรงดังที่เราประสบอยู่ทุกวันนี้ ถึงเวลาแล้วที่วิทยาศาสตร์จะต้องกลับตัว เปลี่ยนท่าที และนำอารยธรรมให้ก้าวหน้าไปในทิศทางใหม่ มนุษย์จะต้องแสวงหาความรู้ มิใช่เพื่อมุ่งแต่จะหาผลประโยชน์อย่างเห็นแก่ตัว แต่จะต้องแสวงหาความรู้เพื่อเอามาเป็นประทีปส่องช่วยชี้ช่องทางให้เรามองเห็นวิถีที่จะได้ประโยชน์จากธรรมชาติโดยไม่ต้องทำร้ายมัน เทคโนโลยีจะต้องได้รับการกำหนดบทบาทให้ชัดเจนมากขึ้น โดยมุ่งที่จะใช้เป็นเครื่องช่วยให้มนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อมดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืนและประสานกลมกลืน

...หากเราหวังจะสถาปนาสันติภาพในโลกนี้ให้สำเร็จ เราจะต้องฝึกฝนพัฒนาตนเอง ให้สามารถประสบสันติสุขภายในและความสุขที่เป็นอิสระ ด้วยความหลุดพ้นจากความไม่ทะยานหาสิ่งเสพบำเรอสุข ความไม่แสวงอำนาจ และบรรดาทฤษฎีที่ก่อให้เกิดความแก่งแย่งและแบ่งแยกทั้งหลาย ภาวะนี้จะสำเร็จได้ก็ต้องมีการฝึกฝนพัฒนาบุคคล ซึ่งก็คือภารกิจของการศึกษา²⁷

ในฐานะนักปฏิบัติพุทธศาสนา พระธรรมปิฎกได้วิพากษ์วิจารณ์ความเชื่อทางไสยศาสตร์ของไทยเป็นอันมาก ท่านมองเห็นถึงภัยอันตรายของไสยศาสตร์ที่จะมีต่อพุทธศาสนาในระยะยาว แม้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในโลกยุคปัจจุบันจะเจริญรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว แต่ความเชื่อทางไสยศาสตร์ของคนไทยกลับมิได้ลดลง และดูเหมือนว่าจะเพิ่มขึ้นด้วยซ้ำ ความเชื่อในอำนาจการคลั่งคลาของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งลึกลับในทางไสยศาสตร์นั้น นับเป็นเครื่องบงชี้ถึงความอ่อนแอของชาวพุทธ ซึ่งในที่สุดจะทำให้ชาวพุทธหันเหความเชื่อออกจาก “หลักธรรม” หรือการกระทำที่พึงตนเองในพุทธศาสนา ไปสู่การสวดอ้อนวอนต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ภายนอก พุทธศาสนาในประเทศอินเดียเคยถูกศาสนาฮินดูกลืนคำสอนได้สำเร็จมาแล้วก็ด้วยเหตุนี้

²⁷ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), *สันติภาพเกิดจากอิสรภาพและความสุข* (กรุงเทพฯ:ธรรมสภา, พ.ศ. ๒๕๓๔), หน้า ๓๖-๓๘.

ตลอดประวัติศาสตร์อันยาวนาน พุทธศาสนาได้ประสบกับภัยคุกคามทั้งจากความอ่อนแอในภายใน และการรุกรานจากภายนอกที่มาในรูปของการทำลายด้วยกำลังทหาร และการทำลายด้วยทฤษฎีที่กลืนพุทธศาสนาให้สูญสิ้นไป ปัจจุบันแม้ว่าภัยที่มาจากการใช้กำลังจะหมดไป แต่ภัยคุกคามที่มาจากความอ่อนแอของพุทธบริษัท โดยเฉพาอย่างยิ่ง ความมั่งงายในไสยศาสตร์ และการตีความที่ผิดเพี้ยนของบางสำนักในพุทธศาสนาเอง กับ ความพยายามของลัทธิความเชื่ออื่น ในอันที่จะกลืนคำสอนและวัฒนธรรมของพุทธศาสนา ยังคงมีอยู่ พระธรรมปิฎกได้ตระหนักถึงภัยคุกคามเหล่านี้ งานของท่านส่วนหนึ่งจึงมุ่งเน้น การแก้ไขความเชื่อที่มั่งงายทางไสยศาสตร์ของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน อีกส่วนหนึ่งท่านห่วง ดึงการตีความที่คลาดเคลื่อนออกไปจากหลักคำสอนที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก ของสำนักทาง พุทธศาสนาบางสำนัก เช่น สันติอโศก และธรรมกาย เป็นต้น และงานอีกส่วนหนึ่งของท่าน มุ่งปลูกให้ชาวพุทธไทยตื่นขึ้นและรับรู้ต่อภัยคุกคาม ที่มาจากนโยบายและแผนงานที่ชัดเจน ในการกลืนพุทธศาสนาในประเทศไทยของศาสนาอื่น

ทั้งๆที่ท่านเป็นพระภิกษุในฝ่ายคามวาสี และอยู่ในส่วนกลางภายใต้การปกครองของ มหาเถรสมาคมอย่างใกล้ชิด ท่านก็สามารถทำงานสร้างสรรค์ได้อย่างเป็นอิสระ โดยไม่เคย ถูกกล่าวหาเช่นว่าเป็นคอมมิวนิสต์อย่างที่ พระพิมลธรรม^{๒๘} และพุทธทาสภิกขุ เคยประสบ และยังได้รับการเลื่อนสมณศักดิ์ค่อนข้างรวดเร็วเมื่อเปรียบเทียบกับอายุของท่าน ทั้งนี้ก็ด้วย เหตุผลสองประการ ประการที่หนึ่ง แม้จะอยู่ส่วนกลางและใกล้ชิดกับวงการอำนาจของคณะ สงฆ์ แต่ท่านพยายามหลีกเลี่ยงไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับอำนาจภายในของคณะสงฆ์ คงมุ่งแต่จะ ทำงานด้านวิชาการเพียงอย่างเดียว ทำให้ผู้มีอำนาจในคณะสงฆ์ไม่เห็นว่าคุณจะเป็คู่แข่ง บารมีแต่อย่างใด

ประการที่สอง การตีความพุทธศาสนาด้วยปัญญาและเหตุผลของท่านได้รับการยอมรับว่า เป็นการทำงานที่สืบทอดธรรมเนียมการปฏิรูปพุทธศาสนาซึ่งรัชกาลที่ ๔ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเริ่มต้นไว้ และได้รับการสานต่อโดย พระภิกษุทั้งฝ่ายธรรมยุตและมหานิกายเป็นลำดับมา ที่เด่นและมีชื่อเสียงในสมัยปัจจุบัน

๒๘ พระพิมลธรรม เคยดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ในสมัยที่ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ยังมี ผลบังคับใช้อยู่ ด้วยพระชนกที่ใหม่และก้าวหน้าของท่าน พระพิมลธรรมได้เป็นผู้นำและศูนย์กลางของความพยายามที่จะปฏิรูป การปกครองของคณะสงฆ์ไทยให้เป็นประชาธิปไตย เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก่อรัฐประหารและนำประเทศไทยเข้าสู่ ระบบอบเผด็จการทหารในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ และออก พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับปี พ.ศ. ๒๕๐๕ ให้มีลักษณะรวมศูนย์อำนาจ ท่านจึง ตกเป็นเหยื่อของการปราบปรามผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับระบอบเผด็จการในคณะสงฆ์ โดยถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ พระพิมล ธรรมถูกบังคับให้ลาสิกขาบทและถูกจำคุก ท่านได้ต่อสู้คดีด้วยการครองผ้าขาว และได้รับการสนับสนุนจากชาวพุทธผู้รักความ เป็นธรรมอย่างกว้างขวาง ในที่สุดท่านชนะคดีและคณะสงฆ์ได้คืนสมณศักดิ์แก่ท่าน การเรียกร้องความเป็นธรรมให้กับพระ พิมลธรรม ได้จุดประกายและขยายวงเป็นการเรียกร้องให้มีการปรับปรุงคณะสงฆ์ไทยโดยส่วนรวมด้วย

ได้แก่พุทธทาสภิกขุ นอกจากนี้การตีความคำสอนบางอย่างของพุทธศาสนาตามตัวอักษร โดยการปรับทำที่ใหม่ของท่าน เช่น การยอมรับผลของ “กรรมเก่าในอดีตชาติ” ตามตัวอักษร โดยตีความว่าเป็นผลของการกระทำนับจากขณะนี้ กอปรกับในอดีตทั้งในชาตินี้และในอดีตชาติ และให้ปรับทำที่ใหม่ว่า การกระทำในปัจจุบันและในอนาคตต่อไปข้างหน้าจะเป็น “กรรม” ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนทิศทางของกระแส “กรรมเก่า” ได้ การตีความในลักษณะเช่นนี้นับได้ว่า เป็นการประนีประนอมกับพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับคำสอนของฝ่ายธรรมยุต แต่ขณะเดียวกันก็ยืนหยัดในหลักการของพุทธศาสนาฝ่ายปฎิรูปด้วย โดยอาศัยพระไตรปิฎกเป็นบรรทัดฐาน ท่านจึงมิได้รับการต่อต้านจากคณะสงฆ์ทั้งฝ่ายธรรมยุตและมหานิกาย กับกลุ่มชาวพุทธที่ยึดถือแนวความคิดเก่า ดังเช่นที่พุทธทาสภิกขุเคยประสบมาก่อน

มีข้อน่าสังเกตว่า การปฏิรูปพุทธศาสนาซึ่งริเริ่มโดยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงเป็นผู้ก่อตั้ง “ธรรมยุติกนิกาย” ขึ้น และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้าในฝ่ายธรรมยุตพระองค์แรก มิได้รับการสานต่ออย่างมีสาระสำคัญจากพระภิกษุในฝ่ายธรรมยุตเอง เนื่องจากฝ่ายธรรมยุตมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่อิงอยู่กับชนชั้นปกครอง ทรรศนะจึงค่อนข้างไปทางฝ่ายอนุรักษนิยม และมีแนวโน้มสนับสนุนพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง ดังนั้นธรรมเนียมการปฏิรูปพุทธศาสนาจึงได้รับการสืบทอดอย่างจริงจังจากพระภิกษุในฝ่ายมหานิกาย ซึ่งเป็นตัวแทนของชนชั้นกลางและมีทรรศนะที่ค่อนข้างเป็นอิสระมากกว่า ดังเช่นที่ปรากฏในงานของพระพิมลธรรม พุทธทาสภิกขุ และพระธรรมปิฎก เป็นต้น

ง. พระธรรมปิฎกกับสำนักพุทธศาสนาของไทย

พุทธศาสนาของไทยในปัจจุบัน มีสำนักและครูอาจารย์ที่ตีความคำสอนของพระพุทธเจ้าแตกต่างกันออกไป และสอนพุทธศานาอยู่หลายแนวทางด้วยกัน บางสำนักถือว่า “ศีล” และความบริสุทธิ์ทางจริยธรรมเป็นคำสอนที่สำคัญของพระพุทธเจ้า บางสำนักเห็นว่า “สมาธิ” เป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนา ส่วนบางสำนักเห็นว่า “ปัญญา” และการใช้เหตุผลเป็นกุญแจสำคัญที่ไขไปสู่ความเข้าใจในพุทธศาสนา แต่ทุกสำนักก็พูดถึงศีล สมาธิ และปัญญาประกอบกันไปด้วยโดยมีจุดเน้นที่แตกต่างกัน ศีล สมาธิ และปัญญาได้กลายมาเป็นคำสอนพื้นฐานที่สำคัญของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย

๑. สำนักแห่ง“ศีล”: สันติอโศก

พระโพธิรักษ์และสำนักสันติอโศก เป็นตัวแทนทางด้าน “ศีล” ของพุทธศาสนาของ ไทยในปัจจุบัน พระโพธิรักษ์ซึ่งบวชในสายธรรมยุตในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ และเหล่าสาธุศิษย์ ได้ประพฤติปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัด โดยการฉันอาหารมังสวิรัตเพียงวันละมื้อและใช้ชีวิต อย่างเรียบง่าย เมื่อตัดสินใจจากมาตรฐานของท่าน พระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ในคณะสงฆ์ไทยอยู่ ต่ำกว่าระดับความบริสุทธิ์ทางศีลที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดไว้ พระโพธิรักษ์จึงได้วิพากษ์ วิเคราะห์ความย่อหย่อนในพระธรรมวินัย ความเชื่อที่มลาย และวัตถุนิยมของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ อีกทั้งยังวิพากษ์วิเคราะห์ความลุ่มหลงในการเสพสุข การฉ้อราษฎร์บังหลวง และความ รุนแรงของสังคมไทยอีกด้วย

กล่าวโดยรวม สันติอโศกสนับสนุนการตีความของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป พระโพธิ รักษ์ได้นำเอาระบบเหตุผลนิยมอันเป็นสิ่งที่ร่วมกันอยู่ในหมู่พระภิกษุฝ่ายปฏิรูป ไม่ว่าจะเป็น เป็นพุทธทาสภิกขุหรือพระธรรมปิฎก มาปฏิบัติอย่างเคร่งครัดทั้งในแง่ของหลักพุทธศาสนา และความบริสุทธิ์ทางศีลธรรม แต่การตีความพุทธศาสนาของท่านนั้นบางครั้งก็คลาดเคลื่อน ไปจากพระไตรปิฎก เช่น คำสอนที่ว่าพระอรหันต์ยังสามารถกลับมาเกิดใหม่ได้อีกถ้าหาก ต้องการ และพระอรหันต์กับพระโพธิสัตว์โดยสาระสำคัญแล้วไม่แตกต่างกัน เป็นต้น ในข้อที่ พระภิกษุฝ่ายปฏิรูปปฏิเสธการตีความทางอภิปรายของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองนั้น พระโพธิรักษ์ไปไกลยิ่งกว่านั้นอีกชั้นหนึ่ง โดยการที่ท่านได้ปฏิเสธพุทธศาสนาของชนชั้นปก ครองในระดับองค์กรและสถาบันอีกด้วย ทำให้ท่านถูกมองว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของการ ปกครองคณะสงฆ์ไทย

การที่ท่านประกาศตนเป็นอิสระจากการปกครองของคณะสงฆ์ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ นั้น ในที่สุดแล้วเป็นสิ่งที่รัฐและคณะสงฆ์ของไทยไม่อาจยอมรับได้ พระโพธิรักษ์และพระภิกษุแห่ง สำนักสันติอโศกจึงถูกปราบปราม ด้วยการบังคับให้ลาสิกขาบทและถูกกล่าวหาด้วยข้อหา ต่างๆ พระโพธิรักษ์และสาธุศิษย์ยังคงปฏิบัติภารกิจในทางศาสนาต่อไปด้วยการครองผ้า ชาว (แทนการครองผ้าสีกาลมาแต่เดิม) และต้องต่อสู้คดีในชั้นศาลมาจนถึงทุกวันนี้²⁹ พระ โพธิรักษ์และสำนักสันติอโศกนับได้ว่าเป็นตัวแทนพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป ของชนชั้นกลาง กลุ่มที่ไม่พอใจต่อระบบที่เป็นอยู่ของสังคมไทยในปัจจุบัน

²⁹ ศาลชั้นต้นได้ตัดสินเมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ให้จำคุก “อดีต” พระโพธิรักษ์ เป็นเวลา ๗๒ เดือน ในข้อหา ละเมิดพระธรรมวินัย ข้อคำสั่งมหาเถรสมาคมที่ให้สึกภายใน ๗ วัน และแต่งกายเลียนแบบสงฆ์ ส่วนพวกอีก ๗๙ คนให้จำ คุกคนละ ๓ เดือน แต่ทั้งหมดให้รอลงอาญาเป็นเวลา ๒ ปี พระโพธิรักษ์กับพวกได้ยื่นอุทธรณ์ และคดีกำลังอยู่ในระหว่างการ พิจารณาของศาลอุทธรณ์

๒. สำนักแห่ง“สมาธิ”: พุทฺโธ ยฺยบทนอ-พองหนอ ธรรมกาย และการเจริญสติแบบเคลื่อนไหว

สำนักกรรมฐานที่เป็นตัวแทนในเรื่อง “สมาธิ” ของพุทธศาสนาของไทยในปัจจุบัน มีอยู่ด้วยกันอย่างน้อยสี่สายคือ สาย “พุทฺโธ” ซึ่งมีอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็นผู้ก่อตั้ง สาย “ยฺยบทนอ-พองหนอ” ซึ่งพระพิมลธรรมได้นำมาเผยแพร่จากประเทศพม่า สาย “ธรรมกาย” ซึ่งมีหลวงพ่อด จันทสโร แห่งวัดปากน้ำเป็นผู้ริเริ่ม และสาย “การเจริญสติแบบเคลื่อนไหว” ซึ่งมีหลวงพ่อกุศล จิตตสุโก เป็นผู้แนะนำสั่งสอนเป็นครั้งแรก

ก) “พุทฺโธ”

อาจารย์มั่น ภูริทตฺโตและสานุศิษย์ซึ่งรวมทั้งอาจารย์ชา สุภทฺโธ ได้รับการยกย่องว่าเป็นสายกรรมฐานที่เข้มแข็งที่สุดสายหนึ่งของไทย³⁰ ภายในกรอบพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองซึ่งได้รับการสนับสนุนจากราชสำนัก พระภิกษุในสายนี้เป็นฝ่ายธรรมยุต (ยกเว้นสำนักอาจารย์ชา สุภทฺโธ ซึ่งบวชในฝ่ายมหานิกาย) และประเพณีพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด สำนักกรรมฐานสายนี้สอนการปฏิบัติสมาธิโดยให้สติจดจ่ออยู่กับลมหายใจ ขณะที่ภาวนาคำว่า “พุท” ในเวลาหายใจเข้าและคำว่า “โธ” ในเวลาหายใจออก คำสอนของสายอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้กล่าวถึงประสบการณ์เหนือธรรมชาติในขณะปฏิบัติสมาธิ ซึ่งรวมทั้งการได้พบปะกับเหล่าเทวดา เปต อสุรกาย และภพภูมิต่างๆ สำนักกรรมฐานสาย “พุทฺโธ” นับได้ว่าเป็นตัวแทนฝ่ายอรัญวาสี³¹ (วัดป่า) ของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองในประเทศไทยปัจจุบัน

ข) “ยฺยบทนอ-พองหนอ”

ในสมัยที่พระพิมลธรรมเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ท่านได้ส่งพระภิกษุไปศึกษากรรมฐานมาจากประเทศพม่า แล้วจัดส่งคณะอาจารย์ฝึกอบรมเรื่องวิปัสสนากรรมฐานไปตามวัดต่างๆ ในประเทศไทย³² การปฏิบัติกรรมฐานแบบ “ยฺยบทนอ-พองหนอ” จึงได้เริ่มแพร่หลาย สำนักกรรมฐานสายนี้มีความสัมพันธ์ทางธรรมเนียมปฏิบัติ ใกล้ชิดกับสำนักกรรมฐานของมหาศรีสะเกษะดอร์ในประเทศพม่า

การปฏิบัติสมาธิภาวนาแบบ “ยฺยบทนอ-พองหนอ” นี้เน้นการใช้สติเฝ้าดูการเคลื่อน

³⁰ Stanley J. Tambiah, *The Buddhist Saints of the Forest and the Cult of Amulets: A Study in Charisma, Hagiography, Sectarianism, and Millennial Buddhism*, Cambridge Studies in Social Anthropology, Vol. 45. General Editor, Jack Goody (Cambridge: University Press, 1984).

³¹ วัดในพุทธศาสนาของไทยมีด้วยกันสองแบบคือ วัดบ้าน (คามวาสี) และวัดป่า (อรัญวาสี) วัดบ้านจะสนใจในเรื่องของการศึกษา (คันถะธุระ) มากกว่า ในขณะที่วัดป่าจะเน้นการปฏิบัติสมาธิภาวนา (วิปัสสนาธุระ)

³² อภา ชันทรสกุล, *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)*, หน้า ๕๔.

ไหวที่หน้าท้อง พร้อมกับภาวนาคำว่า “ยุบ-หนอ” ขณะหายใจออกและคำว่า “พอง-หนอ” ขณะหายใจเข้า ขณะเดียวกันผู้ปฏิบัติก็จะเพ่งพินิจถึงความไม่เที่ยงพร้อมกันไปด้วย บางครั้งนักปฏิบัติอาจจะเพ่งดูร่างกายที่สวยงาม และจินตนาการให้เห็นว่าเป็นสิ่งปฏิภูลที่ประกอบไปด้วยเนื้อหนัง เส้นเลือด เส้นเอ็น อวัยวะต่างๆ และโครงกระดูก เป็นต้น เพื่อให้ตระหนักถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงของสิ่งทั้งปวง

กรรมฐานสาย “ยุบหนอ-พองหนอ” ได้รับการนำไปปฏิบัติอย่างกว้างขวางและกระจัดกระจายตามวัดต่างๆ ในประเทศไทย โดยมีได้มีการรวมตัวกันเป็นองค์กรหรือเครือข่ายเดียวกันอย่างชัดเจน พระภิกษุส่วนใหญ่ที่ปฏิบัติกรรมฐานสาย “ยุบหนอ-พองหนอ” เป็นพระสงฆ์ในฝ่ายมหานิกาย ซึ่งเป็นพระสงฆ์ส่วนใหญ่ของประเทศและทำหน้าที่สั่งสอนประชาชนโดยทั่วไป ดังนั้นกรรมฐานสาย “ยุบหนอ-พองหนอ” นี้จึงอาจสงเคราะห์อยู่ในพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางโดยทั่วไปในสังคมไทย

ค) ธรรมกาย

การเติบโตอย่างเป็นประวัติกาลของสายธรรมกายในทศวรรษที่ ๒๕๒๐ อาจอธิบายได้ว่าเป็นความต้องการของชนชั้นปกครองและชนชั้นกลางของไทย ที่อยากจะมีส่วนร่วมโดยตรงในสัญลักษณ์อันสูงส่งทางศาสนา นั่นคือสมาธิภาวนา ซึ่งสำนักธรรมกายจัดอบรมการปฏิบัติครั้งละจำนวนมาก นอกจากนี้แล้วธรรมกายยังได้เปิดโอกาสให้ชนชั้นกลางที่เป็นฝ่ายอนุรักษนิยม ได้ได้เข้าบันไดทางสังคมโดยผ่านทางองค์กรของตน ซึ่งมีเครือข่ายเชื่อมโยงกับสถาบันที่มีอำนาจในโลก เช่น ชนชั้นปกครอง นายทหารชั้นผู้ใหญ่ ข้าราชการ การชั้นผู้ใหญ่ และนักธุรกิจระดับสูง เป็นต้น

กล่าวโดยทั่วไปแล้วธรรมกายยอมรับคำสอนของพุทธศาสนาของชนชั้นปกครอง การตีความของธรรมกายได้ย่อจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาซึ่งมีเป้าหมายสูงสุดคือ นิพพาน ให้ตั้งอยู่ในตำแหน่งต่างๆ ภายในร่างกายของมนุษย์ วิธีปฏิบัติสมาธิภาวนาของธรรมกายก็คือการเพ่งให้เห็นดวงแก้วใสบริสุทธิ์เหนือสะดือขึ้นมาประมาณสองนิ้ว ซึ่งถือกันว่าเป็น “ศูนย์กลาง” ของร่างกาย พร้อมกับภาวนาคำว่า “สัมมาอรหัง” ต่อมาผู้ปฏิบัติอาจจะเพ่งให้เห็นพระพุทธรูปใสบริสุทธิ์แทน ในขั้นสุดท้ายผู้ปฏิบัติได้รับการบอกกล่าวว่าจะได้เห็นพระพุทธเจ้าและพระนิพพานจริงๆ ที่ “ศูนย์กลาง” ร่างกายของตน พร้อมกับการตีความที่คลาดเคลื่อนไปจากพระไตรปิฎกว่า “นิพพาน” เป็นอัตตา

ธรรมกายได้ใช้วิธีการจัดการและการตลาดสมัยใหม่ พร้อมทั้งเทคนิคสื่อสารมวลชนที่ทันสมัยในการเผยแพร่คำสอนของตน แม้ว่าสมาชิกของธรรมกายส่วนใหญ่จะเป็นชนชั้น

กลางก็ตาม³³ แต่ธรรมกายก็ได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นปกครองทุกฝ่าย ซึ่งรวมทั้งพระเถระที่สำคัญในมหาเถรสมาคมด้วย ดังนั้นอาจนับได้ว่าธรรมกายเป็นพุทธศาสนาในฝ่ายคามวาสี (วัดบ้าน) ของชนชั้นปกครองและผู้ที่มีประสงค์จะเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นปกครอง

ง) การเจริญสติแบบเคลื่อนไหว

คำสอนของหลวงพ่อกุเทียณ จิตตสุโก มิได้เน้นการแบ่งแยกระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ เนื่องจากตัวท่านเองเล่าว่าได้รับธรรมะในขณะที่ยังเป็นฆราวาส การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวในแนวของหลวงพ่อกุเทียณ เปิดโอกาสให้ฆราวาสได้ปฏิบัติสติปัฏฐานสี่หรือวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งแต่เดิมนั้นจำกัดอยู่แต่เฉพาะในหมู่พระป่าเท่านั้น³⁴

หลวงพ่อกุเทียณย้ำว่า การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวนั้นไม่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคัมภีร์หรือตำรา (ซึ่งพระนักปฎิรู้อย่างเช่นพุทธทาสภิกขุและพระธรรมปิฎกสนับสนุน) การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวไม่เกี่ยวข้องกับการกำหนดลมหายใจ การเพ่งรูปนิมิต การภาวนาคำต่างๆในใจ หรือการพิจารณาไตร่ตรองธรรมชาติของสิ่งต่างๆ และไม่เน้นเรื่องของศีล การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวตามแนวทางของหลวงพ่อกุเทียณ เป็นการเคลื่อนไหวร่างกายที่ละจังหวะ เช่น การยกมือสร้างจังหวะหรือการเดินจงกรม เพื่อเป็นการปลุกสติหรือ “ธาตุรู้” ในตัวเองให้ตื่นขึ้น สติหรือธาตุรู้จะเข้าไป “ดู” ความคิดซึ่งเป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งปวง และตัดกระแสของความคิดนั้นๆ

หลวงพ่อกุเทียณและสานุศิษย์ที่สำคัญ เช่น อาจารย์คำเขียน สุวณฺโณ และอาจารย์ดาสัมมาโคโต เป็นพระภิกษุในฝ่ายมหานิกาย การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวตามแนวทางของหลวงพ่อกุเทียณได้รับความสนใจทั้งจากชาวบ้านในชนบทที่ห่างไกล และจากชนชั้นกลางในกรุงเทพฯและหัวเมืองใหญ่ เนื่องจากสำนักกรรมฐานสายนี้วิพากษ์วิจารณ์การตีความคำสอนพุทธศาสนาของชนชั้นปกครองและไสยศาสตร์ของไทย จึงอาจจัดได้ว่าเป็นพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางในสังคมไทย

๓. สำนักแห่ง“ปัญญา”: พุทธทาสภิกขุ และพระธรรมปิฎก

คำสอนที่เป็นตัวแทนของ “ปัญญา” ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทของไทย ที่เด่นและสำคัญได้แก่ คำสอนของพุทธทาสภิกขุ แห่งสวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และคำสอนของพระธรรมปิฎก แห่งวัดญาณเวศกวัน ตำบลบางกระทึก อำเภอสาม

³³ Edwin Zehner, "Reform of a Thai Middle-Class Sect: The Growth and Appeal of the Thammakai Movement," *Journal of Southeast Asian Studies* 21:2, 402-426.

³⁴ สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตและคำสอนของหลวงพ่อกุเทียณ จิตตสุโก ดู Tavivat Puntarigvivat, "Luangpor Teean: The Dynamic Practices of a Thai Meditation Master," in Grant A. Olson (editor), *Crossroads*, Volume 7, Number 1 (DeKalb: Northern Illinois University, 1992), pp. 69-89.

พราณ จังหวัดนครปฐม

ก) พุทธทาสภิกขุ

ในฐานะพระภิกษุผู้นำฝ่ายปฏิรูป พุทธทาสภิกขุ (พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๕๓๖) ได้ตีความคำสอนในพระไตรปิฎกและวัฒนธรรมชาวพุทธของไทยด้วยการใช้ปัญญาและเหตุผล รวมทั้งการตีความในเชิงจิตวิทยา อันทำให้เรื่องราวทั้งหมดในพุทธศาสนาเป็นเรื่องราวจิตใจล้วนๆ ในทรรศนะของพุทธทาสภิกขุแล้ว การเลื่อนชั้นตัวเองไปสู่ “นิพพาน” (ความดับสนิทแห่งทุกข์) นั้น ผู้ปฏิบัติพึงแสวงหา “ปัญญา” ด้วยการศึกษาหาความรู้จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ต่างๆ นอกเหนือจากการอ่านและฟังพระธรรมคำสั่งสอนจากท่านผู้รู้ และประพาดิตนอยู่ในศีลธรรมที่ดี

พุทธทาสภิกขุกล่าวอยู่เสมอว่า “พระธรรมก็คือธรรมชาติ ธรรมชาติก็คือพระธรรม” ดังนั้นท่านจึงสอนให้เฝ้าสังเกตความเป็นไปในธรรมชาติ พร้อมกับการปฏิบัติ *อานาปานสติ* (สติเฝ้าดูลมหายใจ) ไปด้วย *อานาปานสติ* เป็นวิธีการปฏิบัติที่มีกล่าวอ้างอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ในขั้นแรกของการปฏิบัติที่ผู้ฝึกจะเฝ้าดูลมหายใจด้วยวิธีการต่างๆ (สมณะ) และในขั้นต่อมาให้ใช้สมาธิที่เกิดจากการดูลมหายใจ มาพิจารณาถึงธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย (*วิปัสสนา*) พุทธทาสภิกขุและสวนโมกขพลารามเป็นสัญลักษณ์และตัวแทนทาง “ปัญญา” ของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางกลุ่มที่เป็นนักวิชาการ นักศึกษา และปัญญาชนในสังคมไทย

ข) พระธรรมปิฎก

เมื่อเปรียบเทียบกับสำนักพุทธศาสนาที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดแล้ว บทบาทและสถานะของพระธรรมปิฎกแตกต่างออกไปค่อนข้างจะเด่นชัด ในขณะที่สำนักดังกล่าวทั้งหมดมีการฝึกอบรมและการปฏิบัติตามแนวทางของแต่ละสำนักนั้น พระธรรมปิฎกกลับเป็นนักคิดอิสระที่สร้างสรรค์ผลงานด้วยการเขียนหนังสือ และการบรรยายธรรมตามสถานที่ต่างๆ เป็นส่วนใหญ่ มิได้ตั้งสำนักเพื่อฝึกอบรมหรือนำการปฏิบัติในแนวทางใดแนวทางหนึ่งแก่ผู้คนโดยเฉพาะ ในทรรศนะของท่าน การปฏิบัติธรรมคือการนำข้อธรรมะต่างๆ ที่ได้ศึกษามาประพาดิปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ให้เกิดความถูกต้อง เรียบร้อย ดังามนั่นเอง

พระธรรมปิฎกเป็นเสมือน “พระไตรปิฎกที่มีชีวิต” คอยทำหน้าที่ตรวจสอบสำนักพุทธศาสนาต่างๆ ในประเทศไทย ว่าคำสอนเหล่านั้นถูกต้องตรงกับที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกหรือไม่ ถ้าหากเห็นว่าคลาดเคลื่อนไม่ตรงกับที่บัญญัติไว้ในพระไตรปิฎก ท่านก็จะท้วงติงอย่างเปิดเผยตรงไปตรงมา ดังเช่นที่ท่านท้วงติงสำนักสันติอโศกและธรรมกายมาแล้ว ในแง่นี้ท่านเปรียบเสมือนบรรทัดฐานของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในยุคปัจจุบัน ด้วยความแม่นยำ

ย่าในพระไตรปิฎกของท่าน อย่างไรก็ตามท่านตระหนักดีว่า พระไตรปิฎกอาจมิใช่คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด เพราะในประวัติศาสตร์อันยาวนานของพุทธศาสนานั้น คำสอนของพระพุทธเจ้าบางส่วนอาจสูญหายไป และบางส่วนอาจมีผู้เพิ่มเติมเข้ามาทีหลังก็เป็นได้ แต่อย่างไรก็ตามท่านก็ยังเห็นว่า พระไตรปิฎกมีคำสอนที่สอดคล้องกันทั้งหมดและควรถือเป็นบรรทัดฐานของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท อาจกล่าวได้ว่าพระธรรมปิฎกเป็นตัวแทนของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลางในสังคมไทยปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเดียวกับที่นิยมชมชอบพุทธทาสภิกขุ กล่าวคือนักวิชาการ นักศึกษา และปัญญาชน

II

ในตอนที่สองนี้เราจะได้กล่าวถึง “เมืองไทยในความใฝ่ฝัน” ของพระธรรมปิฎก คำว่า “เมืองไทยในความใฝ่ฝัน” ในที่นี้หมายถึง เมืองไทยที่ควรจะเป็น หรือ “สังคมที่ดี” (The good society) สำหรับประเทศไทย เมืองไทยในความใฝ่ฝันของพระธรรมปิฎกที่เสนอในบทความนี้ อาจจะมีใช่เป็น “ความใฝ่ฝัน” ของพระธรรมปิฎกโดยตรง แต่เป็นความใฝ่ฝันของท่านจากมุมมองของผู้เขียน โดยการศึกษาค้นคว้าจากงานที่ดีพิมพ์ของท่านเป็นหลัก และสัมภาษณ์ท่านเป็นส่วนประกอบเนื่องจากเวลาอันจำกัดของท่าน

ข้อมูลที่ได้รับส่วนใหญ่จะกล่าวถึงปัญหาของสังคมไทย โดยมีได้พูดถึงสังคมที่ควรจะเป็นโดยตรง แต่เมื่อนำมาวิเคราะห์แล้วก็จะได้ภาพเมืองไทยที่ควรจะเป็นในแง่มุมต่าง ๆ ออกมา อย่างไรก็ตามพระธรรมปิฎกได้กล่าวถึงสิ่งที่ท่านอยากให้เห็นให้เกิดขึ้นในเมืองไทยสามประการคือ การปฏิรูปสถาบันสงฆ์ การพัฒนาชาวพุทธและสังคมไทยในทิศทางที่ถูกต้อง และการร่วมแก้ปัญหาของโลกและสร้างสรรค์อารยธรรมของมนุษยชาติ ซึ่งทั้งหมดจะรวมอยู่ในเนื้อหาของบทความนี้ เมื่อเราได้ภาพ “เมืองไทยที่ควรจะเป็น” ในความคิดเห็นของนักคิดอาวุโสดังเช่นพระธรรมปิฎกแล้ว ก็เท่ากับว่าสังคมไทยได้เริ่มมีเป้าหมายที่ชัดเจนขึ้นมา อันจะเป็นแนวทางที่นำไปสู่การพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ในทิศทางที่ถูกต้องต่อไป

II. การปฏิรูปสถาบันสงฆ์

ข่าวคราวการประพาศเสื่อมเสียของพระสงฆ์ในรอบหลายปีที่ผ่านมา ทำให้เกิดเสียงเรียกร้องให้มีการปฏิรูปคณะสงฆ์มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแก้ไขพระราชบัญญัติการปกครอง

ครองคณะสงฆ์ ซึ่งปัจจุบันยังคงใช้ พ.ร.บ. ปี พ.ศ. ๒๕๐๕ อยู่³⁵ พุทธศาสนาเป็นรากฐานของสังคมและวัฒนธรรมไทย และสถาบันสงฆ์ก็เป็นสถาบันหลักในสังคมไทย ดังที่ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวไว้

สิ่งที่มีค่ามากที่สุดของประเทศไทยคือพุทธศาสนา เมื่อมีเรื่องไม่ดั่งงามเกิดขึ้นในการพระศาสนา จึงกระทบกระเทือนเบื่องลิกในจิตใจของพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าพระสงฆ์เกี่ยวข้องกับในความไม่ดั่งงามนั้นเสียเอง เพราะชาวพุทธยกย่องพระสงฆ์เป็นหนึ่งในพระรัตนตรัย ที่แม้พระมหากษัตริย์ยังทรงกราบไหว้ นี่เป็นกติกาทงสังคมที่ฝังรากลึกอยู่ในวัฒนธรรมไทย อะไรที่กระทบกระเทือนตรงนี้จึงกระทบกระเทือนถึงรากถึงโคนของสังคมไทย³⁶

เพื่อที่จะแก้ไขความเสื่อมโทรมของพุทธศาสนาและวงการคณะสงฆ์ในปัจจุบัน การสังคายนา การพระศาสนา³⁷ และการปฏิรูปสถาบันสงฆ์เป็นสิ่งที่จำเป็น และก็เป็นความไฝฝ้นอย่างหนึ่งของพระธรรมปิฎกที่อยากจะเห็นให้เกิดขึ้นในสังคมไทย

ก. รัฐกับพุทธศาสนา

นับตั้งแต่ยุคสุโขทัยเป็นต้นมา พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภก ทรงอุปถัมภ์บำรุงคณะสงฆ์และการพระศาสนา อีกทั้งทรงนำเอาหลักธรรมในพุทธศาสนามาใช้เป็นแบบอย่างแก่ประชาชน ดังนั้นรัฐกับพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กันมาอย่างต่อเนื่องตลอดประวัติศาสตร์ไทย ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก หลักความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนา คือ การช่วยกันปฏิบัติภารกิจเพื่อให้เกิดเป็นประโยชน์สุขแก่ประชาชน

การที่พระเจ้าลิไท กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยทรงแต่งหนังสือ ไตรภูมิพระร่วง ขึ้นมาเพื่อให้ง่ายแก่การปกครองนั้น พระธรรมปิฎกมีความเห็นว่า

มีบางคนกล่าวถึงพระยาสิทธิไท ที่ได้ทรงแต่งไตรภูมิขึ้นมา ก็ว่าเป็นวิธีการของฝ่ายปกครอง หรือฝ่ายรัฐ หรือพระเจ้าแผ่นดินที่ทำให้ประชาชนมี

³⁵ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ มีการแก้ไขปรับปรุงในข้อปลีกย่อยเป็นบางส่วน

³⁶ ประเวศ วะสี, ศ. นพ., "สังคายนาการพระศาสนา," ใน หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน (กรุงเทพฯ: บริษัทมติชนจำกัด, พ.ศ. ๒๕๓๙), วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๙, หน้า ๒๐.

³⁷ ดูรายละเอียดใน ประเวศ วะสี, "สังคายนาการพระศาสนา" ในบทความดังกล่าว นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้เรียกร้องให้มีการสังคายนาพุทธศาสนาใน ๗ ประเด็นคือ (๑) สังคายนาหลักธรรมทางพุทธศาสนา (๒) สังคายนาเรื่องการอุปสมบท (๓) สังคายนาเรื่องการรักษาพระวินัย (๔) สังคายนาเรื่องการศึกษาของพระสงฆ์ (๕) สังคายนาเรื่องการบริหารจัดการวัด (๖) สังคายนาเรื่ององค์การบริหารจัดการคณะสงฆ์ (๗) สังคายนาบทบาทของพุทธบริษัท

ความเชื่อในเรื่องบุญเรื่องกรรม แล้วจะได้ปกครองกันง่าย ๆ คือไม่มี ความกระด้างกระเดื่อง ไม่มีความคิดออกไปในทางอื่น เรื่องอย่างนี้ไม่ควร วิจัยโดยง่าย จะตอบตายตัวไปข้างเดียวเห็นจะไม่ถูก³⁸

การปกครองให้ง่ายโดยวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ส่วนตน เรากล่าว ได้ว่า อาศัยพระพุทธศาสนาหรือพระสงฆ์เป็นเครื่องมือแสวงหาผล ประโยชน์ แต่ถ้าปกครองให้ง่ายโดยที่වාให้ประชาชนได้มีความร่มเย็น เป็นสุขอยู่ในศีลธรรม ก็ถือว่าเป็นการปกครองที่อาศัยพระพุทธศาสนา อาศัยหลักธรรม อาศัยคณะสงฆ์โดยทางที่ชอบ เพื่อเป็นเครื่องเอื้อ อำนวยประโยชน์สุขแก่ประชาชน³⁹

ดังนั้นในทฤษฎีของพระธรรมปิฎก การตัดสินใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนา จึงขึ้นอยู่กับเจตนาเป็นสำคัญ ถ้ารัฐมีเจตนาที่ต้องการใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการปก ครองเพื่ออำนวยประโยชน์สุขแก่ประชาชนก็ถือว่าใช้ได้ แต่ถ้ารัฐมีเจตนาไม่บริสุทธิ์ต้องการ ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือแสวงหาผลประโยชน์แก่ตนก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ผิด การก้าวก้าวของรัฐบาล ต่อ ศาสนาจะเกิดขึ้น ก็ต่อเมื่อฝ่ายรัฐต้องการดึงเอาสถาบันศาสนามาเป็นฐานรองรับอำนาจ หรือเป็นเครื่องมือสนับสนุนอำนาจของตน ทำให้พระสงฆ์ย่อหย่อนในการปฏิบัติหน้าที่ ใน การศึกษาพระธรรมวินัย และในการเผยแผร่นำสั่งสอนธรรมที่ถูกต้องแก่ประชาชน ซึ่ง จะเกิดผลเป็นความเสียหาย

๑. หน้าที่ของรัฐต่อศาสนา

ก) รัฐอุปถัมภ์บำรุงคุ้มครองศาสนา

หลักความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนานั้น จะเห็นได้จากข้อธรรมต่างๆเช่น อุปราชาธิปไตย ซึ่งพูดถึงหน้าที่ของรัฐข้อหนึ่งว่า “จัดให้ความอารักขาคุ่มครองป้องกันอัน ชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย โดยตั้งใจว่าขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มาพึงมาสู่ แวันแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแวันแคว้นโดยผาสุก”⁴⁰ หลักนี้พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่เจ้า ลิจจวีแห่งแคว้นวัชชี ซึ่งปกครองรัฐโดยระบอบสามัคคีธรรม หรือใน จักรวรรดิวัตร ซึ่งเป็น ข้อธรรมที่แสดงถึงหน้าที่ของผู้ครองแผ่นดินที่จะพึงปฏิบัติเกี่ยวกับศาสนา ในข้อสุดท้ายมีว่า “สมณพราหมณปริปุจจา หมายถึงการไปปรึกษาสอบถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ที่ ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทหมั่นมาอยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัดว่าการอันใด

³⁸ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), รัฐกับพระพุทธศาสนา: ถึงเวลาชำระล้างหรือยัง (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๓๗), หน้า ๒๒-๒๓.

³⁹ อ้างแล้ว หน้า ๒๔-๒๕.

⁴⁰ อ้างแล้ว หน้า ๒.

ดี การอันใดชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง”⁴¹

ตามทฤษฎีของพระธรรมปิฎก การที่รัฐอุปถัมภ์บำรุงคุ้มครองพุทธศาสนานี้อาจสรุปหลักการได้เป็น ๒ อย่างคือ

๑. เป็นหน้าที่ต่อธรรม คือรัฐโดยเฉพาะผู้ปกครองที่ดี ย่อมเป็นผู้ใฝ่แสวงหาธรรมและเชิดชูธรรม พระสงฆ์หรือฝ่ายศาสนานั้นเป็นผู้รักษาเผยแพร่มรดกธรรมให้ดำรงอยู่ในโลกและในสังคม เพราะฉะนั้นรัฐจึงทำหน้าที่ในการช่วยผู้ดำรงรักษาธรรมให้ทำหน้าที่ด้วยดี เท่ากับรัฐได้เชิดชูธรรมด้วย

๒. เป็นหน้าที่ในฐานะผู้ปกครองและตัวแทนของประชาชน ที่จะแสดงน้ำใจตอบแทนต่อทางฝ่ายสงฆ์หรือฝ่ายศาสนา ตามปกติแล้วพระสงฆ์เป็นผู้แนะนำสั่งสอนประชาชนให้ดำรงอยู่ในศีลธรรม ประพฤติปฏิบัติในทางที่เที่ยงม พัฒนาจิตใจและปัญญา ทำให้ประชาชนมีความรู้ มีจิตใจที่มีคุณภาพดี และเป็นพลเมืองที่ดี ผลประโยชน์ก็ตกแก่รัฐด้วย ช่วยให้รัฐนั้นเจริญรุ่งเรืองมีความสุข รัฐสำนึกในคุณของฝ่ายสงฆ์จึงถวายความคุ้มครองทะนุบำรุงอุปถัมภ์พระสงฆ์ เป็นการตอบแทนคุณความดีของฝ่ายศาสนา และทำหน้าที่ดังกล่าวแทนประชาชน กล่าวคืออุปถัมภ์บำรุงศาสนาแทนประชาชน

ข) รัฐปกครองแผ่นดินโดยธรรม

นอกจากการที่จะต้องมีความสัมพันธ์กับสถาบันทางศาสนาแล้ว รัฐหรือผู้ปกครองมีหน้าที่ต่อธรรมะโดยตรง กล่าวคือปกครองแผ่นดินโดยธรรม เช่น ถือธรรมเป็นหลักในกิจการทั้งปวง (ธรรมาธิปไตย) มีความเคารพนับถือยำเกรงธรรม ให้ความคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่ประชาชนทุกหมู่เหล่า และรักษาความเป็นธรรมไม่ให้มีการประพฤติหรือการกระทำอันผิดหลักธรรมขึ้นในบ้านเมือง เป็นต้น ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก จะเป็นราชประเพณีที่มีการนำเอาหลักธรรมในพุทธศาสนามาประกาศว่า พระมหากษัตริย์จะทรงบำเพ็ญธรรมะอะไรบ้าง เช่น ทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ ๔ จักรวรรดิวัตร ๑๒ ขัตติยพละ ๕ เป็นต้น ดังเช่นในหลวงรัชกาลปัจจุบันได้ทรงออกคำประกาศเมื่อขึ้นครองราชย์ว่า “เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนชาวสยาม”

ค) รัฐอุปถัมภ์การสังคายนา

ในประวัติศาสตร์การสังคายนาพุทธศาสนาที่ผ่านมา ส่วนมากมักจะมีเหตุการณ์เกี่ยวกับเรื่องไม่เที่ยงมเกิดขึ้นก่อน แล้วรัฐก็เข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนา วิธีของรัฐที่เข้ามาเกี่ยวข้องโดยมากจะเป็นเรื่องของการเข้ามาช่วยเป็นกำลังให้กับคณะสงฆ์ หรือช่วย

⁴¹ อ้างแล้ว หน้า ๒-๓.

สนับสนุนทางฝ่ายศาสนาในการแก้ไขชำระล้างให้บริสุทธิ์ แต่บางครั้งทางรัฐยื่นมือเข้ามาจัดการโดยตรงก็มี

การสังคายนารั้งที่ ๑ มีเหตุจากการที่พระสุภัททะวุฒบวรพชิต (พระสุภัททะผู้ บวชแก่) กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย ทำให้พระเถระในสมัยนั้นเกรงว่าหลักธรรมที่แท้จริง จะเสื่อมสูญไป จึงจัดให้มีการสังคายนาขึ้น ทางรัฐคือพระเจ้าอชาตศัตรูก็เข้ามาอุปถัมภ์ การสังคายนารั้งที่ ๒ ก็มีพระวัชชีบุตรก่อเรื่องขึ้นมา พระเถระทั้งหลายเกรงว่าพระศาสนา จะไม่บริสุทธิ์และอาจจะเสื่อมลงไป ความประพฤติปฏิบัติจะเขวออกจากหลักการที่ถูกต้อง ของพุทธศาสนา จึงจัดให้มีการสังคายนาและทางรัฐก็เข้ามาช่วย

การสังคายนารั้งที่ ๓ มีสาเหตุพัวพันกันอยู่ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนา เพราะว่ารัฐ เคยอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนามาก เมื่ออุปถัมภ์มากก็มีพลเมืองที่ไม่ดีที่ต้องกำรลากสักการะ เข้ามาบวชในพุทธศาสนา เมื่อคนไม่ดีเข้ามาบวชก็ทำให้พระธรรมวินัยยุ่งเหยิงสับสน ความ ไม่เรียบร้อยก็เกิดขึ้นในวงการพุทธศาสนา ผลที่สุดรัฐก็เข้ามาช่วยเพื่อให้คณะสงฆ์มีความ สงบเรียบร้อยอีกครั้งหนึ่ง ส่วนการสังคายนารั้งที่ ๔ มีจุดมุ่งหมายเพื่อชำระความสงสัยใน ข้อธรรมต่าง ๆ ให้แจ่มกระจ่าง ภายหลังการสังคายนาพระเจ้ากนิษกะโปรดให้จารึกพระธรรม วินัยด้วยภาษาสันสกฤตเป็นลายลักษณ์อักษร และโปรดให้จารึกลงในแผ่นทองแดงอีกเพื่อ ความคงทนถาวร⁴²

ง) รัฐชำระศาสนาโดยร่วมมือกับคณะสงฆ์

ในบางครั้งเมื่อพระสงฆ์ประพฤติมิชอบ และรัฐต้องการเอาคนไม่ดีที่เข้ามาบวชออก ไป รัฐก็ยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องชำระล้างโดยจับพระสีก ในการจับพระสีกนั้นก็ให้ทางฝ่าย คณะสงฆ์เป็นผู้วินิจฉัยเสียก่อนว่า พระสงฆ์เหล่านั้นเป็นพระแท้หรือพระไม่แท้ มีความเข้าใจหรือไม่เข้าใจในหลักการของพุทธศาสนา เมื่อทางคณะสงฆ์วินิจฉัยแล้ว รัฐก็ช่วยในด้าน อำนาจที่จะนำคนเหล่านั้นออกไปจากวงการพระศาสนา พระธรรมปิฎกเล่าว่า

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็มีพงศาวดารบันทึกไว้ ตอนนั้นทาง พระศาสนาเจริญ ได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากประชาชนมาก ก็มีคนที่

⁴² การสังคายนารั้งแรก เกิดขึ้นภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ๓ เดือน ที่กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ พระเถระเข้า ร่วมสังคายนาธรรม ๕๐๐ รูป การสังคายนาใช้เวลา ๗ เดือน พระมหากัสสปะเป็นประธานของการสังคายนา พระเจ้าอชาตศัตรู เป็นองค์อุปถัมภ์ การสังคายนารั้งที่สอง เกิดขึ้นภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วประมาณ ๑๐๐ ปี ที่กรุงเวสาลี พระ เถระเข้าร่วมสังคายนาธรรม ๗๐๐ รูป การสังคายนาใช้เวลา ๔ เดือน พระสัพพทกัมมเป็นประธานของการสังคายนา พระเจ้ากาฬ โศกราชเป็นองค์อุปถัมภ์ การสังคายนารั้งที่สาม เกิดขึ้นประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๓ ที่กรุงปาฏลิบุตร แคว้นมคธ พระ เถระเข้าร่วมสังคายนาธรรม ๑,๐๐๐ รูป การสังคายนาใช้เวลา ๔ เดือน พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเจ้าเป็นประธานของการสังคาย นา พระเจ้าโศกมหาราชเป็นองค์อุปถัมภ์ และการสังคายนารั้งที่สี่ เกิดขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ ที่แคว้นกัษมีระ พระเถระเข้าร่วมสังคายนาธรรม ๕๐๐ รูป การสังคายนาใช้เวลานานเท่าใดไม่ปรากฏหลักฐาน พระปารสวะเป็นประธานของการ สังคายนา พระเจ้ากนิษกะมหาราชเป็นองค์อุปถัมภ์

อยากจะอยู่สบายหลบหลีกหน้าที่พลเมืองเข้ามาบวช ถึงกับว่าทางฝ่ายรัฐ ต้องตั้งคณะกรรมการสอบความรู้พระเณร คนที่ไม่มีความรู้สมกับเป็น พระภิกษุสามเณรก็ถูกจับสึกออกไปเป็นจำนวนมาก และอย่างในสมัย กรุงศรีอยุธยาแตก ที่ว่ามีก๊กต่าง ๆ ตั้งตัวเป็นใหญ่กันขึ้น ในจำนวนก๊ก เหล่านี้ ก็มีพระเจ้าฝางซึ่งเป็นพระภิกษุอยู่ด้วย เป็นผู้นำทัพพระภิกษุ จำนวนมาก เมื่อพระเจ้าตากสินขึ้นครองราชย์แล้วก็ได้ชำระเรื่องนี้ ได้มีการเอาพระมาพิสูจน์โดยการดำน้ำ นี่ก็เป็นกรณีที่ทางฝ่ายรัฐเข้าไป เกี่ยวข้องกับทางศาสนา

ในสมัยต่อมา ทางรัฐก็เข้าเกี่ยวข้อง พยายามที่จะรักษาศาสนาให้ บริสุทธิ์ด้วยวิธีการทางด้านกฎหมายหรือนิติบัญญัติ เช่นอย่างรัชกาลที่ ๑ ก็ได้ทรงตรากฎพระสงฆ์ขึ้นมาถึง ๑๐ ฉบับ และในรัชกาลที่ ๕ ก็ออก พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับแรก คือพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ⁴³

ตามทฤษฎีของพระธรรมปิฎก วิธีการที่ขอบธรรมก็คือรัฐยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้อง ด้วยการร่วมมือกับคณะสงฆ์โดยรัฐเป็นฝ่ายให้กำลัง เพราะคณะสงฆ์โดยลำพังตัวเองนั้นไม่มี กำลังอำนาจในทางอาญาต้องอาศัยทางแผ่นดิน อย่างไรก็ตามท่านเตือนว่า ถ้าหากไม่ยึด หลักการนี้ให้มั่นคง ทางบ้านเมืองก็อาจทำการผิดพลาดได้ หรือเมื่อรัฐให้ความอุปถัมภ์ถ้า ทางฝ่ายสงฆ์ไม่ดำรงอยู่ในหลักการที่ดี ก็อาจจะทำการผิดพลาด พลอยให้ทางฝ่ายบ้านเมือง ทำผิดไปด้วยก็ได้ แต่ถ้าปฏิบัติโดยถูกต้องแล้ว ก็ช่วยให้การพระศาสนาบริสุทธิ์ดำรงอยู่ได้มัน คงยั่งยืน เป็นการรักษาพระศาสนาหรือช่วยสืบต่อพระศาสนาอย่างหนึ่ง

ตราบใดที่ขอบเขตความสัมพันธ์ยังเป็นไปโดยถูกต้อง กล่าวคือทางรัฐอุปถัมภ์ค้ำจุน ให้พระสงฆ์มีกำลังในการเผยแผ่ธรรมะ สั่งสอนประชาชนในสิ่งที่ถูกต้อง ตลอดจนสั่งสอน แนะนำธรรมะแก่ผู้ปกครองเองด้วย และถ้ามีพลเมืองของตนเข้าไปเบียดเบียนทำลายพุทธ ศาสนาให้เสียความบริสุทธิ์ ก็ไปนำเอาคนเหล่านั้นออกมาเสีย หรือช่วยในด้านกำลังที่จะ แก้ไขสิ่งเสียหายเหล่านั้น ส่วนการที่พระสงฆ์จะทำหน้าที่ของท่านนั้น ก็ควรให้ท่านเป็นอิสระ ในการเผยแผ่สั่งสอนธรรม ส่งเสริมให้ท่านศึกษาค้นคว้า ให้ท่านทำได้เข้มแข็งยิ่งขึ้น รัฐมี หน้าที่เชิดชูธรรมและบำเพ็ญกิจเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน เช่นนี้แล้วก็จะมีความ สัมพันธ์ที่ถูกต้อง พระธรรมปิฎกกล่าวว่า

ถ้าพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ของท่านอย่างอิสระ คอยสั่งสอนแนะนำประชาชน

⁴³ พระธรรมปิฎก, รัฐกับพระพุทธศาสนา: ถึงเวลาชำระล้างหรือยัง, หน้า ๑๔-๑๕.

ไปตามหน้าที่ของท่าน ให้ประชาชนรู้จักธรรมะ รู้สิ่งที่ชอบที่ควร
ประพฤติปฏิบัติชอบธรรม พัฒนาทั้งกาย ศีล จิต ปัญญา เสร็จแล้วผล
ประโยชน์ก็มาตกแก่รัฐนั่นเอง ไม่หายไปไหน และอำนาจที่เป็นไปโดย
ชอบธรรมของพระสงฆ์ที่มีต่อประชาชนนี้แหละ ก็กลับมาเป็นเครื่องเอื้อ
อำนวยแก่การปกครองที่เป็นไปโดยชอบธรรม⁴⁴

ถ้ารัฐหรือบุคคลที่ทำหน้าที่ปกครอง ไม่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องศาสนาขึ้นเมื่อไร ก็อาจ
จะปฏิบัติผิดพลาดในเรื่องของศาสนาขึ้นได้เมื่อนั้น แล้วก็จะเป็นเรื่องก่อให้เกิดความเสียหาย
แก่บ้านเมืองและประชาชน และเป็นการเสียหลักสำคัญอย่างหนึ่งในทางการปกครอง ดังนั้น
รัฐจึงควรกำหนดบทบาทและขอบเขตหน้าที่ของตนในเรื่องศาสนาให้ถูกต้อง

๒. หน้าที่ของศาสนาต่อรัฐ

ก) การสั่งสอนเผยแผ่ธรรมแก่ประชาชน

ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก หน้าที่ของพระสงฆ์คือการแนะนำสั่งสอนเผยแผ่
ธรรมแก่ประชาชน ซึ่งถือเป็นหน้าที่โดยตรง เมื่อพระภิกษุสงฆ์แนะนำสั่งสอนประชาชน เผย
แผ่ให้ความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม รู้จักฝึกอบรมจิตและ
ปัญญา และประชาชนอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ประพฤติดีปฏิบัติชอบแล้ว ก็เป็นผล
ประโยชน์แก่การปกครองของฝ่ายบ้านเมืองไปเอง

ข) การให้คำปรึกษาแก่รัฐแต่ไม่เข้ากุมอำนาจรัฐ

ฝ่ายคณะสงฆ์นอกเหนือจากหน้าที่ในการสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนแล้ว ก็อาจจะมี
ความสัมพันธ์กับผู้ปกครองรัฐ เช่น องค์พระมหากษัตริย์ หรือบุคคลในคณะรัฐบาล ในฐานะ
เป็นที่ปรึกษา ให้ความรู้ความเข้าใจแนะนำในทางธรรมและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา โดย
เมื่อทางฝ่ายรัฐหรือผู้ปกครองไปถามไถ่ปรึกษาเรื่องธรรมะก็ชี้แจงแนะนำไป แต่จะไม่เข้าไป
กุมอำนาจการเมืองอย่างนักบวชในบางศาสนา พระธรรมปิฎกเล่าว่า

บางครั้งก็มีเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงเข้าไปเกี่ยวข้อง ในกิจการระดับรัฐที่
เป็นเรื่องการเมืองโดยตรง แต่เป็นแง่ที่เกี่ยวกับธรรมะ เรื่องความสงบ
หรือสันติภาพ ที่ปรากฏชัดก็คือ เรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามทัพของพระ
ญาติ ๒ ฝ่าย ได้แก่ฝ่ายศากยะ กับโกลิยะ ที่จะรบชิงแม่น้ำโรหิณี ทรงสั่ง
สอนชี้แจงทำให้พระญาติทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นได้มองเห็นสิ่งที่ควรไม่ควร ระวัง
โทษกันได้ แล้วเลื่อมใสในธรรม สงบศึกกัน ไม่เสียเลือดเนื้อ ตกลงกัน
ได้โดยทางสันติ...

⁴⁴ อ้างแล้ว หน้า ๔๕.

ต่อมาก็เรื่องที่พระเจ้าวิทูททะยกทัพจะไปล้างเผ่าศากยะ พระพุทธเจ้าก็เสด็จไปประทับในระหว่างทาง ทำให้พระเจ้าวิทูททะยกทัพกลับถึง ๓ ครั้ง หลังจากนั้นจึงทรงปล่อยไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง⁴⁵

พระธรรมปิฎกเตือนว่ากรณีอย่างนี้ต้องระมัดระวัง อย่าตีความว่าพระพุทธเจ้าเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจการบ้านเมืองการรบราฆ่าฟันโดยตรง เรื่องดังกล่าวเป็นกรณีที่พระองค์ทำในฐานะพระญาติด้วย และอีกอย่างหนึ่งก็ทรงทำในแง่บทบาทเท่าที่พระหรือทางฝ่ายศาสนาจะทำได้ ส่วนที่เป็นเรื่องของการเมืองนั้นพระองค์ก็ไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง นอกจากนี้แล้วพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงเฝ้าต่อทางฝ่ายรัฐ กล่าวคือสิ่งที่ เป็นขอบเขตอำนาจรัฐถ้าเป็นไปโดยชอบ พระองค์จะไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซง เพื่อไม่ให้เสียระบบการปกครองของทางฝ่ายรัฐ ในพระธรรมวินัย พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นมาเพื่อไม่ให้พระสงฆ์เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซงกิจการของรัฐที่ดำเนินอยู่ตามปกติ แม้แต่การบวชก็มีการวางสิกขาบทไว้ เช่น ไม่ให้รับบวชบุคคลที่เป็นข้าราชการ (ยกเว้นที่ทางราชการอนุญาต) หรือไม่ให้รับบวชคนที่ เป็นโจรที่ทางการต้องการตัว เป็นต้น

๓. ควรแยกรัฐออกจากศาสนาหรือไม่

เนื่องจากศาสนาเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับประชาชน และรัฐก็ปกครองประชาชนอยู่ ดังนั้นรัฐจึงต้องเกี่ยวข้องกับศาสนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่างไรก็ตามในตะวันตกมีความพยายามที่จะแยกสถาบันรัฐออกจากสถาบันศาสนา เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในทางศาสนาของตะวันตกเองอันเนื่องมาจากเหตุผลทางประวัติศาสตร์ พระธรรมปิฎกให้ความเห็นว่า การแยกสถาบันรัฐออกจากสถาบันศาสนามีทั้งข้อดีและข้อเสีย กล่าวคือเมื่อไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ผลเสียก็คือทางฝ่ายศาสนาต้องดิ้นรนเอง แต่เมื่อดิ้นรนเองก็ต้องพยายามปรับปรุงตัวเองเพื่อให้เกิดความเข้มแข็งขึ้น ซึ่งในแง่นี้ก็อาจจะ เป็นผลดี

ในขณะเดียวกันเมื่อไม่ได้รับการปกป้องคุ้มครองจากรัฐ ก็อาจจะมีกลุ่มหรือขบวนการทั้งดีและร้ายเกิดขึ้นมา ทำให้เกิดความผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปจากหลักพระธรรมวินัย ความรู้ความเข้าใจในธรรมะก็จะไขว้เขวไปได้มาก โดยเฉพาะในสมัยที่ประชาชนขาดการศึกษา หรือแม้แต่ในสถาบันศาสนาเองก็อาจมีผู้ปลอมปนเข้ามา มีการประพฤติผิดพลาดเสียหายต่าง ๆ เมื่อสถาบันศาสนาไม่มีอำนาจไปจัดการ หรือว่าไม่สามารถจะจัดการด้วยตัวเองได้ และถ้ารัฐไม่เข้าไปช่วยเหลือ ผลเสียก็เกิดขึ้นเป็นความเสื่อมโทรมในทางศาสนาได้ ส่วนทางฝ่ายรัฐถ้าไม่สามารถประสานกับสถาบันศาสนา ศาสนาก็อาจจะ เป็นสาเหตุให้เกิดความแตกแยกในหมู่ประชาชนได้ง่าย เมื่อประชาชนแตกแยกแล้วก็จะเกิดผลเสียแก่รัฐ

⁴⁵ อ้างแล้ว หน้า ๑๐.

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาแยกออกได้เป็นสองลักษณะคือ ความสัมพันธ์ในเชิงบวก เช่น รัฐกับศาสนาต่างเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน เป็นต้น และความสัมพันธ์ในเชิงลบ เช่น รัฐระวังไม่ให้ศาสนาต่าง ๆ มาปะทะกัน เป็นต้น สำหรับประเทศที่ไม่มีเอกภาพทางศาสนา ปัญหาเรื่องการระวังความสัมพันธ์ที่เป็นไปในแง่ลบจะมีค่อนข้างมาก ส่วนประเทศที่มีเอกภาพทางศาสนานั้น ความสัมพันธ์ส่วนใหญ่ก็จะเป็นไปในทางบวก

ก) การแยกรัฐกับศาสนาในสหรัฐอเมริกา

ในความเห็นของพระธรรมปิฎก แม้แต่ประเทศที่ว่าแยกรัฐ (State) กับศาสนา (Church) ออกจากกันเป็นคนละส่วน เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา รัฐก็ยังต้องมีความสัมพันธ์กับศาสนาอยู่ไม่ใช่น้อย “คำว่าแยกกันอย่างนั้น มิได้มีในรัฐธรรมนูญอเมริกันหรือในกฎหมายอเมริกันฉบับใดเลย เพียงแต่ว่าในรัฐธรรมนูญได้บัญญัติไม่ให้ยกสถาบันศาสนาหนึ่งใดขึ้นเชิดชู”⁴⁶ ท่านกล่าวว่า

ถ้าพูดในทางประวัติศาสตร์ ในประเทศอเมริกันกิจการของรัฐ หรือความผูกพันของรัฐต่อศาสนาก็เป็นไปในทางเพิ่มพูนขึ้น เช่น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ (ค.ศ. ๑๘๔๖) รัฐสภาอเมริกา (คองเกรส) ได้มีมติยกข้อความ In God We Trust (เรามอบชีวิตฝากจิตใจไว้ในองค์พระผู้เป็นเจ้า) ขึ้นเป็นคำขวัญของชาติ (national motto) เหมือนกับว่าศาสนาคริสต์เป็นทำนองศาสนาประจำชาติกลางๆ หรืออย่างในคำปฏิญาณธงของอเมริกา สภาคองเกรสก็ได้มีมติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ให้เพิ่มคำว่า under God เข้าต่อท้ายคำว่า one nation เช่นเดียวกัน พอพูดถึงสหรัฐอเมริกา ก็จะต้องมีคำว่า one nation under God (ประชาชาติอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้องค์พระผู้เป็นเจ้า) อันนี้ก็แสดงถึงความสัมพันธ์กับศาสนา

...อย่างของอเมริกาที่ว่า In God We Trust ก็ดี one nation under God ก็ดี ของเขาก็ไม่ใช่เรื่องห่างศาสนาแต่ประการใด แม้ในทางปฏิบัติ ในกิจการต่างๆ ของรัฐนั้น ก็จะมีเรื่องของศาสนาเข้าไปปนอยู่ด้วยเสมอ เช่น พิธีปฏิญาณตนเป็นประธานาธิบดีอเมริกา ก็จะต้องปฏิญาณต่อคัมภีร์ไบเบิล ตอนจบคำปฏิญาณก็เป็นธรรมเนียมให้ลงท้ายด้วยคำว่า So help me God และจะมีพระผู้ใหญ่ในศาสนาคริสต์ มีบาทหลวงหรือมี Minister ผู้ใหญ่ไปกล่าวนำที่เรียกได้ว่าเป็นการให้โอวาท และกล่าวปิดท้ายพิธีด้วยการสรรเสริญขอบคุณพระเจ้าและอำนวยการพร เสร็จแล้วจึง

⁴⁶ อ้างแล้ว หน้า ๓๒.

บรรเลงเพลงชาติเป็นจบพิธีการ⁴⁷

ในความเห็นของพระธรรมปิฎก แม้ว่าคนส่วนใหญ่ในสหรัฐอเมริกาจะเป็นชาวคริสต์ แต่ศาสนาคริสต์นั้นมีนิกายมากมาย เช่น คาทอลิกกับโปรเตสแตนต์นิกายต่าง ๆ การที่รัฐจะเข้าไปผูกพันกับศาสนาคริสต์ ก็เกิดมีปัญหามานี้ว่าจะต้องผูกพันกับนิกายใดนิกายหนึ่ง และถ้ายกนิกายหนึ่งขึ้นแล้วนิกายอื่นก็จะไม่ได้รับความเป็นธรรม อาจเกิดความแตกแยก ขนานใหญ่ เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์จึงเน้นหนักไปในแง่ลบ กล่าวคือระมัดระวังไม่ให้เกิด ความแตกแยกในระหว่างศาสนาคริสต์นิกายต่าง ๆ ด้วยกันเอง ข้อนี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ มีการแยกระหว่างรัฐกับสถาบันศาสนา เพราะสหรัฐอเมริกาเป็นประเทศที่ไม่มีเอกภาพใน ทางศาสนา

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาในประวัติศาสตร์ตะวันตก เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐของผู้บริหารฝ่ายโลกมนุษย์ กับอำนาจดลบันดาลของเทพเจ้าที่มี ศาสนจักรเป็นสื่อกลาง ทั้งสองฝ่ายจึงมักมีการแข่งอำนาจกันและก้าวท้าวกิจการของกันและ กัน โดยที่บ่อยครั้งฝ่ายศาสนจักรจะมีอิทธิพลครอบงำฝ่ายอาณาจักร ตามทฤษฎีของพระ ธรรมปิฎกแล้ว ประเพณีนี้ต่างกันไกลกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนาในสังคม ไทย ซึ่งเป็นการร่วมมือระหว่างมนุษย์ด้วยกัน โดยมีวินัยสงฆ์กำกับเพื่อป้องกันมิให้เข้าไป ก้าวท้าวในกิจการของรัฐ ท่านเห็นว่าถ้าไม่เป็นเพราะเหตุผลเกี่ยวกับประสบการณ์อันเข้มข้น ในยุโรป และถ้าศาสนาคริสต์เมื่อตอนตั้งประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่ แตกแยก บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญอเมริกันที่ถือกันว่าเป็นการแยกรัฐกับศาสนาดังกล่าวก็ คงจะไม่เกิดขึ้น

ข) ความสัมพันธ์ของรัฐไทยกับศาสนา

ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนานั้นกล่าวไว้ แต่เพียงว่า “พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ” ซึ่งเป็นเพียงการบอกโดยนัยว่าพุทธ ศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ตามทฤษฎีของพระธรรมปิฎก ในประเทศที่มีเอกภาพทาง ศาสนาดังเช่นประเทศไทย ถ้ารัฐกับสถาบันศาสนาสัมพันธ์กันให้ถูกต้องพอดีและชอบธรรม แล้ว จะทำให้เกิดผลดีมากกว่า กล่าวคือความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้าหากไม่ สัมพันธ์เสียอีกจะกลับเป็นผลเสีย อาจเกิดการแตกแยกขึ้นได้

ตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธ ศาสนาเป็นไปตามแบบแผนประเพณี มีความแน่นแฟ้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาก วัดเป็น ศูนย์กลางของสังคม เป็นแหล่งการศึกษาและวัฒนธรรม รัฐก็ช่วยอุปถัมภ์ในด้านวัตถุปัจจัย

⁴⁷ อ้างแล้ว หน้า ๒๗-๒๘.

มีการก่อสร้างปูชนียสถานวัดวาอารามเป็นอย่างมาก ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการปฏิรูปประเทศทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษาตามแบบอย่างตะวันตก เพื่อที่จะเร่งรัดสร้างความเจริญให้ทัดเทียมตะวันตก โดยการรวมศูนย์อำนาจเข้ามาอยู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์ ทั้งอำนาจทางฝ่ายอาณาจักรและทางฝ่ายคณะสงฆ์ มีการออก พ.ร.บ. คณะสงฆ์ ฉบับแรกในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑) ซึ่งเปิดทางให้คณะสงฆ์ได้เป็นศูนย์กลางจัดการศึกษาทั้งแก่พระสงฆ์และประชาชนในวัดทั่วประเทศ มีการตั้งมหาเถรสมาคมขึ้นเป็นที่ปรึกษาของในหลวงเพื่อมุ่งประโยชน์ในทางการศึกษาเป็นสำคัญ

นับตั้งแต่ประเทศไทยก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ โดยการรับอารยธรรมตะวันตกอย่างเต็มที่แล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสถาบันศาสนาเป็นไปในด้านรูปแบบ โดยเฉพาะพิธีกรรมเป็นส่วนมาก ผู้ปกครองเองได้รับการศึกษาสมัยใหม่จากตะวันตก จึงไม่ค่อยมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธศาสนา รัฐกับพุทธศาสนาจึงสัมพันธ์กันไม่ค่อยถูกจุด ต่อมาได้มีการแยกการศึกษาของรัฐออกจากคณะสงฆ์ ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์อ่อนแอลง ในสมัยปัจจุบันรัฐบาลมักประสบปัญหาไม่ค่อยจะมีความมั่นคง เมื่อไม่ค่อยจะมีความรู้ความเข้าใจเรื่องศาสนาและเนื้อหาของวัฒนธรรมอยู่แล้ว จึงไม่ค่อยกล้าที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องทางศาสนา ทำให้ปัญหาของสถาบันสงฆ์ยิ่งบานปลายออกไป พระธรรมปิฎกเรียกชื่อว่า

สภาพของพระพุทธศาสนาขณะนี้ ถึงเวลาแล้วที่รัฐจะต้องชำระล้าง สิ่งที่ต้องชำระล้างโดยรีบด่วนก่อนอะไรก็คือ ความไม่รู้ ความไม่เข้าใจ และไม่
ต้องไปชำระล้างที่อื่นที่ไหน ชำระล้างที่ตัวเองก่อน เริ่มตั้งแต่รัฐเอง หรือผู้ที่รับผิดชอบกิจการของบ้านเมืองนี้แหละ ตลอดทุกระดับทีเดียว โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่จะมาเป็นผู้บริหาร หรือมารับผิดชอบงานต่าง ๆ ต่อไป ด้วยการให้การศึกษาก็ถูกต้อง รวมทั้งพระสงฆ์ที่รับผิดชอบต่อพระศาสนา และต่อการนำธรรมมาเข้าถึงประชาชนด้วย⁴⁸

นอกจากนี้ท่านยังเห็นว่า ในปัจจุบันเมื่อพุทธศาสนาดกอยู่ท่ามกลางวิทยาการและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงก้าวหน้าไปอย่างมาก ผู้ที่รับผิดชอบในกิจการของรัฐและศาสนา ควรจะต้องมีความรู้เท่าทันสถานการณ์และวิทยาการต่างๆ อยู่เสมอ ท่านกล่าวว่า

ผู้รับผิดชอบการพระศาสนา หรือกิจการบ้านเมือง ไม่ว่าจะเป็นผู้นำ ผู้บริหาร นักวิชาการ หรือมีฐานะใดๆ ก็ตาม จะต้องเป็นผู้เข้าถึงพื้นฐานของไทย และต้องไล่ทันความคิดและสถานการณ์ร่วมสมัย จึงจะทำหน้าที่ให้เป็นผลได้ ถ้าไม่เข้าใจถึงพื้นฐานของไทย ไม่ทันความคิดและ

⁴⁸ อ้างแล้ว หน้า ๔๗.

สภาพปัญหาปัจจุบันแล้ว ก็แทบไม่มีหวังเลยว่า จะสามารถแก้ปัญหา หรือสามารถนำกิจการส่วนรวมให้ดำเนินไปได้ด้วยดี⁴⁹

คำว่า “พื้นฐานของไทย” ในที่นี้ ท่านหมายถึงศาสนาและวัฒนธรรมเป็นส่วนสำคัญ ส่วนความคิดและสถานการณ์ร่วมสมัย ท่านให้กินความกว้างโดยรวมถึงแนวความคิดของ ตะวันตกและสถานการณ์ของโลกเป็นสำคัญ เท่าที่เป็นสภาพแวดล้อมซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องกับ สังคมไทย นอกจากนี้ท่านยังเห็นว่า ผู้นำฝ่ายอาณาจักรกับผู้นำฝ่ายศาสนจักรควรจะได้มีการพบปะกันเป็นประจำ เพื่อปรึกษาหารือกันถึงกิจการต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพระ ศาสนา ดังในครั้งอดีตที่พระมหากษัตริย์ทรงพบปะกับสมเด็จพระสังฆราชเป็นประจำ ใน ปัจจุบันนายกรัฐมนตรีหรืออย่างน้อยที่สุดรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ควรได้มีการ พบปะหารือกับผู้นำฝ่ายศาสนจักร เช่น สมเด็จพระสังฆราช หรือพระเถระผู้มีอำนาจสั่งการ ในองค์กรการปกครองคณะสงฆ์เป็นประจำ เพื่อให้การประสานงานระหว่างรัฐกับทางฝ่าย ศาสนามีความคล่องตัวและเกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน

ข. การปฏิรูปสถาบันสงฆ์

นับตั้งแต่ประเทศไทยก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ โดยได้รับอิทธิพลจากระบบการศึกษา และวัฒนธรรมของตะวันตก ทำให้กิจการของรัฐและคณะสงฆ์เริ่มแยกออกจากกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐเข้าไปจัดระบบการศึกษาเอง แยกต่างหากจากการศึกษาของคณะสงฆ์ และมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเป็นหลัก โดยไม่ได้ให้ความสำคัญแก่สถาบัน สงฆ์เท่าที่ควร ทำให้กิจการของคณะสงฆ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาของพระสงฆ์อ่อนแอลง ในที่สุดสถาบันสงฆ์จึงก้าวไม่ทันกับความเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคปัจจุบัน ก่อให้เกิด ปัญหาและวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ขึ้นในคณะสงฆ์มากมาย

ปัญหาหนึ่งที่สถาบันสงฆ์กำลังประสบอยู่ในปัจจุบันก็คือ การขาดแคลนเจ้าอาวาสใน วัดต่างๆทั่วประเทศ

เมื่อสัก ๑๐-๒๐ ปีก่อนนี้ วัดสามหมื่นกว่าวัดนี้ ไม่มีเจ้าอาวาสว่างเจ้า อาวาสอยู่ประมาณ ๔,๐๐๐ วัด... เวลานี้วัดสามหมื่นกว่าวัดนั้น ว่างเจ้า อาวาสใกล้หมื่นวัดเข้าไปแล้ว หมายความว่า ไม่มีพระที่มีคุณสมบัติพอที่ จะเป็นเจ้าอาวาสได้

เจ้าอาวาสนั้นต้องมีพรรษา ๕ ขึ้นไป แล้วก็มีคุณสมบัติคืออุทิศทาง

⁴⁹ อ้างแล้ว หน้า ๔๔.

ด้านการศึกษาบ้าง แต่ปัจจุบันนี้วัดไม่มีพระที่มีคุณสมบัติที่จะเป็นเจ้าอาวาส ได้แค่รักษาการอยู่ตั้งเกือบหมื่นวัด⁵⁰

นอกจากนี้ คุณสมบัติและวัยของผู้ที่เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุก็เปลี่ยนแปลงไป ในปัจจุบันคนหนุ่มบวชน้อยลง และคนแก่เข้ามาบวชมากขึ้น โดยคนแก่ที่เข้ามาบวชนั้นส่วนหนึ่งบวชเพราะความเลื่อมใสศรัทธา แต่อีกส่วนหนึ่งบวชเพื่อใช้ศาสนาเป็นเครื่องยังชีพ พระธรรมปิฎกกล่าวว่า

เวลานี้ในประเทศไทยได้มีวัดหลวงเพิ่มขึ้นอีกประเภทหนึ่ง วัดหลวงนี้เราก็เคยได้ยินได้ฟังรู้กันอยู่แล้วว่าศัพท์ทางการเรียกว่า พระอารามหลวง มีชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก แต่เวลานี้ท่านบอกว่ามีวัดหลวงเพิ่มขึ้นอีกประเภทหนึ่งแล้ว... คือวัดหลวงตา

วัดหลวงตานี้เวลานี้มีมาก ที่เป็นอย่างนั้นก็เพราะว่าไม่มีพระที่มีคุณสมบัติจะเป็นเจ้าอาวาส ก็เลยมีแต่หลวงตาเฝ้าวัด หลวงตาก็คือพระที่บวชเมื่อแก่ บางทีก็มุ่งมาหาความสงบ เลิกทำงานทำการก็เข้ามาบวชอย่างนี้ก็เป็นประเภทที่นับว่าดี แต่อีกประเภทหนึ่งก็คือผู้ที่ไม่มีทางไป ไปไม่ไหวแล้ว หหมดทางทำมาหาเลี้ยงชีพ ก็เข้ามาอาศัยวัดเป็นที่เลี้ยงชีพ⁵¹

ในทางตรงกันข้าม สามเณรซึ่งถือเป็นทายาทผู้ที่จะสืบต่อพุทธศาสนาเพราะอายุยังน้อยและอยู่ในวัยศึกษาเล่าเรียน มีโอกาสที่จะเล่าเรียนได้เต็มที่และหลังจากเล่าเรียนแล้วก็ยังมีโอกาสที่จะเผยแพร่พุทธศาสนาได้เต็มที่เช่นกัน แต่ในปัจจุบันสามเณรกลับหาได้ยาก เพราะการศึกษาของรัฐเริ่มเข้าไปทั่วถึงในชนบท ทำให้เด็กในชนบทเรียนหนังสือในโรงเรียนเพิ่มขึ้น และบวชเรียนเป็นสามเณรน้อยลง

ปัญหาที่แท้จริงก็คือ ไม่มีเด็กจะมาบวชเณร เพราะรัฐขยายการศึกษาตั้งโรงเรียนออกไปในถิ่นไกลๆได้มากขึ้น วัดไม่ต้องเป็นช่องทางช่วยผ่อนเบาปัญหาความไม่เสมอภาคแห่งโอกาสในการศึกษาของรัฐ (โดยไม่ตั้งใจ) มากเหมือนช่วง ๒๐-๓๐ ปีก่อน และการศึกษาของวัดในสภาพปัจจุบันก็ไม่จูงใจเด็กให้เข้ามาเรียน หรือจูงใจพ่อแม่ให้ส่งลูกเข้ามาเรียน เด็กก็ไปเข้าเรียนต่อในโรงเรียนของรัฐ ยิ่งกว่านั้นเวลานี้เด็กออกโรงเรียนโตขึ้นกว่าเก่า ก็ไปเข้าตลาดแรงงานเด็กเสียมาก ในส่วนเมืองและในถิ่น

⁵⁰ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *สถานการณ์พุทธศาสนา: พลิกหาอนาคตเป็นพัฒนา* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๓๔), หน้า ๓-๔.

⁵¹ อ้างแล้ว หน้า ๔-๕.

ใดที่ยังมีความเจริญมากขึ้น ก็ยิ่งหาเด็กมาบวชเณรได้มากขึ้น เพราะ
ฉะนั้น ก็จะไม่มีการดำรงพระศาสนา ที่เราเรียกว่าเป็นศาสนทายาทต่อ
ไป อันนี้ก็เป็นปัญหาที่น่าเป็นห่วงในระยะยาว⁵²

พระธรรมปิฎกให้ความเห็นว่า รัฐและคณะสงฆ์ควรจะมีนโยบายร่วมกันที่เหมาะสม
ในการแก้ปัญหาขาดแคลนสามเณร เช่น จัดระบบการศึกษาของสามเณรให้ดีขึ้น โดยมีการ
บรรจุหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการเข้าไว้ด้วย และรัฐให้การรับรองวิทยฐานะ จะทำให้
เป็นแรงจูงใจที่เด็กจะเข้ามาบวชเรียนในพุทธศาสนามากขึ้น อันจะเป็นการแก้ปัญหาการ
ขาดแคลนศาสนทายาทได้ในระยะยาว

๑. การปกครองของคณะสงฆ์ไทย

ตามทฤษฎีของพระธรรมปิฎก พระพุทธเจ้าตั้งคณะสงฆ์ขึ้นมาเพื่อเป็นชุมชนที่จะ
ฝึกคน การที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปสั่งสอนประชาชนทีละคนเป็นการยากลำบาก และสภาพ
ชีวิตของประชาชนที่อยู่ตามบ้านไม่เอื้ออำนวย จึงทรงตั้งคณะสงฆ์ขึ้นให้เป็นชุมชนที่มุ่งต่อ
การฝึกฝนพัฒนาตนซึ่งก็คือการศึกษา ผู้ที่มีวัตถุประสงค์สอดคล้องก็มาสมัครเข้าอยู่เพื่อจะได้
รับการศึกษาจริงจัง ชีวิตของสงฆ์จึงเป็นชีวิตที่ดัดขึ้นมาเพื่อการศึกษา หรือที่เรียกว่า ไตรสิก
ขา อันมีองค์ประกอบคือศีล สมาธิ และปัญญา การศึกษาในทางพระหมายถึงว่าเล่าเรียน
แล้วต้องปฏิบัติและได้รับผลของการปฏิบัติ กล่าวคือปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ พระพุทธเจ้า
ตรัสรู้แล้วจึงเสด็จไปสั่งสอนผู้คนให้รู้ตาม เมื่อมีผู้รู้ตามแล้วพระองค์ก็ทรงส่งบรรดาสาวกไป
ประกาศพระศาสนา กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือไปให้การศึกษาแก่ประชาชนนั่นเอง

สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พุทธศาสนารุ่งเรืองเพราะว่าพระราชามหา
กษัตริย์ ประชาชน อุปถัมภ์บำรุงเต็มที่ ก็มีคนแปลกปลอมบวชเข้ามา
ท่านก็ต้องสอบความรู้พระ นี่คือใช้เรื่องมาตรฐานทางการศึกษาวัดความ
รู้สอบความรู้กัน เมื่อไม่มีความรู้ที่ถูกต้องก็จับสึก ซึ่งมีการจับสึกตั้ง
๖๐,๐๐๐ องค์

ต่อมาในสมัยพระนารายณ์มหาราช พระพุทธศาสนารุ่งเรือง
ประชาชน พระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์บำรุงดี มีคนเข้ามาบวชมาก
บวชไปบวชมากก็เป็นการบวชเพื่อจะอาศัยผ้าเหลืองหาเงินพอให้มีชีวิตอยู่
ไม่มีความรู้ไม่มีการศึกษาทางวินัย ท่านก็ตั้งคณะกรรมการสอบความรู้

⁵² อ้างแล้ว หน้า ๗.

พระอีก แล้วก็จับสึกถ้าไม่มีความรู้ ก็ทำกันมาอย่างนี้⁵³

การปกครองของบ้านเมืองมีเรื่องอำนาจเป็นเรื่องสำคัญ และมีศตำแหน่งเป็นที่ตั้งของอำนาจนั้น ส่วนการปกครองในพุทธศาสนามีความหมายอีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือการปกครองนั้นเป็นเพียงการจัดสภาพแวดล้อมระบบความเป็นอยู่ให้เอื้อต่อการศึกษา สำคัญหรือจุดหมายของการปกครองอยู่ที่การศึกษา การปกครองสงฆ์ในสมัยก่อนผู้ที่ป็นหัวหน้าจะมีหน้าที่ทางการศึกษา เช่น เจ้าอาวาสจะเรียกกันว่าเป็นอาจารย์ แต่ในปัจจุบันบทบาทของเจ้าอาวาสได้เปลี่ยนจากหน้าที่ทางการศึกษา กลายมาเป็นผู้ปกครอง ที่ใช้อำนาจบังคับควบคุม และพระอุปัชฌาย์ก็ไม่ได้ทำหน้าที่ช่วยให้พระที่บวชได้มีการศึกษา พระธรรมปิฎกเห็นว่า ถ้าหากชีวิตของพระขาดการศึกษาเสียแล้วก็ไม่มีความหมายอะไร ดังนั้นการปกครองจึงมีจุดมุ่งหมายว่า เพื่อให้คนที่บวชได้รับการศึกษาตามหลักไตรสิกขา ท่านกล่าวว่า

การจะวางระบบการปกครองคณะสงฆ์ ต้องรักษาจุดมุ่งหมายนี้ให้ได้ หากคิดว่าปกครองเพื่อความสงบเรียบร้อยอย่างเดียว อาจเกิดความโน้มเอียงทำให้ความมุ่งหมายหายไปในเชิงเพื่อการใช้อำนาจ จะคอยดูแลไม่ให้ใครทำผิดและลงโทษผู้ที่ทำผิด ถ้าเน้นจุดนี้ก็จะต้องเกิดปัญหา ต้องสร้างกฎเกณฑ์มาบังคับควบคุม การปกครองก็就会有ความหมายเป็นการบังคับควบคุมแทนที่จะเป็นการสร้างสรรค์ ทำให้มีผู้ทำผิดเรื่อยไป แต่ถ้าเป็นปกครองเพื่อการศึกษา อย่างน้อยคงทำให้มีคนทำผิดน้อยลง เพราะจะมีความพยายามทำให้สงฆ์พัฒนาตนให้ดีขึ้น⁵⁴

ฉะนั้นการปกครองของพระสงฆ์ถ้าไม่มีการศึกษาตามมา คือไม่เป็นไปเพื่อให้เกิดการศึกษาแล้วการปกครองนั้นก็ไร้ความหมาย ตามทฤษฎีของพระธรรมปิฎกเวลานี้การปกครองของคณะสงฆ์นั้นเป็นไปเพื่อใช้อำนาจไม่ใช่เป็นการปกครองเพื่อการศึกษา พยายามบัญญัติบทลงโทษเพื่อจะลงโทษและกำจัดคนที่ทำผิด แต่ที่จริงแล้วจุดหมายของการปกครองก็คือให้พระได้รับการศึกษา เพื่อว่าพระจะได้ปกครองตัวเองได้ ปัจจุบันการเน้นเรื่องการศึกษาได้หายไป เมื่อพระไม่มีการศึกษาแล้วก็ไม่รู้ธรรมวินัย ไม่รู้จะประพฤติปฏิบัติตนอย่างไรจึงจะถูกต้อง แล้วก็ไม่มีความรู้ที่จะไปสั่งสอนประชาชนด้วย เมื่อไม่รู้ความประพฤติผิดถูก จึงชักนำประชาชนในทางที่ผิดเกิดความแปรปรวนไปหมด กล่าวโดยสรุปเครื่องวัดว่าการปกครองคณะสงฆ์จะเป็นไปอย่างถูกต้องหรือไม่ อยู่ที่ว่าการปกครองนั้นเป็นเครื่องมือ

⁵³ พระธรรมปิฎก, “สถานการณ์พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์,” สัมภาษณ์โดย สมภพ ทรงศักดิ์ศรี, ใน *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์* (ฉบับพิเศษครบรอบ ๔๒ ปี), ปีที่ ๔๒ ฉบับที่ ๑๔ วันอาทิตย์ที่ ๑-๗ ตุลาคม ๒๕๓๔, หน้า ๑๕.

⁵⁴ หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน, วันจันทร์ที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๔, หน้า ๑๑.

ช่วยให้การศึกษาดำเนินเป็นไปด้วยดีหรือไม่

๒. พระราชบัญญัติคณะสงฆ์

ตามประวัติศาสตร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงปฏิรูปเปลี่ยนแปลงประเทศตามแบบอย่างตะวันตกทั้งในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม สาธารณสุข และการศึกษา โดยโปรดให้ทางฝ่ายบ้านเมืองดำเนินการทั้งหมด ยกเว้นด้านการศึกษาโปรดให้คณะสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการ เพื่อจัดระบบการศึกษาทั่วประเทศเป็นครั้งแรก โดยเฉพาะมณฑลต่าง ๆ ในชนบทโดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง เมื่อคณะสงฆ์จัดการศึกษาพอเข้ารูปแล้ว ทรงออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑) เพื่อให้การปกครองของคณะสงฆ์เกื้อหนุนการศึกษา

ต่อมาเมื่อบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว จึงมีการออก พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับที่สองขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ โดยเปลี่ยนการปกครองคณะสงฆ์ให้อนุวัตรตามบ้านเมืองให้เป็นแบบประชาธิปไตย มีการแบ่งอำนาจการปกครองในคณะสงฆ์ออกเป็นฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร และฝ่ายตุลาการตามแบบบ้านเมือง ใน พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับ ๒๔๘๔ จึงมี “สังฆสภา” ทำหน้าที่เป็นฝ่ายนิติบัญญัติ มี “คณะสังฆมนตรี” เป็นฝ่ายบริหาร และมี “คณะวินัยธร” เป็นฝ่ายตุลาการ ในฝ่ายบริหารนั้นแบ่งเป็น ๔ องค์การ (คล้ายกับมี ๔ กระทรวง) คือองค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปการ ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก แม้ว่าจะมีการศึกษาอยู่ด้วยองค์การหนึ่งก็ตาม แต่ว่าการเข้าใจสาระแท้ อันเป็นจุดมุ่งหมายของการปกครองคณะสงฆ์เริ่มเลือนลางไป กล่าวคือการปกครองคณะสงฆ์มิได้มุ่งสาระเพื่อการศึกษาซึ่งถือว่าเป็นหัวใจ แต่เน้นด้านรูปแบบตามแบบอย่างของฝ่ายบ้านเมือง

ครั้งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำรัฐประหารนำประเทศเข้าสู่ระบอบเผด็จการทหารรวบรวมอำนาจการปกครองมาอยู่ที่ศูนย์กลาง ก็ได้ออก พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับที่สามขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ เปลี่ยนการปกครองคณะสงฆ์ให้มารวมศูนย์อำนาจด้วย โดยการรวมศูนย์อำนาจไปอยู่ที่สมเด็จพระสังฆราช และมีมหาเถรสมาคมเป็นองค์กรปกครองเพียงองค์กรเดียว และ พ.ร.บ. ฉบับปี ๒๕๐๕ ก็ยังคงใช้มาจนถึงทุกวันนี้ โดยในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขในรายละเอียดเพียงบางส่วนเท่านั้น ในความเห็นของพระธรรมปิฎก เนื้อหาสาระของ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับปี ๒๕๐๕ นี้เลือนลางไปจากจุดมุ่งหมายเดิมที่เน้นเรื่องการศึกษาอย่างสิ้นเชิง แต่กลับเน้นเรื่องของอำนาจ เมื่อการปกครองมาเน้นเรื่องการใช้อำนาจ จึงพยายามบัญญัติบทลงโทษผู้ที่กระทำความผิด แต่ไม่เอาใจใส่ที่จะให้การศึกษาแก่พระสงฆ์สามเณรที่อยู่ภายใต้การปกครอง การปกครองคณะสงฆ์ภายใต้ พ.ร.บ. ฉบับนี้จึงมี

ความหมายในเชิงลบ

พระธรรมปิฎกกล่าวถึงจุดมุ่งหมายของ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ว่า

การวาง พ.ร.บ. คณะสงฆ์ ถ้าจะให้ฐานแน่นต้องจับสาระของพระพุทธศาสนาให้ได้ ต้องเข้าใจความหมายของชีวิตพระภิกษุว่าคืออะไร การปกครองคืออะไร และจุดมุ่งหมายการปกครองคืออะไร ชีวิตของพระภิกษุนั้นคือการฝึกฝนอบรมและศึกษาตามหลักไตรสิกขา การบวชจึงมีความมุ่งหมายเพื่อไตรสิกขา ซึ่งถือเป็นชีวิตทั้งหมดของพระภิกษุ คราบใดที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ต้องฝึกฝนอบรมพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาเรื่อยไป ชีวิตของพระภิกษุถ้าไม่ศึกษาพัฒนาตนก็ไม่มี ความหมาย การบวชก็เป็นเรื่องไร้สาระ⁵⁵

ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ทั้ง ๓ ฉบับที่ผ่านมา มี พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับแรกปี พ.ศ. ๒๔๔๕ เท่านั้นที่เข้าถึงสาระที่แท้จริงของการศึกษาซึ่งเป็นเป้าหมายหลัก ส่วน พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับปี ๒๔๘๔ ไปเน้นด้านรูปแบบการปกครองในระบบประชาธิปไตย แต่ก็ยังดีที่มีองค์การศึกษาอยู่ด้วย ส่วน พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับปี ๒๕๐๕ เป็นฉบับที่ผิดพลาดที่สุด เพราะเกือบไม่เหลือทั้งเนื้อหาสาระคือการศึกษา และรูปแบบคือประชาธิปไตย สำหรับ “พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ที่พึงปรารถนา” ในความเห็นของพระธรรมปิฎกนั้น ควรจะมีจุดมุ่งหมายและเนื้อหาสาระดังเช่น พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับแรก กล่าวคือการปกครองเพื่อให้การศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร อีกทั้งวางระบบให้ชัดเจนเกี่ยวกับการบวชและวิธีการกลั่นกรองผู้บวช โดยเน้นการทำหน้าที่และความรับผิดชอบของพระอุปัชฌาย์ ส่วนรูปแบบของการปกครองคณะสงฆ์นั้นพระธรรมปิฎกเห็นว่าเป็นเรื่องรอง เมื่อจับสาระของการปกครองได้แล้วก็จะสามารถปรับรูปแบบให้เหมาะสม เพื่อให้เข้าถึงสาระสำคัญคือความเข้มแข็งทางการศึกษาของคณะสงฆ์ได้

๓. ความสัมพันธ์ของพระสงฆ์กับประชาชน

ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก ระบบความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนในสมัยก่อนเป็นระบบของการควบคุมซึ่งกันและกัน ขรวาสดควบคุมพระด้วยศรัทธาความเคารพและการบำรุง พระที่ประพฤติไม่ถูกต้องตามธรรมวินัยจึงอยู่ไม่ได้ ส่วนพระที่ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัย มีความรู้สั่งสอนญาติโยม ก็จะได้รับ การเคารพว่าเป็นครูอาจารย์และญาติโยมจะเชื่อฟัง ถ้าไม่เชื่อฟังแล้วชาวบ้านด้วยกันจะลงโทษกันเอง ดังนั้นพระจึงควบคุม ขรวาสดด้วยคำสั่งสอนในฐานะเป็นครูอาจารย์ ท่านกล่าวว่า

⁵⁵ อ้างแล้ว

เหตุที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้พระสงฆ์ฝากท้องกับประชาชน ก็เพื่อให้พระและประชาชนสามารถคุมซึ่งกันและกันได้ พระที่ประพฤติดีจะได้รับ ความเคารพศรัทธาอุปถัมภ์จากประชาชน ส่วนพระที่ประพฤติไม่ดีจะไม่ได้รับความเคารพและอุปถัมภ์จากประชาชน พระก็อยู่ไม่ได้ เป็นวิธีการ คุมพระของประชาชนโดยคุมท้องด้วยความเคารพนับถือ พระคุม ประชาชนด้วยการเป็นครูอาจารย์ที่ถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ ให้⁵⁶

ในสมัยก่อนความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับประชาชนยังเป็น “ระบบบุญกุศล” ชาวบ้านไปวัดและเห็นว่าวัดจะสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่พระศาสนาจึงสละเงินบริจาค แม้จะไม่ได้มีปัญญาคิดลึกซึ้ง แต่มีความเข้าใจว่าอย่างน้อยเงินนี้จะนำไปสร้างสรรคประโยชน์แก่ส่วนรวมและพระศาสนา คนที่บริจาคด้วยจิตศรัทธาเสียสละจะได้สละโลภะและความตระหนี่ ได้พัฒนาจิตใจของตัวเองให้มีปัญญามองเห็นคุณค่าของประโยชน์ส่วนรวม อย่างไรก็ตามระบบความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนในปัจจุบัน ได้เปลี่ยนไปจากระบบบุญกุศลเป็น “ระบบผลประโยชน์” แทน พระธรรมปิฎกเห็นว่าเวลานี้ระบบการควบคุมด้วยศรัทธากำลังจะหมดไป กลายเป็นระบบผลประโยชน์เข้ามาแทนที่ พระสงฆ์ถือว่าตนเองมีผลประโยชน์ในรูปทรัพย์สิน แม้ญาติโยมไม่มาถวายก็อยู่ได้ ต่างฝ่ายต่างหาผลประโยชน์จึงเกิดความแปรปรวนไปทุกด้าน เพราะระบบบุญกุศลซึ่งเป็นระบบที่ควบคุมสังคมได้เสียไปแล้ว ท่านกล่าวว่า

ค่านิยมของสังคมที่ต้องการวัตถุ ระบบผลประโยชน์เข้ามาหนักขึ้นๆ คนก็ต้องการแต่ผลประโยชน์เชิงพาณิชย์ทั้งนั้นเลย เวลาคนมาสัมพันธ์กัน ทางศาสนาก็มีความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์ คนต้องการไปวัดเพื่ออะไร เพื่อผลประโยชน์ทางวัตถุมงคล เพื่อว่าจะได้โชคลาภ เพื่อตัวเองทั้งนั้น สมองความโลภส่วนตัว ระบบบุญกุศลก็หายไป มันทำลายระบบความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับประชาชน⁵⁷

ท่านได้ยกตัวอย่างว่า

สมมติว่าเราใช้วัตถุมงคลมาให้คนบริจาคเงิน แล้วบริจาคเงินเราก็ไม่ได้ไปทำอะไรเสียหาย เราเอาไปสร้างสรรคสาธารณะสมบัติ โรงพยาบาล โรงเรียนอะไรนี่ ถ้ามว่าดีไหม ก็อาจจะตอบว่าดีนี่ หนึ่ง พระท่านก็ไม่เห็น

56 พระธรรมปิฎก, “พระธรรมปิฎกชี้จุดเสื่อมเสนอทางฟื้นฟูศาสนา,” บทสัมภาษณ์ใน หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน, ฉบับวันจันทร์ที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๙ หน้า ๒.

57 พระธรรมปิฎก, “สถานการณ์พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์,” หน้า ๑๒.

แก้ตัวท่านก็เสียสละ สอง ก็มีการบริจาคเพื่อประโยชน์ส่วนรวมก็ดี แต่ว่าอะไรมันเกิดขึ้นในสภาพอย่างหนึ่ง สิ่งหนึ่งที่จะเสียคือระบบบุญกุศลจะหายไป ...ในแง่ของระบบมันเสียไปแล้วเพราะว่าเป็นช่องทางให้พระที่ทาลาเข้ามาได้⁵⁸

ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก หน้าที่รับผิดชอบต่อพุทธศาสนานั้นมิได้ตกอยู่กับพระสงฆ์เพียงฝ่ายเดียว แต่อยู่กับพุทธบริษัท ๔ อันประกอบด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พุทธศาสนาเป็นสมบัติของทั้งคณะสงฆ์และประชาชนชาวพุทธโดยทั่วไป ดังนั้นเมื่อเกิดความเสื่อมเสียขึ้นกับวงการพุทธศาสนา เช่น พระประพฤติมิชอบ เป็นต้น ก็เป็นหน้าที่ของชาวพุทธทุกคนทั้งพระและฆราวาส ที่จะต้องช่วยกันป้องกันและแก้ไขปัญหานั้นๆ ท่านกล่าวว่า

เมื่อพระเหล่านั้นทำความเสียหายต่อพระศาสนา ก็คือเป็นคนที่เข้ามาทำลายสมบัติของเรา ถ้ามองในแง่หนึ่งก็คือเป็นโจรหรือเป็นผู้ร้าย... เราก็ต้องช่วยกันป้องกันแก้ไขไล่โจรออกไป ไม่ใช่ยกสมบัติให้แก่โจร

ท่าทีของพุทธศาสนิกชนในเวลานี้ส่วนมาก เป็นท่าทีแบบว่าโจรมาปล้นบ้านก็ยกบ้านให้แก่โจร โจรมาลักขโมยหรือทำลายสมบัติก็ยกสมบัติให้แก่โจร เป็นอย่างนั้นไป โจรก็ยังชอบใจ แทนที่จะลุกขึ้นมาแก้ไขป้องกันทรัพย์สินสมบัติของตนก็ไม่ทำ กลับไปรู้สึกว้า โอ นี่ พระประพฤติไม่ดี พระศาสนาไม่ดี เลยพาลจะเลิกนับถือ อะไรทำนองนั้น อันนี้แสดงถึงการขาดจิตสำนึกในความเป็นพุทธบริษัท⁵⁹

หน้าที่ในการรักษาปกป้องพุทธศาสนานอกจากจะอยู่ที่พุทธบริษัท ๔ แล้ว ก็ยังตกอยู่กับรัฐอีกด้วย ทั้งนี้เพราะรัฐมีหน้าที่ส่งเสริมและรักษาผลประโยชน์ของประชาชน เมื่อพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประชาชนส่วนใหญ่ เป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทย และเป็นเอกลักษณ์ของชาติ รัฐจึงมีหน้าที่คุ้มครองดูแลและทำนุบำรุงพุทธศาสนา พระธรรมปิฎกกล่าวว่า

พระภิกษุทั้งหลาย เป็นผู้ที่บวชเข้าไปจากพลเมืองไทยที่เป็นคนของรัฐนี้เอง เข้าไปรับประโยชน์จากพระศาสนา ถ้ามีพระประพฤติชั่วร้ายหรือเข้าไปบวชหาผลประโยชน์ ก็คือพลเมืองของรัฐเข้าไปทำอันตรายต่อพระศาสนา จึงเป็นความรับผิดชอบของรัฐที่จะร่วมกับผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องใน

58 อ้างแล้ว หน้า ๑๗.

59 พระธรรมปิฎก, สถานการณ์พุทธศาสนา: พลิกหายนเป็นพัฒนา, หน้า ๑๗-๑๘.

ฝ่ายพระศาสนาที่จะเอาคนของตนกลับออกมา มิใช่จะปิดไปว่าเป็นเรื่อง
ของพระ ซึ่งจะกลายเป็นว่ารัฐมีส่วนร่วมเป็นใจหรือให้ท้ายให้คนของตน
เข้าไปทำลายพระศาสนา⁶⁰

พระพุทธเจ้าได้ทรงกล่าวถึงองค์ประกอบ ๓ ประการที่จะทำให้พุทธศาสนามีความ
เจริญมั่นคง ประการแรก พุทธบริษัท ๔ คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาเป็นผู้รู้หลัก
ธรรมมีความเข้าใจและปฏิบัติถูกต้อง ประการที่สอง พุทธบริษัท ๔ นอกจากจะรู้เข้าใจและ
ปฏิบัติถูกต้องด้วยตนเองแล้ว ยังนำหลักธรรมนั้นไปบอกกล่าวชี้แจงแก่ผู้อื่นได้ ด้วยความ
สามารถในการสั่งสอนชี้แจง และมีความเมตตากรุณาหวังประโยชน์ต่อผู้อื่น ประการที่สาม
ถ้ามีคำกล่าวร้ายต่อพระศาสนา มีการเผยแพร่คำสอนที่ผิด มีการนำคำสอนที่ผิดมาใส่ใน
พุทธศาสนา พุทธบริษัท ๔ ก็สามารถชี้แจงกล่าวแก้และทำให้เข้าใจถูกต้องได้ เรียกว่า “กั
ราบปรีปวาท” พระธรรมปิฎกเห็นว่าองค์ประกอบทั้ง ๓ ประการนี้จะ เป็นเครื่องตรวจสอบ
คุณสมบัติของชาวพุทธในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

สถานการณ์พุทธศาสนาในปัจจุบัน ความประพัตติเสื่อมเสียของพระสงฆ์โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งในเรื่องสีกาในรอบหลายปีที่ผ่านมา ซึ่งก่อให้เกิดกระแสเรียกร้องให้มีการปรับปรุง
หรือปฏิรูปสถาบันสงฆ์นั้น ในทรรศนะของพระธรรมปิฎกแล้วเป็นดัชนีชี้สภาพสังคมไทยใน
หลายด้าน เช่น

๑. เป็นเครื่องชี้สภาพจิตใจและศีลธรรมของคนในสังคมไทย ถ้าหากว่าคนระดับที่
เรียกว่าเป็นพระสงฆ์ซึ่งสังคมยอมรับกันว่าเป็นคนระดับที่มีศีลธรรมมากที่สุดของสังคม ยังมี
ความประพัตติในทางเสียหายหรือเลวร้ายได้ถึงขนาดนี้แล้ว คนไทยทั่วไปจะขนาดไหน

๒. เป็นเครื่องชี้เรื่องการศึกษาของประชาชนว่า ประชาชนไม่มีความรู้ความเข้าใจใน
พุทธศาสนาอย่างเพียงพอ ถ้าหากว่าประชาชนมีความรู้เรื่องพุทธศาสนาดี ก็จะสามารถ
แยกได้ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อนอกพุทธศาสนา รวมทั้งความเชื่อทางไสยศาสตร์
เป็นต้น บุคคลที่ก่อเหตุเหล่านั้นก็จะไม่สามารถอยู่ได้หรือรุ่งเรืองขึ้นมาได้

๓. เป็นเครื่องชี้ว่าสังคมไทยขาดความมั่นคง ซึ่งอาจจะสอดคล้องไปถึงการเมืองการปก
ครองว่ายังไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร ถ้าการเมืองการปกครองได้ผลดีประชาชนจะมีความมั่นใจใน
ตัวเอง ชีวิตจะมีทิศทางที่แน่นอน และเขาก็จะไม่ต้องมาวุ่นวายหวังพึ่งสิ่งเลื่อนลอยเหล่านี้

๔. เป็นเครื่องชี้สภาพการศึกษาของคณะสงฆ์ว่า ยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ จึง
ทำให้พระสงฆ์ขาดความรู้ความสามารถ พระสงฆ์ประพัตติผิดธรรมวินัยโดยไม่รู้ และไม่มี
ความรู้ที่จะมาสั่งสอนประชาชนให้มีความเชื่อที่ถูกต้องตามหลักพุทธศาสนา

⁶⁰ อ้างแล้ว หน้า ๒๐.

ตามพระประสงค์ของพระธรรมปิฎก คำว่า “สงฆ์” หมายถึงชุมชนของผู้บำเพ็ญไตรสิกขา และเป็นแหล่งที่เอื้อการศึกษาแก่สังคม ซึ่งถือเป็นหน้าที่หลักของสถาบันสงฆ์ ในความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนนั้น พระสงฆ์จะต้องมีความสันโดษ ทำตัวให้เรียบง่าย ไม่รบกวนประชาชน สถาบันสงฆ์ที่ควรจะเป็นก็คือ พระสงฆ์ควรจะมีการศึกษาที่ดี เพื่อจะสามารถช่วยเป็นกำลังในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ช่วยสร้างสรรค์สังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างร่มเย็นเป็นสุข พระสงฆ์ควรจะเป็นปัจจัยในการสร้างสรรค์สังคม มากกว่าเป็นเพียงผลผลิตของสังคมดังเช่นในปัจจุบัน

III. การพัฒนาชาวพุทธและสังคมไทย

เนื่องจากชาวพุทธเป็นส่วนใหญ่ของสังคมไทย และยังมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนจากหลักธรรมในพุทธศาสนาเป็นอันมาก ทำให้พฤติกรรมของคนไทยโดยส่วนรวมเบี่ยงเบนออกจากความเหมาะสมถูกต้อง ในความเห็นของพระธรรมปิฎก ถ้าหากชาวพุทธเข้าใจหลักพุทธศาสนาได้ถูกต้อง ก็จะช่วยแก้ปัญหาดังกล่าวไปได้มาก เพราะพุทธศาสนาเป็นรากฐานของสังคมและวัฒนธรรมไทย ดังนั้นการพัฒนาสังคมไทยจึงต้องกระทำควบคู่ไปกับการพัฒนาชาวพุทธด้วยจึงจะได้ผลดี

ก. การพัฒนาชาวพุทธ

ชาวพุทธไทยในปัจจุบันยังมีสิ่งที่จะต้องปรับปรุงพัฒนาอยู่หลายประการ นับตั้งแต่ความหลงใหลในไสยศาสตร์ การพึ่งพิงอำนาจดลบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอก ทำหน้าที่ไม่ถูกต้องต่อสิ่งที่เหนือธรรมชาติต่างๆ ตลอดจนความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนต่อหลักการของพุทธศาสนา ถ้าหากว่าชาวพุทธสามารถพัฒนาสิ่งเหล่านี้ไปในทิศทางที่ถูกต้องแล้ว ก็จะกลายเป็นประชากรที่มีคุณภาพ เป็นพื้นฐานในการที่จะร่วมแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ต่อไป

๑. จากไสยศาสตร์สู่พุทธศาสตร์

ตามพระประสงค์ของพระธรรมปิฎก ชาวพุทธไทยส่วนใหญ่ในปัจจุบันหวังพึ่งพาอำนาจดลบันดาลจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอก ทำให้สังคมไทยกลายเป็นสังคมที่หลงใหลในไสยศาสตร์ พร้อมกับนั้นคนไทยส่วนใหญ่ยังติดการพนันและการดื่มสุรา ซึ่งทั้งหมดนี้ผิดหลักการของพุทธศาสนา และนับเป็นความอ่อนแอของชาวพุทธไทย ท่านกล่าวว่า

สภาพอย่างนี้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์ก็ตาม เรื่องของสุรา

และการพนันก็ตาม ย่อมเป็นเครื่องแสดงถึงสภาพจิตใจที่หวังผลจาก
ลาภลอย อยู่ด้วยความหวังอันเลื่อนลอย ไม่มีความมั่นใจ ขาดความเข้ม
แข็งอดทน และขาดความเพียรพยายามในการดำเนินชีวิต...

ถ้าประชาชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธมีความเป็นไปอย่างนี้ ก็เป็น
การทวนกระแสของธรรม ในขณะที่ธรรมของพระพุทธเจ้าสอนหลักกรรม
ให้คนหวังผลจากการกระทำ แต่ประชาชนกลับหวังผลจากการดลบันดาล
ด้วยอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อันนี้มันตรงกันข้าม ขัดหลักกรรม เมื่อขัดหลัก
กรรม ก็ถือว่าหลุดออกจากพระศาสนา และสูญเสียความเป็นชาวพุทธ⁶¹

ตามหลักพุทธศาสนา มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และเป็นสัตว์ที่จะต้องฝึก เมื่อฝึกแล้วก็
จะมีความประเสริฐสมกับคำว่า “มนุษย์” ซึ่งแปลว่าผู้มีใจสูง มนุษย์นั้นมียศกยภาพในการที่
จะพัฒนาตน โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างที่สำคัญว่า มนุษย์เมื่อได้พัฒนาตนจนถึง
ที่สุดแล้วก็สามารถจะเป็นผู้ประเสริฐสูงสุดคือ “พุทธะ” ได้ พระธรรมปิฎกเห็นว่าถ้าหากชาว
พุทธไทยตระหนักถึงความจริงข้อนี้ และหวังผลจากการกระทำ (หลักกรรม) มากกว่าอำนาจ
ดลบันดาล (ไสยศาสตร์) แล้ว แม้จะมีความผิดพลาดไขว่เขวบ้างก็ยังไม่พลัดออกจากความ
เป็นชาวพุทธ ดังนั้นสิ่งสำคัญที่เป็นเครื่องวัดความเป็นชาวพุทธก็คือ ความเชื่อในหลักกรรม
และการพัฒนาตน

ในสภาพที่คนไทยส่วนใหญ่ยังลุ่มหลงในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดลบันดาล พระธรรม
ปิฎกได้เสนอแนวทางปฏิบัติอย่างค่อยเป็นค่อยไป ดังนี้

หนึ่ง ดึงจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกเข้ามาสู่พุทธศาสนา โดยมองไปที่
พระรัตนตรัยซึ่งจะเป็นจุดเริ่มต้นให้เขาฝึกฝนพัฒนาตนสูงขึ้นได้ต่อไป

สอง แม้เขาจะมองพระรัตนตรัยเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ ก็ให้เขาเชื่อใน
ความศักดิ์สิทธิ์ของพระรัตนตรัยนั้น ในทำนองที่สนับสนุนหลักกรรม คือ
ให้เกิดกำลังใจที่จะเพียรพยายามทำการให้เข้มแข็งมันคงยิ่งขึ้น⁶²

ท่านเตือนชาวพุทธทั้งหลายว่าจะต้องระมัดระวังให้ดี มิฉะนั้นแล้วพุทธศาสนาอาจจะกลายเป็น
เป็นไสยศาสตร์ และจะเห็นห่างจากพระรัตนตรัยไปหาเทพเจ้านอกพุทธศาสนา เมื่อชาว
พุทธอยู่ในหลักพุทธศาสนาอย่างถูกต้องและฝึกฝนพัฒนาตนไปตามลำดับ ก็จะนำไปสู่ความ
สุข ๓ ขั้นที่มีความละเอียดประณีตยิ่งขึ้น ดังนี้

จากความสุขที่หยาบคายร้ายแรง เต็มไปด้วยการเบียดเบียนข่มเหงแย่งชิง

61 อ้างแล้ว หน้า ๒๘-๒๙.

62 อ้างแล้ว หน้า ๓๖.

ก็มีความสุขที่อยู่ในกรอบของศีลธรรม มีการเอื้อเพื่อเกื้อกูลชุมชนด้วย
ไมตรี ต่อจากนั้นก็พัฒนาด้านจิตใจให้มีนิรามิสสุขที่ไม่ขึ้นต่อวัตถุบำรุง
บำเรอจากภายนอก และท้ายสุดจากนิรามิสสุขชั่วคราวด้วยกำลังจิต ก็
พัฒนาต่อไปสู่นิรามิสสุขที่ปลอดโปร่งเป็นอิสระสิ้นเชิงด้วยปัญญา⁶³

๒. ความเข้าใจในหลักการของพุทธศาสนา

พระธรรมปิฎกเห็นว่า คำสอนในพุทธศาสนาหลายประการถูกนำมาใช้ในสังคมไทย
อย่างคลาดเคลื่อน ทำให้เกิดความพวามัวในหลักการของพุทธศาสนา อันนำไปสู่ความเข้าใจ
และการปฏิบัติที่ผิดพลาด ท่านจึงได้พยายามแก้ไขทรรศนะที่ผิดพลาดเหล่านั้น ให้เกิด
ความเข้าใจที่ถูกต้องชัดเจน เพื่อจะได้เป็นแนวทางในการพัฒนาตนและสังคมต่อไป หลัก
ธรรมที่ท่านเห็นว่าคนไทยใช้กันจนคลาดเคลื่อน มีดังนี้

ก) พรหมวิหาร ๔: เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

พระธรรมปิฎกเห็นว่า พรหมวิหาร ๔ อันประกอบไปด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และ
อุเบกขา เป็นหลักแห่งการประพฤติปฏิบัติระหว่างมนุษย์อย่างเป็นบูรณาการ กล่าวคือมี
ความครบถ้วนสมบูรณ์ โดยท่านให้อรรถาธิบายดังนี้

๑. เราควรมีเมตตา (น้ำใจไมตรี) ต่อผู้อื่นเมื่อเขาอยู่เป็นปกติสุข

๒. เราควรมีกรุณา (การช่วยเหลือเกื้อกูล) ต่อผู้อื่นเมื่อเขาเดือดร้อน

๓. เราควรมีมุทิตา (ความยินดีอย่างจริงใจ) ต่อผู้อื่นเมื่อเขาประสบความสำเร็จ

๔. เราควรมีอุเบกขา (การวางเฉยอย่างมีปัญญา) ต่อผู้อื่นเพื่อให้เขาปฏิบัติให้ถูก
ต้องต่อธรรมะหรือต่อหลักการกฎเกณฑ์ที่ถูกต้อง ท่านกล่าวว่า

สามข้อแรกเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ คนเราต้องช่วยกันตาม
สถานการณ์ แต่ว่ามนุษย์อยู่ระหว่างมนุษย์ไม่พอ อะไรที่มันรองรับสังคม
มนุษย์อยู่คือธรรมะ... ถ้ามนุษย์ช่วยเหลือกันในสามข้อต้น ไปละเมิดเอา
ตัวธรรมะเข้าอีก แล้วทำไปตามธรรมะ ทำไปตามหลักการกฎเกณฑ์
กติกาลแล้ว สังคมจึงจะอยู่ได้เป็นไปตามความชอบธรรม⁶⁴

ข) ข้อแตกต่างระหว่าง “มานะ” กับ “ฉันทะ”

พระธรรมปิฎกเห็นว่า ภาษาไทยใช้คำว่า “มานะ” เช่น มานะปากเพียร ในความ
หมายที่ดี แต่คลาดเคลื่อนไปจากความหมายในพุทธศาสนา ซึ่งหมายถึงการยึดถือตัวตน

⁶³ อ้างแล้ว หน้า ๔๔.

⁶⁴ พระธรรมปิฎก, “ประทีปแห่งปัญญา: ประสุต ปสุตโต,” บทสัมภาษณ์ใน ดอกเบญจการเมือง, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒๓๓ วัน
อาทิตย์ที่ ๗ มกราคม ๒๕๓๔, หน้า ๑๐.

คำที่ควรจะนำมาใช้แทนได้แก่ “ฉันทะ” ซึ่งหมายถึงการไม่รู้จักความจริง การรักงาน ความพอใจในการทำสิ่งที่ดี ท่านกล่าวว่า

มานะนี้เป็นตัวปลูกเร้าที่สำคัญ แต่ในทางพระพุทธศาสนาท่านไม่สรรเสริญ เพราะเป็นการเอากิเลสมาใช้ปลูกเร้า แม้จะให้ทำความดีก็จะมีโทษแฝงอยู่ด้วย เพราะเป็นการทำดีอย่างเห็นแก่ตัว ทำเพื่อตัวเองจะได้จะเป็น ทำให้ไม่คำนึงถึงคนอื่น อาจก่อความเบียดเบียนได้มาก... ปัจจุบันนี้เปลี่ยนจากการเอามานะเป็นตัวเร้า หันไปเอาฉันทะมาเร้า เอาฉันทะมาเร้าคือกระตุ้นให้อยากได้ผลประโยชน์ อยากได้เงินทอง

ทั้งศรัทธาและมานะนี้พระพุทธเจ้าให้ละเสีย สิ่งที่เราองค์ต้องการคือให้ปลูกฉันทะขึ้นมา ฉันทะ คือความอยากรู้ความจริง อยากทำความดี รักงาน รักจะทำสิ่งที่มองเห็นคุณค่าว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์⁶⁵

ค) คำว่า “วาสนา”

พระธรรมปิฎกเห็นว่า คนไทยใช้คำว่า “วาสนา” ในความหมายของอำนาจเร้นลับเหนือธรรมชาติที่จะมาบันดาลชีวิตของคนให้เจริญรุ่งเรือง ซึ่งความหมายผิดไปจากคำสอนในพุทธศาสนา ท่านให้ความหมายที่ถูกต้องว่า

วาสนา ก็คือพฤติกรรมที่สั่งสมมาเคยชิน จนกระทั่งกลายเป็นลักษณะของบุคคลผู้นั้นที่ต่างจากบุคคลอื่นๆ... อาจกับกิริยาต่างๆที่บุคคลสั่งสมมาจนเป็นลักษณะประจำตัวของเขา อันนี้ทางพระเรียกว่าวาสนา... เพราะฉะนั้นวาสนาในทางพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่เราจะต้องเอาใจใส่แก้ไขปรับปรุง ไม่ใช่วาสนาที่รอคอยให้ลอยมาจากสวรรค์⁶⁶

ข. การพัฒนาสังคมไทย

ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก คนกับสังคมเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน คนเป็นปัจจัยในการสร้างสรรค์สังคมและสังคมก็เป็นปัจจัยปรุงแต่งคน การพัฒนาคนจึงเป็นรากฐานของการพัฒนาสังคม เมื่อเราสามารถพัฒนาคนให้มีสติปัญญาที่ดีแล้ว คนก็จะนำพาสังคมไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองในทิศทางที่ถูกต้อง แต่ถ้าหากขาดการพัฒนาคนแล้ว เราก็จะได้ประชากร

⁶⁵ พระธรรมปิฎก, สถาบันการณพุทธศาสนา: พลังวาสนะเป็นพัฒนา, หน้า ๗๖-๗๗.

⁶⁶ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), ภาษา วารณกรรม และวัฒนธรรมไทยท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลก (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. ๒๕๓๔), หน้า ๓๐-๓๑.

ที่เป็นเพียงผลผลิตของสังคมเท่านั้น ท่านเห็นว่าสังคมไทยปัจจุบันได้เสื่อมมาจนถึงจุดที่ว่า คนส่วนใหญ่เป็นเพียงผลผลิตของสังคม น้อยคนที่จะมีความคิดสร้างสรรค์และเป็นผู้นำในการแก้ไขปัญหาสังคมอย่างถูกต้องตรงกับสภาพความเป็นจริง

๑. บุคคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทย

สภาพสังคมไทยปัจจุบันเป็นผลมาจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และค่านิยมที่คนไทยสั่งสมกันมาเป็นเวลาช้านาน การที่จะพัฒนาสังคมไทยไปในทิศทางที่ถูกต้องได้ จำเป็นจะต้องมีความเข้าใจในปัจจัยที่หล่อหลอมสังคมไทย รวมทั้งบุคคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทยด้วย พระธรรมปิฎกได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับพฤติกรรมและลักษณะนิสัยจิตใจของคนไทยไว้ดังนี้

ก) คนไทยสุขสบาย สนุกสนาน ไม่เคร่งเครียด

ท่านอ้างถึงทรรศนะของนักหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสที่เคยมาสนทนากับท่านว่า เมื่อเขามาเห็นเมืองไทยแล้วเขาเกิดความรู้สึกว่า คนไทยนี้มีจิตใจที่สุขสบาย ไม่มีความเคร่งเครียด ตอนเช้าก็เห็นคนออกมาดักบาตรกัน หน้าตายิ้มแย้มผ่องใส เขาก็เกิดความรู้สึกว่า วิถีชีวิตของคนไทยน่าจะสุขสบาย และยังมีความใกล้ชิดต่อศาสนา ต่างกับคนในประเทศของเขาในตะวันตก โดยเฉพาะในประเทศฝรั่งเศสของเขาที่มีความเคร่งเครียด จิตใจมีความรู้สึกไม่สบาย มีความทุกข์⁶⁷

อีกกรณีหนึ่ง ท่านกล่าวถึงนักศึกษาชาวอเมริกันที่ได้เล่าความประทับใจของเขามที่มีต่อวัฒนธรรมไทยว่า

เขามองเห็นคนไทยที่มีความสนุกสนานร่าเริงอยู่ตลอดเวลา แม้แต่งานศพก็มีการแห่ มีการโลดเต้นสนุกสนานกัน มีลิเกละคร ไม่เหมือนกับประเทศของเขา เขาบอกว่าในประเทศของเขาชีวิตเคร่งเครียดเหลือเกิน โดยเฉพาะงานศพนั้นเต็มไปด้วยความสลดหดหู่ใจ ไปร่วมงานศพแล้วไม่สบายใจเลย เขารู้สึกพอใจกับวิถีชีวิตแบบของคนไทยนี้ รู้สึกว่ามันสบายดี⁶⁸

ข) คนไทยมีความปล่อยวาง

คนไทยโดยทั่วไป โดยเฉพาะในชนบทที่ถือว่าเป็นวัฒนธรรมไทยแท้ๆ ยังมีลักษณะของชีวิตที่มีความสุข มีความพึงพอใจในชีวิต มีความปล่อยวาง

67 พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมกับการศึกษาของไทย (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๓๔), หน้า ๔.

68 อ้างแล้ว

ไม่เครียด เรามีคำพูดอยู่เสมอว่า “ไม่เป็นไร”⁶⁹

ค) คนไทยมีนิสัยที่กลมกลืน อลุ่มอล่วย

การมีนิสัยที่กลมกลืน อลุ่มอล่วย ไม่รุนแรง จะเข้าไหนเข้าได้เข้าง่าย ๆ คนไทยเรานี้ปัญหาเรื่องเชื้อชาติไม่มีความรุนแรง แต่มีความกลมกลืนได้ง่าย ๆ ไม่เหมือนในต่างประเทศ... เรามีชื่อว่าเป็นนักปรับตัวให้เข้ากับ จังหวะ สถานการณ์ โอกาส สภาพแวดล้อมได้เก่ง⁷⁰

ง) คนไทยชอบมีหน้ามีตา อวดแข่งฐานะ

พร้อมกันนั้น เราก็มีนิสัยชอบมีหน้ามีตา ชอบแข่งฐานะอวดโก้กัน... บางทีก็ไม่ดีไปกว่าของพื้นบ้านที่ราคาถูก ๆ แต่รสของความโก้มีมาก เราก็เสพรสของความโก้แทน... เมื่อมีความปรับตัวรับง่ายอยู่แล้ว ความชอบอวดโก้หนุนส่งเข้าไปอีก ก็ตามฝรั่งหลุนๆเต็มที่ไปเลย⁷¹

จ) คนไทยชอบเด่นคนเดียว ไม่ยอมลงกัน

คนไทยเรานิยมความมีหน้ามีตา โก้ เอาเด่นคนเดียว ไม่ยอมลงกัน ทำงานเป็นทีมไม่ได้ ทำงานเป็นทีมแล้วแตกกันหมด ไม่ยั่งยืน และเมื่อมีใครทำอะไรดี มีความสามารถเด่นขึ้นมา ก็ไม่ส่งเสริมกัน คอยปิดแข่งปิดซากัน...

ทำไมเราจึงชอบของนอกมาก ก็เพราะรู้สึกโก้ ทีนี้ถ้าเกิดว่ามีของไทย เราทำดีขึ้นมา อาจจะดีกว่าของนอกหรือไม่แพ้กัน เราก็ยอมรับไม่ได้ เราไม่ส่งเสริมคนที่ทำนั้นด้วย ไม่ยกย่องเชิดชู เพราะกลัวว่าเขาจะใหญ่ จะเด่นเหนือเรา ความดีเด่นของเขาจะกระทบกระทั่งกดขี่ตัวคนของเรา และเราก็ไม่ยอมรับของนั้น แต่ถ้าของนอกเข้ามา คนที่ทำของนั้นอยู่ห่างไกลออกไป ความดีเด่นของเขาก็ไม่มากระทบกระทั่งตัวเรา และเราก็มีค่านิยมที่ชื่นชมนิยมของนอกอยู่แล้ว เราก็รับเข้ามาในลักษณะที่กลายเป็นของโก้ไป พฤติกรรมทั้งหมดนี้ มาจากพื้นฐานจิตใจอันเดียวกันทั้งหมด พื้นฐานจิตใจอันนี้คือ กิเลส ที่เรียกว่า “มานะ”⁷²

69 อ้างแล้ว หน้า ๑๐.

70 อ้างแล้ว หน้า ๑๑-๑๒.

71 อ้างแล้ว หน้า ๑๒.

72 อ้างแล้ว หน้า ๑๕-๑๖.

ฉ) คนไทยชอบบริโภคมากกว่าชอบผลิต

คนไทยชอบบริโภคมากกว่าชอบผลิต... ทำให้เป็นปัญหาแก่การพัฒนาประเทศชาติ เพราะเราไม่ชอบที่จะสร้างสรรค์ ไม่ริเริ่มในการที่จะทำสิ่งใหม่ๆ แต่เราจะคอยรอผลิตผลจากต่างประเทศแล้วรับมาบริโภค ซึ่งก็ไปกันได้ดีกับลักษณะนิสัยอีกอย่างหนึ่งคือ การชอบเลียนแบบ⁷³

ช) คนไทยชอบเลียนแบบ

คนไทยเราปรับตัวเก่งจึงเลียนแบบเขาเก่งด้วย อาจจะเป็นไปได้หรือไม่ว่า องค์ประกอบบางอย่างในวัฒนธรรมของเรามันหลุดหล่นหายไป ทำให้การปรับตัวของเราไม่เป็นการปรับตัวที่ดี ไม่เป็นการปรับตัวที่แท้จริง แต่กลายเป็นการเลียนแบบไป...ตัวแปรสำคัญอาจจะได้แก่คำว่า“สำเนียง” ซึ่งถ้ายังมีอยู่ ก็จะทำให้การรับสิ่งที่มาจากภายนอก เช่น วัฒนธรรม จะมีอาการที่ว่ารู้จักรับ รู้จักเลือก รู้จักพิจารณา ก็จะไม่เป็นการเลียนแบบ แต่จะมีการปรับตัวอย่างถูกต้อง แต่เมื่อการสำเนียงหายไป การปรับตัวที่แท้จริงก็ไม่มี มีแต่การตามเขา รับจากเขาอย่างเดียว จนกลายเป็นการเลียนแบบขึ้นมา จึงอาจจะเป็นไปได้ว่า ได้มีการคลาดเคลื่อนขึ้นในวัฒนธรรมของเราเอง⁷⁴

๒. รากฐานปัญหาของสังคมไทย

ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก คนไทยมีพื้นเพภูมิหลังและปัจจัยแวดล้อมที่เอื้อต่อความอ่อนแอหลายประการ จนกระทั่งกลายเป็นปัญหาขั้นพื้นฐานของสังคมไทย บางคนอาจจะมองว่าปัจจัยแวดล้อมเหล่านั้นเป็นข้อดีของสังคมไทย แต่พระธรรมปิฎกกลับเห็นว่าเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความอ่อนแอ เพราะคนไทยปฏิบัติต่อปัจจัยเหล่านั้นอย่างไม่ถูกต้อง ภูมิหลังและปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวมี ๔ ประการดังนี้

๑. ตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา เมืองไทยมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอู่ข้าวอู่น้ำ จนกระทั่งมีคำพูดที่เคยกล่าวกันโดยทั่วไปว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” สภาพอันเป็นข้อดีในทางภูมิศาสตร์นี้ทำให้คนไทยมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ค่อนข้างสุขสบาย นับว่าเป็นปัจจัยในด้านบวก แต่ถ้ามองในอีกแง่หนึ่งความสุขสบายนี้ทำให้คนไทยขาดความกระตือรือร้น ไม่สู้ปัญหา และอ่อนแอ พระธรรมปิฎกกล่าวว่า

ถ้าเราไม่ระวังตัวจะมีผลเสียเกิดขึ้น ก็คือว่าความอุดมสมบูรณ์สะตก

⁷³ อ้างแล้ว หน้า ๑๒-๑๓.

⁷⁴ อ้างแล้ว หน้า ๒๔-๓๐.

สบายนี้ จะทำให้คนไทยโน้มเอียงไปในทางที่ชอบความสะดวกสบาย เอา
อะไรง่าย ๆ ไม่อยากจะสู้ความลำบาก ไม่อยากสู้ปัญหา เจอความยาก
ลำบากก็หลบเลี่ยง⁷⁵

๒. การที่คนไทยเจอเข้ากับเทคโนโลยีสำเร็จรูปแบบบริโศกจากตะวันตก โดยไม่ต้อง
ผ่านความยากลำบากในการคิดค้นประดิษฐ์เอง กลายเป็นปัจจัยใหม่หนุนปัจจัยเก่าที่เคย
สะดวกสบายอยู่แล้วให้ยิ่งสะดวกสบายยิ่งขึ้น ทำให้คนไทยเป็นฝ่ายตามและลอกเลียนลัทธิ
บริโศคนิยมจากตะวันตก โดยมีได้รับเอาส่วนที่ดีของตะวันตก เช่น วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์
แห่งความรู้ และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมแห่งความฮึดสู้สิ่งยาก ที่มาพร้อมกับการ
ประดิษฐ์คิดค้นเทคโนโลยี ทำให้คนไทยที่เคยอ่อนแออยู่ก่อนแล้วกลับอ่อนแอยิ่งขึ้นอีก ท่าน
กล่าวว่า

เราไม่มีภูมิหลังในการสร้างเทคโนโลยีเลย เพราะสำเร็จรูปแบบบริโศกซึ่ง
มีแต่ความสะดวกสบายอย่างเดียว... เทคโนโลยีของไทยต่างกันมากกับ
ชาวตะวันตก เทคโนโลยีขึ้นเดียวกันสำหรับฝรั่งมันมีความหมายอีกอย่าง
หนึ่ง... เขาสร้างขึ้นด้วยน้ำพักน้ำแรง เทคโนโลยีจะเจริญขึ้นได้ต้องอาศัย
วิทยาศาสตร์ อาศัยการค้นพบ การแสวงหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์
ทำให้เขาได้ความรู้มาพัฒนาเทคโนโลยี ก็เลยทำให้นิสัยเหล่านี้กลายเป็น
คุณสมบัติของเขาไป มีความรักงานขยันสู้งานเพื่อให้เกิดการพัฒนา
อุตสาหกรรม เพราะฉะนั้นอันนี้เราต้องยอมรับแล้วก็รู้ตัวถึงความเสีย
เปรียบของเรา⁷⁶

๓. คนไทยมีวัฒนธรรมน้ำใจซึ่งเป็นสิ่งที่ดี แต่คนไทยส่วนใหญ่ใช้วัฒนธรรมน้ำใจนี้
ในทางที่ไม่ถูกต้อง กล่าวคือ มีการช่วยเหลือกันในหมู่ญาติสนิทมิตรสหายจนกระทั่งบ่อย
ครั้งละเมิดกติกาของสังคม หรือแม้แต่ละเมิดกฎหมายก็มี และถ้าจะมีการเคร่งครัดกฎหมาย
ก็มักจะใช้เป็นเครื่องมือในการเล่นงานฝ่ายตรงกันข้าม ลักษณะเช่นนี้ทำให้สังคมไทยอ่อนแอ
ขาดหลักเกณฑ์ที่แน่นอนชัดเจน กลายเป็นปัจจัยหนุนระบบอุปถัมภ์เก่าให้กลายเป็นระบบ
การเล่นพวกพ้องในปัจจุบัน ลักษณะเช่นนี้ตรงกันข้ามกับสังคมตะวันตก สังคมตะวันตก
เคารพกฎหมายและกติกาของสังคมเป็นใหญ่ แต่ก็ขาดน้ำใจเป็นแบบตัวใครตัวมัน พระ
ธรรมปิฎกกล่าวว่า

วัฒนธรรมน้ำใจเป็นสิ่งที่ดีงาม แต่ว่าด้านเสียของมันคืออะไร วัฒนธรรม

⁷⁵ พระธรรมปิฎก, "ปะทีปแห่งปัญญา: ประยุทธ์ ปยุตฺโต," หน้า ๙.

⁷⁶ อ้างแล้ว

น้ำใจที่คนพร้อมจะช่วยเหลือกัน มีเมตตากรุณาสูง ก็ทำให้คนจำนวนไม่น้อยที่หวังพึ่ง นี่ถ้าเราจะเดือดร้อนมีปัญหายากลำบากขาดแคลน ก็หาผู้ใหญ่คนนั้นได้หาญาติคนนี้ได้ ไปหาเพื่อนคนนั้นได้ แกกก็ไม่ดั้นสี แกกก็เฉื่อยชาหวังพึ่งคนอื่นก็อ่อนแอ การอ่อนแอของแต่ละคนนั้นรวมเป็นสังคมก็คือ ไม่สามารถทำให้สังคมพัฒนาก้าวหน้าได้⁷⁷

สังคมไทยน่าจะพัฒนาไปสู่ทางสายกลางที่ถูกต้อง กล่าวคือ รักษาวัฒนธรรมน้ำใจไว้ แต่ขณะเดียวกันก็เคารพกติกาสังคมและกฎหมายดังเช่นประเทศตะวันตก ถ้าหากทำได้เช่นนี้ ก็จะเกิดดุลยภาพความพอดี อันจะเป็นปัจจัยหนุนให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแก่สังคมไทย ในทิศทางที่ถูกต้อง

๔. เมื่อคนไทยอ่อนแอไม่สู้ปัญหา จึงมีแนวโน้มที่จะหวังพึ่งอำนาจจากภายนอก ในทางสังคมก็หวังพึ่งผู้ใหญ่ที่มีอำนาจ เกิดระบบการประจบสอพลอขึ้นในเกือบทุกวงการของสังคมไทย ในทางจิตใจก็หวังพึ่งอำนาจดลบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอก ทำให้ไสยศาสตร์ มีบทบาทสำคัญขึ้นมาในสังคมไทย และเป็นปัจจัยที่ทำให้คนหันเหออกจากหลักการพึ่งตนเองตามคำสอนในพุทธศาสนา ไปพึ่งเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอก นับเป็นความอ่อนแอในระดับลึกของสังคมไทย พระธรรมปิฎกกล่าวว่า

คนไทยชอบความสะดวกสบายไม่สู้ปัญหา... ในกระแสสังคมไทยนี้มีความเชื่ออยู่สองอย่าง หนึ่งคือพระพุทธศาสนาที่สอนให้คนพึ่งตนเอง ที่นี้อีกสายหนึ่งก็คือความเชื่อในเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อำนาจเร้นลับ คนที่ไม่อยากสู้ปัญหาเผชิญกับความยากลำบากจะเอาความเชื่อ ก็เลยเลือกเอาการพึ่งอำนาจดลบันดาลดีกว่า ที่นี้ก็เลยเรียกสิ่งที่เกิดขึ้นนี้ว่า “การถ่ายโอนภาระ” คือมีภาระแล้วเราไม่สู้ โอนไปให้คนอื่น มันก็กล่อมใจไปได้อีกแหละ พอสบายใจก็หวังลมๆแล้งๆ ไ้ทางเลือกนี้ก็กลับมาซ้ำตัวเองให้อ่อนแอลงไปอีก⁷⁸

๓. ปัจจัยแห่งความเจริญของสังคมไทย

ตามทฤษฎีของพระธรรมปิฎก สังคมไทยในปัจจุบันขาดจิตสำนึกรวมที่จะทำให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือวิถีทางร่วมกันที่จะไปในทิศทางเดียวกัน ทำให้เป็นข้อเสียเปรียบ เมื่อสังคมไทยประสบปัญหามานับการดังเช่นในปัจจุบัน หนทางแก้ไขก็จะต้องช่วยกันแก้ปัญหาจากทุกจุดของสังคม โดยการเริ่มที่ตัวเราเอง ไม่ต้องไปมัวเกี่ยงให้คนอื่นทำ

⁷⁷ อ้างแล้ว หน้า ๑๐.

⁷⁸ อ้างแล้ว หน้า ๑๐.

ก่อน ท่านกล่าวว่า

ในแง่หลักการแล้วเราจะมัวไปหวังซึ่งกันและกัน มันก็เป็นระบบขัดทอดไป เพราะฉะนั้นในสังคมอย่างนี้ต้องเอาเป็นว่า ใครรู้ตัวว่าทำอะไรได้ที่เป็นสิ่งดีงามที่เกิดจากปัญญาแล้วทำ ไม่มัวรอไม่มัวเกียะ ซึ่งเราก็เกียะ เราก็กัดกันมานานแล้ว ชินมัวแต่เกียะแล้วก็ขัดกันต่อไปก็ช่วยอะไรไม่ได้⁷⁹

พระธรรมปิฎกเสนอว่า ขึ้นต่อไปเราจะต้องเริ่มต้นที่ปัญญา ค้นหาศักยภาพในการที่จะใช้ปัญญาและเหตุผล พร้อมทั้งหาตำแหน่งแห่งที่ของเรา เช่น เราจะต้องพิจารณาให้รู้ถึงสภาพของสังคมในปัจจุบัน พร้อมทั้งกำหนดบทบาทและสถานะของเราให้ถูกต้อง ไม่วิ่งไปตามกระแส เมื่อใช้ปัญญาใครครองรอบคอบแล้ว เราก็จะเริ่มเห็นทิศทางที่ถูกต้องได้เอง ท่านกล่าวว่า

สำนึกในการแก้ไขปัญหามีสติปัญญารู้สถานการณ์แล้วก็คิดว่า เราอยู่ที่ไหน เราทำอะไรอยู่ เราวิ่งไปทิศทางไหน รู้ตัวขึ้นมาตรงนั้นเป็นจุดเริ่มได้เลย ให้สำนึกแก่สังคมแก่เพื่อนพ้องบ้าง ไม่ใช่ตัวใครตัวมัน เราเป็นจุดเริ่มที่จะให้รวมคน เป็นจุดเริ่มรวมพลัง⁸⁰

ตามพระคัมภีร์ของพระธรรมปิฎก สังคมไทยอยู่ในภาวะที่ต้องแก้ไขไปเป็นขั้นๆ โดยในขั้นแรกควรจะร่วมกันสร้างจิตสำนึกรวมของสังคม เปลี่ยนเป้าหมายจากความเห็นแก่ตัวไปเป็นเห็นแก่สังคมโดยส่วนรวม ก็จะสามารถแบ่งเบาความเครียดและความทุกข์ของแต่ละคนได้ จากนั้นควรจะขยายเป้าหมายเป็นเห็นแก่มนุษยชาติและโลกทั้งมวล ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุด ท่านกล่าวว่า

อยู่ในจิตสำนึกของสังคมแล้ว มันจะผ่อนเบาความทุกข์ของแต่ละคน และทำให้คล้ายๆว่า อย่างน้อยมันก็เปลี่ยนเวทีการแข่งขัน หรือผ่อนเบาการแข่งขันรวมของแต่ละคน กลายเป็นการแข่งขันของสังคมใหญ่ ก็ทำให้เบาลงแล้วมันก็ดีขึ้น... แต่ขั้นต่อไปก็คือว่า ทั้งหมดในการแข่งขันของมนุษย์นั้นคือความพินาศของโลกนะ ถ้ามองภาพรวมมนุษย์ยังแข่งขันกันไปในสังคมอย่างนี้ ก็คือทำลายโลกด้วยกัน ทำยังไงมนุษย์จึงจะก้าวไปอีกขั้นหนึ่งก็คือว่า การแก้ปัญหของโลกนี้ให้โลกนี้อยู่ด้วยดี⁸¹

นอกจากนี้ท่านได้กล่าวถึงความสำเร็จในชีวิตของมนุษย์ว่า มิใช่อยู่ที่การได้ผล

79 อ้างแล้ว หน้า ๕.

80 อ้างแล้ว หน้า ๕.

81 อ้างแล้ว หน้า ๗.

ประโยชน์หรือผลกำไรสูงสุด แต่อยู่ที่การทำชีวิตและสังคมให้ดีขึ้น ท่านกล่าวว่า
ตอนนี้คนจะมองความสำเร็จของตนเอง กับการที่ได้ผลประโยชน์มาก
ที่สุด กำไรสูงสุด แล้วมันก็หลงเพลินไปจนไม่รู้ว่าความสำเร็จที่แท้จริงคือ
อะไร... แต่ความสำเร็จที่แท้จริงของมนุษย์คือการทำชีวิตให้ดีขึ้น ทำสังคม
ให้ดีขึ้น เราไม่มองแล้วใช่ไหม⁸²

ท่านเห็นว่าสังคมไทยควรจะมีขีดเจนในทุกชั้นตอน เพื่อว่าคนแต่ละกลุ่มแต่ละ
บุคคลจะสามารถกำหนดบทบาทของตัวเองได้ถูกต้อง ยกตัวอย่างเช่น สังคมไทยยังมีคนที่
ยากจนอยู่เป็นจำนวนไม่น้อย เป็นเรื่องที่น่าเห็นใจและต้องช่วยกันหาทางแก้ไข แต่การช่วย
เหลือคนยากจนที่ผ่านมาจากความขัดเจน ครึ่งๆกลางๆ ทำให้คนยากจนไม่เข้าใจสถานะ
ของตนเอง คอยแต่จะหวังพึ่งคนอื่น กลับเป็นการยิ่งซ้ำเติมความยากจนนั้นอีก ท่านกล่าวว่า
คนที่ถูกบีบบังคับมีทุกข์เต็มทีจะรู้ตัวว่าไม่มีใครช่วย คนนั้นจะดิ้นเต็มที่และ
แข็ง เขาอาจจะพัฒนาทะเลทรายให้สมบูรณ์ก็ได้ แต่คนที่ครึ่งๆกลางๆ
อยากจะมีคนช่วยแต่ยังไม่รู้จะช่วยอย่างไร ใจตัวเองมันก็ไม่เร่งรัดทำ
เพราะรออยู่ครึ่งๆกลางๆ อย่างนี้ไปไม่รอด... สังคมต้องชัดเจน ถ้ารู้ตัว
ชัดเจนแล้วไม่มีใครที่จะช่วย ที่นี้เราก็ดิ้น ดิ้นเต็มที่เลย จะนั่นมันก็ดิ้นกัน
ทุกคนใช่ไหม มันก็ทำให้เจริญก้าวหน้าแล้วก็เข้มแข็ง แต่ละคนมันก็แข็ง
ผลรวมมันก็คือ ประเทศก้าวหน้า⁸³

พระธรรมปิฎกเห็นว่าสังคมทุกสังคมเมื่อเจริญพัฒนา มีความดีขึ้น ความสุข จะตก
หลุมความประมาท แล้วก็เสื่อมไป เพราะฉะนั้นไม่ว่าในวิถีชีวิตของบุคคลหรือสังคม ตั้งแต่
ครอบครัวไปกระทั่งถึงอารยธรรม จึงมีความหมุนเวียนเป็นวงจรแห่งความเสื่อมและความ
เจริญอยู่เรื่อยไป

ในยามที่มีทุกข์บีบบังคับทุกความ มนุษย์จะดิ้นรนชวนขวายแล้วก็ก่อร่าง
สร้างตัว เพียรพยายามทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าและความสำเร็จ
แต่เมื่อมนุษย์ประสบความสำเร็จดีขึ้น มีความสุขแล้ว มนุษย์ก็จะ
เพลิดเพลินพอใจ หลงมัวเมา แล้วต่อจากนั้นวงจรของความเสื่อมก็จะ
ตามมา จึงกลับเสื่อมอีก เพื่อแก่วงจรนี้ พระพุทธศาสนาจึงสอนย้ำเน้น
ถึงการที่จะยับยั้งดำรงรักษาความเจริญไว้ และทำให้เจริญยิ่งขึ้นไปอีก
โดยไม่มีการเสื่อม ท่านสอนให้เรากระตือรือร้นชวนขวายเร่งแก้ปัญหา

82 อ้างแล้ว หน้า ๗.

83 อ้างแล้ว หน้า ๘.

และสร้างสรรค์โดยไม่ต้องรอให้ทุกข์บีบคั้นและภัยคุกคาม คือต้องมีความ
ไม่ประมาทด้วยสติปัญญา⁸⁴

กล่าวโดยสรุป ปัญหาสังคมไทยเป็นปัญหาที่เชื่อมโยงกับค่านิยมและวิถีคิดของคน
ไทยทุกคน ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก การแก้ไขปัญหของสังคมไทยจะต้องเริ่มต้นที่
คนไทยทุกคน โดยไม่ต้องเถียงหรือรอกัน ท่านแนะนำให้คนไทยหันมาสำรวจตัวเอง และใช้
ปัญญาเป็นเครื่องนำทางในการดำรงชีวิตและแก้ไขปรับปรุงสังคม โดยการละความเห็นแก่ตัว
ไม่มุ่งหวังแต่ผลประโยชน์ส่วนตน ให้เห็นแก่ประโยชน์สุขของสังคม ประเทศชาติ ตลอดจนถึง
มนุษยชาติ และโลกแห่งธรรมชาติ พร้อมทั้งตระหนักถึงกฎแห่งความเจริญและความเสื่อม
ซึ่งเป็นของคู่กัน โดยตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท

IV. การสร้างสรรค์วัฒนธรรมไทย

ในยุคสมัยปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่เกิดขึ้นในเกือบทุกด้าน และ
การเปลี่ยนแปลงนี้ดำเนินไปอย่างรวดเร็วและมีขอบเขตกว้างขวาง ส่งผลกระทบต่อสภาพ
การดำเนินชีวิตของมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างยิ่ง กล่าวโดยรวมแล้ว กระแส
การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ ก็คือกระแสการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมที่ดำเนินอยู่ในโลก
นั่นเอง พระธรรมปิฎกมีความเห็นว่า

ในโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงนี้ วัฒนธรรมทั้งหลายย่อมต้องมาสัมพันธ์กัน
โดยมีการติดต่อสื่อสารต่าง ๆ ทำให้วัฒนธรรมทั้งหลายมีการสังสรรค์กัน
ทั่วโลก และอาจพูดได้ว่าวัฒนธรรมทั้งหลายที่มาสังสรรค์สัมพันธ์กันนั้น
มีความเข้มแข็งหรือพลังไม่เท่ากัน ซึ่งจะเกิดผลทำให้เกิดความรู้สึกหรือ
มองเห็นเป็นว่าวัฒนธรรมฝ่ายหนึ่งนำคืออยู่เหนือ หรืออาจจะเป็นบาง
วัฒนธรรม ได้รับการยอมรับจากวัฒนธรรมอื่นโดยทั่วไปอย่างกว้างขวาง
จนกระทั่งวัฒนธรรมนั้นกลายเป็นกระแสใหญ่ที่มีพลังมาก ไหลบ่าท่วม
วัฒนธรรมอื่นๆไปได้⁸⁵

พระธรรมปิฎกให้คำนิยามว่า “วัฒนธรรม คือ ผลรวมของทุกสิ่งซึ่งเป็นความเจริญ
งอกงามที่สังคมนั้นๆได้ทำไว้หรือได้สั่งสมมาจนถึงบัดนี้ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ได้แก่ ผลรวม

⁸⁴ พระธรรมปิฎก, ภาษา วรรณกรรม และวัฒนธรรมไทยท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลก, หน้า ๓๔.

⁸⁵ อ้างแล้ว หน้า ๑๒-๑๓.

ของความเจริญงอกงามเท่าที่มีมาถึงและมีอยู่ในปัจจุบัน⁸⁶ วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของสังคม หรือเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเจริญของสังคม ตลอดจนเป็นการปรับตัวในหมู่มนุษย์ให้เป็น อยู่ด้วยดี มีความดีงามและเป็นสุข ท่านแบ่งวัฒนธรรมออกเป็น ๔ ด้านคือ วัฒนธรรมทาง วัตถุ วัฒนธรรมทางสังคม วัฒนธรรมทางจิตใจ และวัฒนธรรมทางปัญญา ในวัฒนธรรม ทั้ง ๔ ด้านนี้ พระธรรมปิฎกให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรม ๒ อย่างหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัฒนธรรมทางปัญญามากที่สุด เพราะท่านเห็นว่าปัญญาเป็นตัวจัดและปรับให้ทุกอย่างลง ตัวเพื่อให้เกิดความพอดี

ก. วัฒนธรรมไทยในกระแสโลก

วัฒนธรรมกระแสหลักที่ไหลบ่าเข้ามาสู่สังคมไทยนั้นได้แก่วัฒนธรรมตะวันตก ส่วน วัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมที่ถูกกระแทกกระเทือนและเป็นฝ่ายดั่งรับ สำหรับวัฒนธรรม ไทยในท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงนี้ พระธรรมปิฎกเห็นว่า

การที่เราตามเขาในเรื่องต่างๆทางวัฒนธรรมนั้น ความหมายอย่างหนึ่ง ก็คือ การตามในทางความคิดนั่นเอง และเมื่อตามในทางความคิดก็คือ ตามทางปัญญา หมายความว่าเรายอมรับให้เขามีปัญญาเหนือกว่า เมื่อเราตามความคิดของเขา ความคิดของเราก็ตามเขา แล้วภาษาของ เราก็ตามด้วย เพราะภาษาเป็นสื่อความคิด⁸⁷

ในการรับวัฒนธรรมจากตะวันตกนั้น นอกจากเราจะได้รับเทคโนโลยีและวิทยาการ แขนงต่างๆจากตะวันตกแล้ว เรายังรับเอาภาษาของตะวันตกเข้ามาใช้ในสังคมไทยเป็นอย่าง มาก ภาษาที่ใช้ในสังคมตะวันตกมีความหมายที่ดังอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมตะวันตก จึง เป็นภาษาที่ง่ายและชัดเจนต่อความเข้าใจของชาวตะวันตก และเมื่อมีความคิดใหม่เพิ่มขึ้น ชาวตะวันตกก็จะใช้ถ้อยคำต่างๆที่เป็นภาษาสามัญของชาวตะวันตกนั่นเอง มาเพิ่มขยาย จากของเดิมหรือเพิ่มนัยใหม่เข้าไป เมื่อเรารับแนวคิดจากตะวันตก เวลาเราจะสื่อความ หมายนั้นในสังคมไทยเรากลับต้องบัญญัติศัพท์ใหม่ ซึ่งศัพท์ใหม่เหล่านั้นส่วนมากไม่ได้ตั้ง อยู่บนวิถีคิดและพื้นฐานของวัฒนธรรมไทย ทำให้คนไทยเข้าใจแนวคิดที่มากับศัพท์เหล่านั้น ได้ยากลำบาก ทำให้กลายเป็นอุปสรรคหรือเครื่องกีดขวางในการเข้าถึงปัญญานั้นๆ พระ ธรรมปิฎกเห็นว่า

ในเมื่อภาษาไม่ชัด ความคิดก็ไม่ชัด แล้วทุกอย่างก็ไม่ชัดหมด ปัญญาเรา

⁸⁶ ป.ธ. ปญฺจุโต หน้า ๔๐.

⁸⁷ พระธรรมปิฎก, ภาษา วรรณกรรม และวัฒนธรรมไทยท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลก, หน้า ๑๔.

ไม่ชัด อันนี้เป็นอุปสรรคสำคัญ ...เมื่อปัญญาไม่ชัด การแก้ปัญหาก็ไม่สำเร็จ⁸⁸

ท่านเสนอว่า เป็นไปได้ไหมที่เราจะพยายามทำให้คนไทยเข้าถึงภูมิปัญญาที่เราจะรับได้ไวขึ้น โดยการหาคำง่าย ๆ มาใช้ หรือเอาคำง่าย ๆ ธรรมดา มาเสริมเพิ่มในทำนองเดียวกับภาษาในตะวันตก อาจจะนำศัพท์เก่ามาเพิ่มความหมายเข้าไป หรือถ้าบัญญัติศัพท์ใหม่ก็ควรเป็นคำที่ง่าย ชัดเจน และสื่อกันได้ไว เราจะต้องทำให้คนไทยเกิดความชัดเจนตั้งแต่ต้นว่า ศัพท์คำนี้ในความหมายของวัฒนธรรมตะวันตกเป็นอย่างไร และในวัฒนธรรมไทยเป็นอย่างไร เมื่อเราชัดเจนในความหมายของทั้งสองฝ่ายแล้วก็จะสื่อสารกันได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ท่านยังมีความเห็นว่า

มีงานอะไรใหม่ ๆ ในทางภูมิปัญญาของตะวันตก จะต้องให้เกิดขึ้นในประเทศไทยโดยเร็ว ต้องให้แปลออกมาอย่างฉับพลันทันที และรัฐจะต้องถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะอุดหนุนให้เกิดให้มีและให้แพร่หลายทั่วถึง เช่น โดยทำให้ราคาถูกที่สุด เราจึงจะทันเขา มิฉะนั้นก็จะอยู่ในสภาพที่ล้าหลังกันอยู่อย่างนี้⁸⁹

ข. การสร้างสรรค์วัฒนธรรมไทย

ตามทฤษฎีของพระธรรมปิฎก การที่วัฒนธรรมจะมีการเปลี่ยนแปลงในทางสร้างสรรค์พัฒนานั้น เราควรจะมององค์ประกอบและปัจจัยต่าง ๆ ที่อยู่ในวัฒนธรรมอย่างไม่โดดเดี่ยวจากปัจจัยอื่นๆ ซึ่งอาจเรียกว่าปัจจัยร่วม ปัจจัยตัวเดียวกันถ้ามีปัจจัยร่วมตัวหนึ่งอาจเกิดผลเป็นความเจริญ แต่ปัจจัยตัวเดียวกันนั้นถ้ามีปัจจัยร่วมอีกตัวหนึ่งอาจกลับส่งผลเป็นความเสื่อม ถ้าเราติดอยู่แค่ปัจจัยเดียวเราอาจจะมองความจริงผิดพลาดได้ ทำให้วินิจฉัยคาดการณ์อะไรต่าง ๆ ผิดไปด้วย ฉะนั้นเราจะต้องมองปัจจัยแต่ละอย่างโดยไม่แยกออกจากปัจจัยร่วม และจะต้องวิเคราะห์ว่าปัจจัยร่วมนั้นมีอะไรบ้าง เมื่อเราศึกษาปัจจัยร่วมอย่างเพียงพอแล้วก็จะเกิดความเข้าใจและมองเห็นทางที่จะพัฒนาวัฒนธรรมได้

๑. วัฒนธรรมทางจิตใจ

ก) วัฒนธรรม “ความไม่รู้ สู้สิ่งยาก”

ตามทฤษฎีของพระธรรมปิฎก เทคโนโลยีเข้ามาในสังคมไทยและกลายเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในทางวัฒนธรรม เทคโนโลยีถือว่าเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง กล่าวคือเป็น

⁸⁸ อ้างแล้ว หน้า ๑๖-๑๗.

⁸⁹ อ้างแล้ว หน้า ๒๑.

วัฒนธรรมทางวัตถุ แต่เป็นปัจจัยที่มีผลในทางสังคม ตลอดจนทางจิตใจและทางปัญญาด้วย ตามปกติเทคโนโลยีจะถูกมองคู่ควบกับวิทยาศาสตร์และอุตสาหกรรม

สังคมตะวันตกได้พัฒนาวิทยาศาสตร์มา โดยที่ในการพัฒนาวิทยาศาสตร์นั้นได้ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ขึ้น พระธรรมปิฎกได้อธิบายวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ว่า คือการที่บุคคลมีลักษณะจิตใจแบบใฝ่รู้ ชอบเหตุผล ชอบพิสูจน์ ทดลอง ไม่ยอมเชื่ออะไรง่ายๆ พยายามพิสูจน์ความจริงของสิ่งต่างๆ ให้ประจักษ์ ดังนั้นชาวตะวันตกจึงได้เทคโนโลยีควบคู่กันมากับวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ คนที่ใช้เทคโนโลยีในสังคมตะวันตกนั้นมีพื้นฐานของวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ด้วย ซึ่งท่านเรียกว่ามี “ความใฝ่รู้”

ส่วนการพัฒนาอุตสาหกรรมนั้น เกิดขึ้นมาจากการที่มนุษย์ในโลกตะวันตกเพียรพยายามในการที่จะแก้ไขปัญหาคาความขาดแคลน ต่อสู้สร้างสรรค์เพื่อให้เกิดผลผลิตต่างๆ ขึ้น ทำให้เกิดระบบอุตสาหกรรมขึ้นมา ซึ่งในภาษาอังกฤษเรียกว่า industry แปลว่าความขยัน อันเป็นความหมายที่แท้จริง ภาษาไทยแปลว่า อุตสาหกรรม หรือการกระทำด้วยความพากเพียรอุตสาหกรรม ซึ่งท่านเรียกว่าความขี้สู้หรือการ “สู้สิ่งยาก” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมอุตสาหกรรม

พระธรรมปิฎกเห็นว่า เมื่อเทคโนโลยีประกอบด้วยปัจจัยร่วม คือวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมในสังคมตะวันตก ทำให้พื้นฐานของคนในสังคมตะวันตกมีข้อได้เปรียบ กล่าวคือชาวตะวันตกมีเทคโนโลยีที่พัฒนามาพร้อมกับสภาพจิตใจที่เกิดจากวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ที่มีความใฝ่รู้ และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมที่มีความขยันหมั่นเพียร เพราะฉะนั้นจึงมีความใฝ่รู้และสู้สิ่งยากในวัฒนธรรมตะวันตก

เมื่อเทคโนโลยีเข้ามาในสังคมไทย กลับไม่ได้พ่วงเอาปัจจัยร่วมทั้งสองอย่าง กล่าวคือ วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมเข้ามาด้วย วัฒนธรรมเดิมของคนไทยเป็นวัฒนธรรมเกษตรกรรมที่ไม่เร่งรีบ อยู่กันอย่างสบายๆ เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวย ครั้นเมื่อวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาสู่สังคมไทย ก็ได้นำเทคโนโลยีสำเร็จรูปเชิงบริโภคนิยมเข้ามาด้วย เทคโนโลยีสำเร็จรูปเหล่านี้คือสิ่งอำนวยความสะดวกสบาย ทำให้คนไทยซึ่งแต่เดิมเคยชินกับความสบายจากวัฒนธรรมเดิมอยู่แล้ว กลับเสียดิตความสบายจากเทคโนโลยีเชิงบริโภคนิยมของตะวันตกมากยิ่งขึ้น โดยขาดพื้นฐานของวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรม กล่าวคือไม่มีความใฝ่รู้สู้สิ่งยาก พระธรรมปิฎกเตือนว่า

ถ้าเราไม่ระมัดระวัง คนของเราไม่มีการศึกษาที่พัฒนาให้ถูกจังหวะให้ถูกจุด มันจะทำให้คนของเรามีนิสัยแบบเป็นคนลวกๆ ไม่ชอบเผชิญปัญหา และเป็นคนอ่อนแอเปราะบาง ตลอดจนเป็นคนมักง่าย ชอบหวังลาภลอย

จากสิ่งเลือนลอย พร้อมกันนั้นในยุคนี้ สภาพของชีวิตมนุษย์มีความ
สับสนซับซ้อนมาก พอเจอเข้ามาอย่างนี้ก็จะทำให้คนของเรานี้กลายเป็น
คนที่ นอกจากไม่สู้ความยากและไม่ชอบแก้ปัญหาแล้ว ก็จะกลายเป็นคน
ที่ปล่อยตัวและล้มเหลวได้ง่าย⁹⁰

ในความคิดเห็นของท่าน สังคมไทยเวลานี้จะต้องสร้างวัฒนธรรมของ “ความใฝ่รู้ สู้
สิ่งยาก” ขึ้นมา จึงจะสามารถแก้ไขปัญหาดังๆที่เป็นอยู่ พร้อมทั้งก้าวไปข้างหน้าอย่างมั่นคง
ทัดเทียมอารยประเทศ หรือแม้แต่นำหน้าสังคมของชาวโลกได้

ข) วัฒนธรรม “มองกว้าง คิดไกล ใฝ่สูง”

พระธรรมปิฎกเห็นว่า สังคมไทยควรที่จะพัฒนาวัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่งที่เชื่อมโยงกัน
ขึ้นมา ซึ่งท่านเรียกว่าวัฒนธรรมแห่งการ “มองกว้าง คิดไกล ใฝ่สูง” กล่าวคือ คนไทยไม่
ควรมองแค่ผลประโยชน์เฉพาะหน้าของตนเพียงอย่างเดียว แต่ควรจะ “มองกว้าง” ออกไป
ถึงสังคมโดยรวม โลก และธรรมชาติแวดล้อมด้วย มีความ “คิดไกล” เห็นถึงความ
สัมพันธ์ของปัจจัยร่วมต่างๆทั้งหมด สามารถสืบสาวตามเหตุปัจจัยถอยหลังไปในอดีต เพื่อ
ให้เข้าใจต่อสภาพการณ์ปรากฏในปัจจุบัน และกำหนดจุดหมายในอนาคตได้ นอกจากนี้คน
ไทยควรที่จะมีความ “ใฝ่สูง” ในสิ่งที่ดีงาม ใฝ่ในทางสร้างสรรค์ เพื่อให้ชีวิตมีความร่มเย็น
เป็นสุข และสังคมพัฒนาก้าวหน้าไปในหนทางที่ถูกต้อง

ค) วัฒนธรรม “ผู้นำและผู้ให้”

นอกจากนี้พระธรรมปิฎกยังเห็นว่า เราควรที่จะเปลี่ยนท่าทีจากการเป็นผู้ตามและผู้
รับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลอกเลียนแบบอย่างผิวเผินจากวัฒนธรรมตะวันตก มาสู่
วัฒนธรรมแห่งความเป็น “ผู้นำและผู้ให้” เพราะในวัฒนธรรมไทยซึ่งมีพุทธศาสนาเป็นพื้น
ฐานนั้น ท่านเห็นว่ามีแนวความคิดและสิ่งที่มีคุณค่าซึ่งสามารถจะยังประโยชน์ต่อโลกและ
มนุษยชาติทั้งมวล อันจะทำให้วัฒนธรรมไทยกลายเป็นผู้นำและผู้ให้แก่ชาวโลก โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งในขณะที่โลกกำลังประสบปัญหาวิกฤตการณ์ทั้งในด้านชีวิต สังคม และธรรมชาติ
แวดล้อม มีความคิดตันและยังหาทางออกไม่ได้ ท่านกล่าวว่า

ขณะนี้เราต้องการเปลี่ยนแม้กระทั่งสภาพจิตของคนไทย จากความเป็นผู้
ตามและเป็นผู้รับ ให้ขึ้นมาสู่ความเป็นผู้นำและผู้ให้ จะต้องตั้งใจ
ให้มั่นคง ให้เป็นการอธิษฐานจิตเด็ดเดี่ยวว่า ต่อไปนี้จะต้องสร้างเด็กไทย
ให้เป็นผู้มีจิตสำนึกของความเป็นผู้นำและผู้ให้ เลิกกันทีกับการเป็นผู้
ตามหรือเป็นผู้รับ...

⁹⁰ สำนวน หน้า ๓๒.

ข้อสำคัญก็คือ จะต้องสร้างจิตสำนึกของความเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้
ขึ้นมาให้ได้ การศึกษาจะต้องสร้างความเปลี่ยนแปลงขึ้นที่จุดยืนนี้ สภาพ
จิตที่เคยชินที่ฝังลึกกันมานานเป็นร้อยปี จะต้องเปลี่ยนแปลงเสียที ถ้ามี
ฉะนั้นแล้วการศึกษาของประเทศไทยจะไม่เดินหน้า⁹¹

๒. วัฒนธรรมทางปัญญา

ในความเห็นของพระธรรมปิฎก วัฒนธรรมไทยจะต้องไม่มัวแต่ปกป้องตัวเอง หรือ
เป็นฝ่ายถูกระทบตลอดเวลา หรือมัวแต่เน้นการอนุรักษ์ เพราะเป็นการมัวสาละวนกับการ
แก้ปัญหาและไม่คิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่ดีกว่า ท่านเห็นว่าถ้าเราสามารถสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่
ดีกว่าหรือยิ่งใหญ่กว่าเดิมแล้ว วัฒนธรรมไทยก็จะก้าวพ้นปัญหาไปเอง อีกทั้งยังอาจก้าวไปสู่การ
มีส่วนร่วมแก้ปัญหาของโลกและสร้างสรรค์อารยธรรมของมนุษยชาติอีกด้วย

การที่วัฒนธรรมไทยจะเป็นผู้กระทำ ไม่ใช่แค่ถูกระกระทำ ตลอดจนก้าวไปสู่ความ
เป็นผู้นำนี้ พระธรรมปิฎกเห็นว่าเราจะต้องเน้น “วัฒนธรรมทางปัญญา” โดยเฉพาะขณะนี้
ประเทศต่างๆในโลกแม้แต่ประเทศที่พัฒนาแล้ว กำลังมีความติดตันและอับจนต่อปัญหาของ
โลกและชีวิต กำลังต้องการแนวความคิดใหม่หรือภูมิปัญญาใหม่ที่จะนำไปใช้ในการแก้
ปัญหา ถ้าหากเราสำรวจวัฒนธรรมไทยให้ดีแล้ว จะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมไทยก็มีสิ่งดีที่จะให้
แก่โลก ท่านเห็นว่าการที่วัฒนธรรมไทยจะก้าวหน้าต่อไปนั้น จะต้องมียอดประกอบสองอย่าง
คือ ประการแรก การหยั่งให้ถึงรากเหง้าของวัฒนธรรมไทย เพื่อค้นหาความหมายและคุณค่า
ที่แท้จริงในทางปัญญา ประการที่สอง การมองให้กว้างออกไปทั่วทั้งโลกหรือจักรวาล
ด้วยสายตาที่กว้างไกล มองเห็นระบบปัจจัยการหรือระบบความสัมพันธ์แห่งปัจจัยของสิ่ง
ทั้งปวง เห็นปัญหาและทางออก แม้แต่ปัญหาที่โลกเผชิญอยู่และสิ่งที่โลกต้องการในการแก้ไข
ปัญหานั้น

เมื่อยอดประกอบทั้งสองอย่างนี้บรรจบกัน ก็จะเกิดวัฒนธรรมทางปัญญาขึ้นในสังคม
ไทย ทำให้มีแนวคิดหรือวิสัยทัศน์ที่จะก้าวพ้นจากการเป็นวัฒนธรรมแบบปกป้องตัวเอง ขึ้น
สู่ความเป็นผู้นำ ทำให้วัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมที่มีชีวิตชีวา ที่คนในก็สามารถภูมิใจ
และคนนอกทั่วไปก็จะพากันชื่นชมได้ด้วย พระธรรมปิฎกเห็นว่าในการพัฒนาวัฒนธรรมนั้น
ควรแยกทำที่ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และทำที่ระหว่างมนุษย์ต่อสิ่งจรรจนให้ชัดเจน กล่าว
คือมนุษย์ควรจะสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ด้วยเมตตาไมตรี และมนุษย์ควรจะสัมพันธ์กับสิ่งจ
รรมด้วยปัญญา ท่านกล่าวว่า

เราควรพัฒนาให้มีวัฒนธรรม ที่ความรักใคร่ไมตรีและการร่วมมือกัน

⁹¹ พระธรรมปิฎก, สถานการณ์พุทธศาสนา: พลิกหาอนะป็นพัฒนา, หน้า ๖๕-๖๖.

เป็นมาตรฐานแห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ แต่พร้อมนั้นก็ให้เสรีภาพและการแสวงหาความรู้โดยไม่ต้องประนีประนอมกัน เป็นมาตรฐานสำหรับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม⁹²

ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในยุคสมัยที่ผ่านมา ส่วนใหญ่ถูกกำหนดโดยวิทยาศาสตร์ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาและปรัชญาของตะวันตก ทำให้มองมนุษย์แยกออกจากธรรมชาติ วิทยาศาสตร์มีจุดประสงค์ที่จะพิชิตและครอบครองธรรมชาติ แล้วนำเอาธรรมชาติมาจัดสรรเพื่อสนองความต้องการในการแสวงหาผลประโยชน์ของมนุษย์ ทศนคติที่เป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมชาตินี้ ได้ก่อให้เกิดผลเสียหายร้ายแรงแก่สภาพแวดล้อมดังที่โลกกำลังประสบอยู่ในปัจจุบัน ท่านเรียกร้องว่า

ถึงเวลาแล้วที่วิทยาศาสตร์จะต้องกลับตัว เปลี่ยนท่าทีและนำอารยธรรมให้ก้าวหน้าไปในทิศทางใหม่ มนุษย์จะต้องแสวงหาความรู้ มิใช่เพื่อบ่มแต่จะหาผลประโยชน์อย่างเห็นแก่ตัว แต่จะต้องแสวงหาความรู้เพื่อเอามาเป็นประทีปส่อง ช่วยชี้ช่องทางให้เรามองเห็นวิธีที่จะได้ประโยชน์จากธรรมชาติโดยไม่ต้องทำร้ายมัน เทคโนโลยีจะต้องได้รับการกำหนดบทบาทให้ชัดเจนมากขึ้น โดยมุ่งที่จะใช้เป็นเครื่องช่วยให้มนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อมดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืนและประสานกลมกลืน⁹³

ท่านเห็นว่าสันติภาพของโลกจะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อมนุษย์ทุกคนรู้จักฝึกฝนพัฒนาตนเอง ให้สามารถประสบสันติสุขภายในและความสุขที่เป็นอิสระ อยู่เหนือการแสวงหาสิ่งเสพบำเรอความสุขทางร่างกาย ความใฝ่แสวงอำนาจ และกฏฐิติที่ก่อให้เกิดความแก่งแย่งแข่งขัน การฝึกฝนพัฒนาบุคคลเพื่อให้เข้าถึงสันติสุขภายในและสันติภาพภายนอกนี้ เป็นจุดหมายและภารกิจของการศึกษา ซึ่งถือเป็นหัวใจของการสร้างสรรค์วัฒนธรรมทางปัญญา

๓. การร่วมสร้างสรรค์อารยธรรมของมนุษยชาติ

ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่า การพัฒนาที่มุ่งเน้นวัตถุตามแบบอย่างตะวันตกที่ผ่านมา ได้นำไปสู่ปัญหาวิกฤตทั้งชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อม ถ้าหากประเทศต่างๆยังคงพัฒนาในแนวทางเดิมต่อไป ก็จะนำโลกไปสู่ความพินาศ ดังนั้นจึงได้เกิดแนวความคิดในการพัฒนาอย่างใหม่ที่ไม่ทำลายโลก แต่เกื้อกูลชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อม กระบวนการพัฒนาแบบใหม่นี้เรียกกันว่า “การพัฒนาแบบยั่งยืน” (sustainable

⁹² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *สันติภาพเกิดจากอริสภาวะและความสุข* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, พ.ศ. ๒๕๒๔), หน้า ๒๖.

⁹³ อ้างแล้ว หน้า ๒๗.

development) หรืออาจนับเป็นการปฏิวัติครั้งที่ 3 ของโลก⁹⁴ กล่าวคือ การปฏิวัติธรรมชาติแวดล้อม (Environmental Revolution) ก็ว่าได้ ซึ่งจะต้องแสวงหาภูมิปัญญาใหม่ที่จะมาทดแทนวิธีคิดแบบเก่าของตะวันตก และพระธรรมปิฎกเห็นว่า พุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทยอาจเสนอแนวความคิดและภูมิปัญญาอย่างใหม่ ในการร่วมแก้ปัญหาของโลกและสร้างสรรค์อารยธรรมของมนุษยชาติได้

ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก แนวความคิดของตะวันตกที่แบ่งแยกมนุษย์ออกจากธรรมชาตินั้นผิดพลาดมาตั้งแต่ยุคของโสกราตีส (Socrates) เพลโต (Plato) และอริสโตเติล (Aristotle) แล้ว และก็ผิดพลาดเรื่อยมาตลอดประวัติศาสตร์ทางความคิดของตะวันตก ท่านได้อ้างอิงงานของ คลิฟ พอนติง (Clive Ponting) โดยกล่าวว่า

ความคิดของ Socrates ที่ได้บอกว่าสัตว์ทั้งหลายถูกสร้างขึ้นมาและเลี้ยงดูเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ แล้วก็ยกหลักฐานคำกล่าวของปราชญ์และศาสนาของฝรั่งในอดีตมาอ้างมากมาย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความคิดของตะวันตกนั้น สอดคล้องกันหมดที่ให้มองธรรมชาติเป็นเครื่องมือรับใช้สนองความต้องการของมนุษย์

Aristotle ในหนังสือชื่อ Politics ก็ได้บอกไว้ว่า ธรรมชาติสร้างสัตว์ทั้งหลายมาเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์เช่นเดียวกัน จนมาถึง Christian Bible คือคัมภีร์ไบเบิลของศาสนาคริสต์ ซึ่งมีคัมภีร์ Genesis ที่รับมาจากยิว ก็บอกว่าพระผู้เป็นเจ้าได้สร้างสัตว์เดรัจฉาน พืชพรรณธัญญาหาร และทุกสิ่งทุกอย่างบนพื้นโลกนี้ เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์...

จนกระทั่งมาถึง Descartes ซึ่งเป็นนักปรัชญาที่ยิ่งใหญ่ และผู้นำของ modern science คือวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ก็ได้พูดถึงจุดมุ่งหมายของวิทยาศาสตร์ว่า วิทยาศาสตร์นั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้มนุษย์นี้สามารถเอาความรู้ที่เพิ่มขึ้นนั้น มาใช้เพื่อทำตนเองให้เป็นเจ้าเป็นนาย เป็นเจ้าของธรรมชาติ

ต่อมาอีก Francis Bacon ซึ่งเป็นกวีผู้ยิ่งใหญ่ ก็บอกทำนองเดียวกันว่า เมื่อเรารู้จักธรรมชาติแล้ว ธรรมชาตินั้นจะได้ถูกครอบครอง เราจะได้

⁹⁴ การปฏิวัติครั้งแรกเรียกว่า การปฏิวัติเกษตรกรรม (Agricultural Revolution) ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อประมาณ ๑๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว ทำให้มนุษย์รู้จักปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ตั้งบ้านเรือน ดำรงชีพ และเกิดศิลปวิทยาการขึ้นมา การปฏิวัติครั้งที่ ๒ เรียกว่า การปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) โดยอาศัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เกิดขึ้นก่อนในประเทศอังกฤษเมื่อประมาณ ค.ศ. ๑๗๕๐ แล้วต่อมาขยายไปยังยุโรปตะวันตกและทั่วโลก ทำให้มนุษย์ผลิตได้อย่างมหาศาล ส่งผลเป็นความเจริญมั่งคั่งทางวัตถุ แต่ทำลายธรรมชาติแวดล้อม ส่วนการปฏิวัติครั้งที่ ๓ ดังกล่าวนี้น่าจะเป็นจะต้องเปลี่ยนแนวความคิดในขั้นพื้นฐานใหม่ และจะต้องเกิดขึ้นพร้อมกันทั่วโลกเพื่อให้โลกสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้

เป็นเจ้านาย จัดการเอาธรรมชาตินำใช้สนองความต้องการเป็นบริการ แก่มนุษย์ ส่วน Immanuel Kant นักปรัชญาที่ยิ่งใหญ่ได้ไปไกลถึงขนาดที่ สอนว่า มนุษย์นั้นสามารถจัดการกับธรรมชาติ โดยไม่ต้องมีความรับผิดชอบ ในทางจริยธรรมเลย

ใกล้เข้ามาอีก Sigmund Freud ซึ่งหลายท่านจะต้องเคยได้ยินชื่อ เพราะเป็น psychoanalyst คือนักจิตวิเคราะห์ที่ยิ่งใหญ่ ท่านผู้นี้บอกว่า อุดมคติของมนุษย์ก็คือ การที่จะเข้ารุกล้ำจิตธรรมชาติ บังคับธรรมชาติ ให้เชื่อฟังเจตจำนงของมนุษย์ภายใต้การนำทางของวิทยาศาสตร์⁹⁵

พระธรรมปิฎกเห็นว่า โลกตะวันตกทั้งหมดมีความคิดแบบเดียวกัน มีฐานความคิด และภูมิปัญญาอย่างเดียวกัน แม้จะมีการแบ่งแยกเป็นทุนนิยมและสังคมนิยม แต่แนวความคิดพื้นฐานก็ยังคงเป็นอันเดียวกัน ท่านเห็นต่อไปว่า แม้สังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์จะแพ้ ทุนนิยมและล่มสลายไปแล้ว แต่ทุนนิยมเองก็สร้างปัญหาให้แก่โลกมาก เพราะทุนนิยมตั้ง อยู่บนฐานทางความคิดอย่างเดียวกัน คือต้องการเอาชนะธรรมชาติ แนวความคิดของตะวันตกนี้แตกต่างตรงกันข้ามกับแนวคิดทางปรัชญาและศาสนาของตะวันออก ซึ่งไม่ได้มองมนุษย์ แยกจากธรรมชาติ แต่มองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

จุดนี้เองที่พระธรรมปิฎกเห็นว่า พุทธศาสนาอันเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยจะ สามารถช่วยแก้ไขปัญหาของโลก และร่วมสร้างสรรค์อารยธรรมของมนุษยชาติ พุทธศาสนา ถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย ตามกระบวนการของ ธรรมชาติ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ดังนั้นความเป็นไปของ มนุษย์ทั้งทางร่างกายและจิตใจทั้งหมด จึงอยู่ในระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยใน ธรรมชาติ ท่านสรุปคำสอนของพุทธศาสนาว่า

๑. มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งอยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ที่ทุก ส่วนส่งผลกระทบต่อกัน จึงต้องทำการที่เกื้อกูลประสานกลมกลืนกัน เพื่อให้เกิดผลดีในการ อยู่ร่วมกันนั้น

๒. มนุษย์สัตว์ทั้งปวงเป็นเพื่อนร่วมกฎธรรมชาติเสมอเหมือนกัน ทุกชีวิตรักสุข เกลียดทุกข์กลัวตายเหมือนกัน ไม่มีการแบ่งแยกแตกต่าง การทำร้ายสัตว์ไม่ว่าชีวิตใด ก็เป็น สิ่งที่ไม่ดีทั้งสิ้น มนุษย์ควรมีเมตตาและโมหิที่ไม่ว่าจำกัดแบ่งแยก มีแนวโน้มของจิตใจในทางที่ จะช่วยเหลือเกื้อกูล มุ่งความสามัคคีและมีความกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

⁹⁵ พระธรรมปิฎก, สถานการณ์พุทธศาสนา: พลิกหาความเป็นพัฒนา, หน้า ๑๐๖-๑๐๗. หนังสือที่พระธรรมปิฎกอ้างได้แก่ Clive Ponting, *A Green History of the World*.

๓. ชีวิตที่ดั่งงามสูงสุดเป็นชีวิตที่มีความสุขด้วยความมีอิสรภาพ นอกจากอิสรภาพภายนอกที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อม เริ่มแต่ความปลอดภัยจากความขาดแคลนปัจจัย ๔ และการพ้นจากการเบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์แล้ว สูงขึ้นไปมนุษย์จะต้องมีอิสรภาพภายใน ซึ่งเกิดจากการพัฒนาตนด้วยการพัฒนาจิตปัญญาจนกระทั่งมีความสุขที่เป็นไทแก่ตนเอง ซึ่งทำให้เขาสามารถกลับมาเกื้อกูลต่อธรรมชาติแวดล้อมและเพื่อนมนุษย์ได้ดียิ่งขึ้น^{๙๖}

คำปราศรัยของพระธรรมปิฎก ในพิธีรับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ ที่องค์การยูเนสโก กรุงปารีส เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๓๗ เป็นสิ่งที่สะท้อนถึงแนวความคิดใหม่ที่ท่านเสนอต่อโลกในการสร้างสรรค์อารยธรรมที่ยั่งยืนแก่มนุษยชาติ ดังความตอนหนึ่งว่า

จงถามตนเองให้น้อยลงว่า ฉันจะได้อะไร และจงถามตนเองให้มากขึ้นว่า ฉันจะทำอะไรเพื่อผู้อื่นได้บ้าง ในทำนองเดียวกัน หวังมองเห็นคุณประโยชน์ที่ธรรมชาติได้ให้แก่เรา แทนที่จะเรียกร้องเอาจากมันมากยิ่งขึ้นไปอย่างไม่รู้จักหยุดหย่อน หวังเรียนรู้ด้วยใจชื่นชมโดยมีจิตสำนึกมองเห็นคุณค่าที่ธรรมชาติและผู้คนที่อยู่รอบข้างเรา ได้ช่วยเหลือเกื้อกูลให้เรามีชีวิตเป็นอยู่ด้วยดีในบัดนี้ ด้วยการฝึกฝนพัฒนาวิถีคิดแบบกตัญญูรู้สำนึกคุณอย่างนี้ ความเอื้ออาทรและความสุขแบบประสานก็จะก่อให้เกิดสันติสุขขึ้น ทั้งที่ใจและในสังคม ความเอื้ออาทรและความสุขเช่นนั้นจะประสานสอดคล้องกับความรู้ความเข้าใจที่ยั่งยืนซึ่งลงไปถึงความเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์กันของสรรพสัตว์ต่อหน้ากฎธรรมชาติ ในขั้นสุดท้ายเราจะบรรลุสันติภาพได้ก็ด้วยปัญญาที่ประกอบด้วยกรุณา^{๙๗}

เมืองไทยในความใฝ่ฝันของพระธรรมปิฎก ครอบคลุมถึงการปฏิรูปสถาบันสงฆ์อันเป็นสถาบันที่เป็นรากฐานของสังคมไทย โดยจุดเน้นของท่านก็คือการศึกษาของพระสงฆ์ ซึ่งท่านเห็นว่าจำเป็นจะต้องมีการปฏิรูปทั้งในด้านหลักสูตรการศึกษา พ.ร.บ. คณะสงฆ์ และการปกครองคณะสงฆ์เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพต่อการศึกษา พระสงฆ์จำเป็นจะต้องมีความเข้าใจต่อบทบาทและหน้าที่ของตนเองอย่างถูกต้อง มีความสัมพันธ์กับประชาชนบนพื้นฐานของการควบคุมซึ่งกันและกันด้วยศรัทธาและคำสั่งสอนภายใต้ระบบบุญกุศล มิใช่ระบบผลประโยชน์ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

^{๙๖} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑*, สารบรรณฯเสนอต่อที่ประชุมสภาศาสนาโลก เมืองชิคาโก สหรัฐอเมริกา ระหว่างวันที่ ๒๔ สิงหาคม ถึง ๔ กันยายน ค.ศ. ๑๙๙๓ (พ.ศ. ๒๕๓๖), หน้า ๗๕-๗๖.

^{๙๗} พระธรรมปิฎก, *สันติภาพเกิดจากอิสรภาพและความสุข*, หน้า ๒๕.

ในการพัฒนาชาวพุทธและสังคมไทยนั้น ท่านเห็นว่าชาวพุทธไทยควรจะศึกษาและเข้าใจคำสอนในพุทธศาสนาให้ชัดเจน ว่าพุทธศาสนานั้นตั้งอยู่บนหลักกรรมคือการพึงการกระทำของตนเอง ด้วยการพัฒนาตนตามหลักของไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) มิใช่การพึ่งอำนาจศัลยบำบัดของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกหรือไสยศาสตร์ ซึ่งทำให้จิตใจของผู้คนอ่อนแอ และเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คนหันเหออกจากคำสอนที่ถูกต้องของพุทธศาสนา คนไทยควรจะได้รู้จักลักษณะนิสัยของคนไทยเองและสังคมไทย ควรจะมีความเข้าใจภูมิหลังของวัฒนธรรมตะวันตกที่หลังไหลเข้าสู่สังคมไทยปัจจุบัน ควรมีท่าทีที่ถูกต้องต่อวัฒนธรรมตะวันตกบนพื้นฐานของความรู้เท่าทัน รู้จักนำสิ่งที่ป็นสาระมาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์มากกว่าเพียงการเลียนแบบจากเปลือกนอก รู้จักนำหลักพุทธศาสนามาปฏิบัติให้ถูกต้อง เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนไทยและแก้ปัญหาสังคมไทย

ในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมไทยนั้น ท่านเห็นว่าคนไทยควรจะสร้างสรรค์วัฒนธรรมแห่ง“ความไม่รู้ สู้สิ่งยาก” วัฒนธรรมแห่งการ“มองกว้าง คิดไกล ใฝ่สูง” รวมทั้งวัฒนธรรมแห่งความเป็น“ผู้นำและผู้ให้” โดยมองเห็นถึงวิถีแห่งความผิดพลาดของอารยธรรมตะวันตก ความคิดค้นของอารยธรรมโลก และก้าวออกไปร่วมแก้ปัญหาของโลกและสร้างสรรค์อารยธรรมของมนุษยชาติ วัฒนธรรมไทยบนพื้นฐานคำสอนของพุทธศาสนาอาจสร้างสรรค์อารยธรรมใหม่ให้แก่โลกได้ อันเป็นอารยธรรมที่ยั่งยืน ไม่ทำลายคุณภาพของชีวิต สังคม และธรรมชาติแวดล้อม ดังเช่นความผิดพลาดของอารยธรรมตะวันตกที่ผ่านมา การปรับรากฐานทางความคิดบนพื้นฐานของอารยธรรมใหม่นี้ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในความเข้าใจและหลักการแห่งวิทยาการทั้งหลาย เช่น เศรษฐศาสตร์ ประชาธิปไตย การศึกษา และการพัฒนามนุษย์ ซึ่งทั้งหมดนี้จะต้องรับใช้สันติสุขของมนุษย์ สันติภาพของโลก และการดำรงอยู่อย่างสมคูลย์ของธรรมชาติ

บรรณานุกรม

บุบผา คณิศกุล, “เกร็ดชีวิตพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต),” ใน ป. อ. ปยุตฺโต
กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ, พ.ศ. ๒๕๓๘.

ประเวศ วะสี, ศ. นพ., “คำกล่าวสดุดีของศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี,”
ใน ป. อ. ปยุตฺโต กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ,
พ.ศ. ๒๕๓๘.

_____, “สังคายนาการพระศาสนา,” ใน หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน กรุงเทพฯ:
บริษัทมติชนจำกัด, พ.ศ. ๒๕๓๙, วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๙.

พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑, สารบรรยาย
เสนอต่อที่ประชุมสภาศาสนาโลก เมืองชิคาโก สหรัฐอเมริกา
ระหว่างวันที่ ๒๘ สิงหาคม ถึง ๔ กันยายน ค.ศ. ๑๙๙๓ (พ.ศ. ๒๕๓๖).

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), ธรรมกับการศึกษาของไทย
กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๓๘.

_____, “ประทีปแห่งปัญญา: ประยุทธ์ ปยุตฺโต,” บทสัมภาษณ์ใน ดอกเบญจการเมือง,
ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒๔๒ วันอาทิตย์ที่ ๗ มกราคม ๒๕๓๙.

_____, “พระธรรมปิฎกชี้จุดเสื่อมเสนอทางฟื้นฟูศาสนา,” บทสัมภาษณ์ใน
หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน, ฉบับวันจันทร์ที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๙.

_____, ภาษา วรรณกรรม และวัฒนธรรมไทยท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลก
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. ๒๕๓๘.

_____, “สถานการณ์พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์,” สัมภาษณ์โดย
สมภพ ทรงศักดิ์ศรี, ใน สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (ฉบับพิเศษครบรอบ ๔๒ ปี),
ปีที่ ๔๒ ฉบับที่ ๑๘ วันอาทิตย์ที่ ๑-๗ ตุลาคม ๒๕๓๘.

_____, สถานการณ์พุทธศาสนา: พลิกหายหน้าเป็นพัฒนา
กรุงเทพ: มูลนิธิพุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๓๘.

_____, สันติภาพเกิดจากอิสรภาพและความสุข
กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, พ.ศ. ๒๕๓๘.

_____, รู้กับพระพุทธศาสนา: ถึงเวลาชำระล้างหรือยัง
กรุงเทพ: มูลนิธิพุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๓๗.

พระราชวรานี (ประยูรธ ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)
กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, พ.ศ. ๒๕๒๙.

พระศรีวิสุทธิโมลี, พุทธธรรม, ในชุด วรรณ ไวยาकरण กรุงเทพฯ: โครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, พ.ศ. ๒๕๑๔.

ระวี ภาวิไล, ศ. ดร., “ข้อพิจารณาบางแง่มุมของหนังสือพุทธธรรม,” ใน ป. อ. ปยุตโต
กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาพัฒนาการศรัทธา กระทรวงศึกษาธิการ, พ.ศ. ๒๕๓๘.

สุนทร พลามินทร์, ดร., และชุติมา ธนะปุระ (สัมภาษณ์ รวบรวมและเรียบเรียง),
นานาทัศนะเกี่ยวกับพระธรรมปิฎก (ประยูรธ ปยุตโต).
กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๓๘.

อาภา จันทรสกุล, ผศ. ดร., ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยูรธ ปยุตโต)
กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, พ.ศ. ๒๕๓๘.

อุทัย อุทโย, พระมหา. "เกร็ดชีวิต ป. อ. ปยุตโต," ใน ป. อ. ปยุตโต
กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ, พ.ศ. ๒๕๓๘.

Ishii, Yoneo. *Sangha, State, and Society: Thai Buddhism in History*, translated by Peter Hawkes, Monographs of the Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, English-language Series, No. 15. Honolulu: The University of Hawaii Press, 1986.

Jackson, Peter A. *Buddhism, Legitimation and Conflict: The Political Functions of Urban Thai Buddhism*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1989.

Olson, Grant A. *A Person-Centered Ethnography of Thai Buddhism: The Life of Phra Rajavaramuni (Prayudh Payutto)*. Ph.D. dissertation, Cornell University, 1989.

Puntarigivat, Tavivat. "Luangpor Teean: The Dynamic Practices of a Thai Meditation Master," in Grant A. Olson (editor), *Crossroads*, Volume 7, Number 1. DeKalb: Northern Illinois University, 1992.

Reynolds, Frank, and Mani Reynolds, *The Three Worlds of King Ruang*. Berkeley: Asian Humanities Press, 1982.

Swearer, Donald K. "Thai Buddhism: Two Responses to Modernity," in K. Ishwaran (editor), *Contributions to Asian Studies*, Vol. IV.

Tambiah, Stanley J. *The Buddhist Saints of the Forest and the Cult of Amulets: A Study in Charisma, Hagiography, Sectarianism, and Millennial Buddhism*, Cambridge Studies in Social Anthropology, Vol. 45. Cambridge: University Press, 1984.

Weber, Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, translated by Talcott Parsons. New York: Charles Scribner's Sons, 1976.

Zehner, Edwin. "Reform of a Thai Middle-Class Sect: The Growth and Appeal of the Thammakai Movement," in *Journal of Southeast Asian Studies*.